

**ПАЁМИ ДОНИШКАДАИ ТИББӢ-ИҶТИМОИИ
ТОҶИКИСТОН**
**ВЕСТНИК МЕДИКО-СОЦИАЛЬНОГО ИНСТИТУТА
ТАДЖИКИСТАНА**
**HERALD OF THE MEDICAL AND SOCIAL INSTITUTE OF
TAJIKISTAN**

Научно-практический журнал

Выходит один раз в 3 месяца

Основан в 2021 г.

1 (10) 2024

Сармухаррир: А. Ахмедов – д.и.т., профессор, узви вобастаи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

Муовини сармухаррир: Икромов Т.Ш. – д.и.т.

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ

Ибодов Ҳ.И. – д.и.т., профессор, академики Академияи илмҳои тиббӣ-техникии Федератсияи Россия

Душенков В. – д.и.т., профессор, ИМА

Мақсудова Л.М. – д.и.т., дотсент, Тошкент

Мирочов Ғ.Қ. – д.и.т., профессор, академики Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

Муродов А.М. – д.и.т., профессор, академики Академияи илмҳои тиббӣ-техникии Федератсияи Россия

Пулотов К.Қ. – н.и.т.

Раскин И. – д.и.б., профессор, ИМА

Расулов У.Р. – д.и.т., профессор

Рофиев Р.Р. – н.и.т., профессор, котиби масъул

Воҳидов А.В. – д.и.т., профессор

Главный редактор: А. Ахмедов – д.м.н., профессор, член-корр. Национальной академии наук Таджикистана

Заместитель главного редактора: Икромов Т.Ш. - д.м.н.

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Ибодов Х. – д.м.н., профессор, академик Академии медико-технической наук Российской Федерации

Душенков В. – д.м.н., профессор, США

Мақсудова Л.М. – д.м.н., доцент, Ташкент

Мироджов Г.К. – д.м.н., профессор, академик Национальной академии наук Таджикистана

Муратов А.М. – д.м.н., профессор, академик Академии медико-технических наук Российской Федерации

Пулатов К.Дж. – к.м.н.

Раскин И. – д.б.н., профессор, США

Расулов У.Р. – д.м.н., профессор

Рофиев Р.Р. – к.м.н., профессор, ответственный секретарь

Вахидов А.В. – д.м.н., профессор

ДУШАНБЕ

**ПАЁМИ
ДОНИШКА-
ДАИ ТИББӢ-
ИҚТИМОИИ
ТОҶИКИСТОН**

**Мачаллаи
илмӣ-амалии тиббӣ**

**Хар се моҳ чоп
мешавад**

**Соли таъсисаш –
2021**

**Наشريи МТҒ
“Донишкадаи
тиббӣ-иқтимоии
Тоҷикистон”**

**Маҷалла
дар Вазора-
ти фарҳанги
Ҷумҳурии
Тоҷикистон таҳти
№197/ИҚ-97 аз
20 майи соли 2021
ба қайд гирифта
шудааст.**

Подписано в пе-
чать 31.05.2024. Фор-
мат 60x84¹/₈. Бума-
га офсетная. Печать
офсетная. Гарнитура
Times New Roman.
Усл. печ. л. 9,5. Ти-
раж 100 экз. Заказ
№29.

ООО «Сифат-Офсет»
г. Душанбе, улица
Гастелло 6 пр.,
дом 9.

ШҶҶҶҶ ТАҲРИРИЯ

Аҳмадов С.М. – д.и.т., профессор, узви вобастаи Акаде-
мияи миллии илмҳои Тоҷикистон.

Ғоибзода А.Ҷ. – д.и.т., профессор, узви вобастаи АМИТ.

Юсуфӣ С.Ҷ. – д.и.ф., профессор, узви пайвастаи АМИТ.

Муҳиддин Н.Д. – д.и.т.

Исмоилов К.И. – д.и.т., профессор.

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

Аҳмадов С.М. – д.м.н., профессор, член-корр. Националь-
ной академии наук Таджикистана.

Ғоибзода А.Дж. – д.м.н., профессор, член-корр. НАНТ.

Юсуфи С.Дж. – д.м.н., профессор, академик НАНТ.

Муҳиддин Н.Д. – д.м.н.

Исмоилов К.И. – д.м.н., профессор.

**Қисман ё пурра нашр кардани маводи дар маҷалла
нашршуда танҳо бо иҷозати хаттии идораи маҷалла
раво дида мешавад.**

**Идораи маҷалла масъулияти муҳтавои маводи
таблиғотири ба уҳда намегирад.**

**Нуқтаи назари муаллифон метавонад муҳолифи
назари идораи маҷалла бошад.**

НИШОНИИ МАҶАЛЛА

734042, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,

кӯчаи Клара Сеткина – 2,

Тел: +992 933 75 10 75

E-mail: payom_donishkada@mail.ru

Мудири редакция Муродова М.М.

© МТҒ “Донишкадаи тиббӣ-иқтимоии Тоҷикистон”, 2024.

М У Н Д А Р И Ч А

Т.Ш. Икромов, З.Н. Набиев, Х.И. Ибодов, Б.А. Шамсов, Ш.А. Бадалов, Б.У. Янгибаева, А.Г. Юнусов, Д.А. Олимов. Сабабҳои асосии фавти кӯдакони навзод вобаста ба омилҳои тиббӣ ва иҷтимоӣ дар минтақаҳои гуногуни Ҷумҳурии Тоҷикистон	5
Л.М. Мақсудова, Г.А. Ибодова. Ҷараёни ҳолати функсияи визуалӣ дар беморони гирифтори сӯхтагии чашм дар давоми муолиҷа, асоснокии патогенетикӣ ва тарзи бурдани табobati идоракунии беморони гирифтори сӯхтагии кимиёвии чашм.....	15
К.Ҷ. Пулотов, С.Б. Давлятов. Имконияти табobati ҷузъии сӯхтагҳои кимиёвии сурхрӯда дар кӯдакон дар муҳлатҳои бармаҳал	22
Ҳ.Ш. Рофиева, М.С. Бобоева, М.А. Дустмуҳамедова. Самаранокии донатори оксиди азот - Тивортин ва нақши он дар ремоделизатсияи дил, дар беморони гирифтори бемории ишемиявии дил ва фишорбаландии шараёнӣ, бо оризаи норасоии музмини дил буда	30
С.С. Муродов, А.Б. Худоиев. Саҳми авиаторони роҳҳои ҳавоии ВМКБ дар набардҳои ҷанги бузурги ватанӣ.....	35
С.С. Муродов. Таърих ва сабабҳои терроризм. Тадбирҳои муҳофизат аз он.....	48
А.Ш. Шарифова, Н.Қ. Нуралиева. Перомуни баъзе ҷумлаҳои пайрави пурқунандаи бевоситаи забони англисӣ ва тоҷикӣ	62
И.Ф. Шехов. Таҳлили муқоисавии пасвандҳои исмсоз дар забони тоҷикӣ ва англисӣ	68
И.Ф. Шехов, А.Ш. Шарифова. Таҳлили сохторӣ ва маъноӣ ҷумлаи саволӣ дар забони англисӣ ва тоҷикӣ.....	75
Л.А. Шодиева, Т.С. Қурбонова. Масъалаҳои мубрами забоншиносии ўзбеку тоҷик	81

ОГЛАВЛЕНИЕ

Т.Ш. Икромов, З.Н. Набиев, Х.И. Ибодов, Б.А. Шамсов, Б.У. Янгибаева, Ш.А. Бадалов, А.Г. Юнусов, Д.А. Олимов. Основные причины младенческой смертности в зависимости от медико-социальных факторов в разных регионах Республики Таджикистан
Л.М. Максудова, Г.А. Ибадова. Динамика состояния зрительных функций у больных с ожогами глаз в процессе лечения, патогенетическое обоснование и тактика ведения пациентов с химическими ожогами глаз
К.Дж. Пулотов, С.Б. Давлятов. Возможности местного лечения химических ожогов пищевода у детей в ранние сроки
Х.Ш. Рофиева, М.С. Бобоева, М.А. Дустмухамедова. Эффективность донатора оксида азот - Тивортин и его роль в ремоделировании сердца больных с хронической ишемической болезнью сердца в сочетании с артериальной гипертензией, осложненной хронической сердечной недостаточностью
С.С. Муродов, А.Б. Худоев. Вклад авиаторов воздушных путей ГБАО в сражениях великой отечественной войны.
С.С. Муродов. История и причины возникновения терроризма. Меры защиты от него.
А.Ш. Шарифова, Н.К. Нуралиева. Некоторые прямые дополнительные придаточные предложения в английском и таджикском языках
И.Ф. Шехов. Сравнительный анализ суффиксов существительных в таджикском и английском языках
И.Ф. Шехов, А.Ш. Шарифова. Анализ структуры и значения вопросительного предложения в английском и таджикском языках
Л.А. Шодиева, Т.С. Курбанова. Важные вопросы узбекской и таджикской лингвистики

CONTENS

T.Sh. Ikromov, Z.N. Nabiev, H.I. Ibodov, B.A. Shamsov, B.U. Yangibaeva, Sh.A. Badalov, A.G. Yunusov, D.A. Olimov. Main causes of infant death depending on medical and social factors in different regions of the Republic of Tajikistan
L.M. Maksudova, G.A. Ibadova. Dynamics of visual functions in patients with eye burns during treatment, pathogenetic rationale and management tactics for patients with chemical eye burns
K.J. Pulotov, S.B. Davlyatov. Possibilities for local treatment of chemical burns of the esophagus in children in early terms
H.Sh. Rofieva, M.S. Boboeva., M.A. Dustmuhamedova. Effectiveness of nitric oxide donor – Tivortin and its role in heart remodeling of patients with chronic ischemic heart disease in combination with arterial hypertension complicated by chronic heart failure
S.S. Muradov, A.B. Khudoiev. The contribution of GBAO airways aviators to the battles of the great patriotic war.
S.S. Muradov. The history and causes of terrorism. Measures to protect against it
A.Sh. Sharifova, N.K. Nuraliyeva. About some object direct clause in english and tajik
I.F. Shekhov. Comparative analysis of noun suffixes in tajik and english languages
I.F. Shekhov, A.Sh. Sharifova. Analysis of the structure and semantic of the interrogative sentences in tajik and english languages
L.A. Shodieva, T.S. Kurbanova. Important issues of uzbeki and tajik linguistics

УДК: 616-01/09; 616-06

^{1,2}Икромов Т.Ш., ¹Набиев З.Н., ²Ибодов Х.И., ¹Шамсов Б.А., ¹Бадалов Ш.А.,
¹Янгибаева Б.У., ¹Юнусов А.Г. ³Олимов Д.А.

САБАБҲОИ АСОСИИ ФАВТИ КӮДАКОНИ НАВЗОД ВОБАСТА БА ОМИЛҲОИ ТИББӢ ВА ИҶТИМОӢ ДАР МИНТАҚАҲОИ ГУНОГУНИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

¹МД “Маркази ҷумҳуриявии илмию клиникӣ педиатрӣ ва ҷарроҳӣ кӯдакона”

²МДТ “Донишқадаи таҳсилоти баъдидипломии кормандони соҳаи тан-
дурустӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон”

³Хадамоти назорати давлатӣ тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоӣ аҳоли

Икромов Турахон Шарбатович – д.и.т., дотсент, директори МД “Мар-
кази ҷумҳуриявии илмию клиникӣ педиатрӣ ва ҷарроҳӣ кӯдакона”. E-mail:
ikromov0368@mail.ru; Тел.: (+992) 91 900 02 60

Мақсади таҳқиқот. Муайян намудани омилҳои асосии тиббӣ ва иҷтимоӣ дар сабаби
фавти кӯдакони навзод.

Мавод ва усулҳои таҳқиқот. Барои муайян намудани сохтори фавти кӯдакон дар
Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар солҳои 2017-2021 ва 9- моҳи соли 2022 аз шаҳру ноҳияҳои ин-
тихобишуда (шаҳрҳои Кулоб, Бохтар, Панҷакент, Истараишан, Хуҷанд, Конибодом, Исфара,
Ваҳдат, Турсунзода ва ноҳияҳои Бобоҷон Ғафуров, Рӯдакӣ, Раит, Файзобод ва Ш.Шоҳин)
маълумотҳо оид ба фавти кӯдакон ҷамъоварӣ карда шуда ба анкетаҳои махсус ворид карда
шудаанд.

Натиҷаҳои таҳқиқот. Натиҷаҳои пешакии таҳлил нишон медиҳад, ки дар аксари ҳолатҳо
(61,5%) кӯдакон дар давраи барвақтии неонаталӣ фавтидаанд, сеяки талафоти навоздон
дар давраи аввали неонаталӣ бештар дар 6 рӯзи аввали баъди таваллуд рӯй додааст.

Синну соли модарони кӯдакони фавтида асосан аз 20 то 29 сола (62,2%) буда, ин ҳолат
дар тамоми минтақаҳо қариб якхел мушоҳида шудааст.

Ҳулоса. Ҳамаи ин гувоҳии онро медиҳад, ки модарони кӯдакони фавтида индекси па-
сти саломатӣ доштаанд. Дар 47,2% модарон дар давраи ҳомиладорӣ бо оризаҳо (гестоз,
бисёробӣ, камобӣ, эклампсия ва преэклампсия, нефропатия ва ғайра мебошад) гирифта
буданд. Ҳангоми таваллуд низ оризаҳои (валодати пеш аз мӯҳлат, обҳои ифлос бо меконӣ ва
ғ) зиёд ва валодат бо буриши қайсарӣ анҷом ёфтааст гузаштааст.

Калимаҳои калидӣ: кӯдакон, фавт, кӯдакони навзод, сохтори фавт.

^{1,2}Ikromov T.Sh., ¹Nabiev Z.N., ²Ibodov H.I., ¹Shamsov B.A., ¹Yangibaeva B.U., ¹Badalov Sh.A.,
¹Yunusov A.G., ³Olimov D.A.

MAIN CAUSES OF INFANT DEATH DEPENDING ON MEDICAL AND SOCIAL FACTORS
IN DIFFERENT REGIONS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

¹MD «Republican Scientific and Clinical Center for Pediatrics and Children’s Surgery»

²*State Educational Establishment «Institute of Postgraduate Education in Health Sphere of Republic of Tajikistan»*

³*State Supervision Service for Health and Social Protection of the Population of the Ministry of Health and Social Protection of the Population of the Republic of Tajikistan.*

Ikromov Turahon Sharbatovich - Doctor of Medical Sciences, Associate Professor, Director of the State Institution “Republican Scientific-Clinical Center of Pediatrics and Children’s Surgery”; E-mail: ikromov0368@mail.ru; Tel: (+992) 91 900 02 60

The purpose of the study. *Determination of the main medical and social factors in the cause of the death of newborns.*

Research material and method. *To determine the structure of child mortality in the Republic of Tajikistan, in the years 2017-2021 and 9 months of 2022, from the selected cities and districts (the cities of Kulob, Bokhtar, Panjakent, Istaravshan, Khujand, Konibodom, Isfara, Vahdat, Tursunzoda and the districts of Bobojon Gafurov, Rudaki, Rasht, Faizabad and Sh. Shahin) data on child mortality were collected and entered into special questionnaires.*

Research results. *The preliminary results of the analysis show that in most cases (61.5%) children died in the early neonatal period, a third of the deaths of infants in the early neonatal period occurred mostly in the first 6 days after birth. The age of the mothers of the dead children is mainly between 20 and 29 years old (62.2%), and this condition is almost the same in all regions.*

Conclusion. *All this indicates that the mothers of the dead children had a low health index. 47.2% of mothers suffered from complications during pregnancy (gestosis, polyhydramnios, hypohydramnios, eclampsia and pre-eclampsia, nephropathy, etc.). During childbirth, there was also a lot of dust (premature birth, dirty water with meconium, etc.) and a cesarean section.*

Key words: *children, mortality, newborns, structure of mortality.*

Мубрамият. Нишондиҳандаҳои фавти кӯдакон яке аз ченакҳое нишондоди сатҳи иҷтимоии аҳоли буда, сатҳ ва таркиби фавти кӯдакон, пеш аз ҳама фавти навзодон, меъёри баҳогузори сифати зиндагии аҳоли ва сифати расондани кӯмаки тиббӣ ба шумор меравад.

Мутобиқи маълумотҳои мавҷуда, фавти умумии кӯдакони синни то 5 сола дар соли 1990, дар ҳаҷон 12,6 миллион нафарро ташкил меод, ки он дар соли 2020 то ба 5,6 миллион нафар паст гардида, дар ҳаҷон, дар ҳар як сония 1,8 нафар навзодон фавтида, 4,2 нафар таваллуд мешаванд [1, 4, 10, 11, 12].

Мувофиқи гузоришҳои ТУТ 2018, 2019 ва СММ 2019 дар бораи амалиёти глобалӣ оид ба таваллуди пеш аз мӯҳлат

байни тақрибан 15 миллион кӯдаки синни бармаҳал нишон медиҳад, ки беш аз 1 миллиони онҳо ба зудӣ пас аз таваллуд фавтидаанд [1, 4, 5, 7, 10, 11].

Дар минтақаи Аврупо бошад ин нишондод 7 ба 1000 зиндатаваллуд, давлатҳои ИДМ 11,5 ба 1000 зиндатаваллуд, аз ҷумла: Туркманистон – 36,6, Озарбойҷон – 18,2, Қирғизистон – 16,4, Ўзбекистон – 15,6, Қазоқистон – 9,3, Федератсия Россия – 4,9, Беларус – 2,4 ба 1000 зиндатаваллуд ташкил медиҳад [1].

Дар ҷумҳурӣ дар як сол (соли 2021) 235 242 нафар кӯдакон, дар 1 моҳ 18 352, дар 1 рӯз 652, дар 1 соат 25 кӯдак, дар ду дақиқа 1 навзод таваллуд мешаванд. Фавти кӯдакони синни то 1 сола

дар соли 2021 ба 3 170 нафар расида, 14,1 ба 1000 зиндатаваллудро ташкил намудааст [2].

Фавти кӯдакони синни то 1 сола, дар соли 2022 бошад ба 3468 кӯдак, дар 1 моҳ ба 289 кӯдак ва дар 1 рӯз ба 9,6 кӯдак баробар буда, дар 3 соат 1,2 нафар кӯдак мефавтад [2].

Мақсади таҳқиқот. Муайян намудани омилҳои асосии тиббию иҷтимоии сабаби фавти кӯдакони навзод.

Мавод ва усули таҳқиқот. Барои муайян намудани сохтори фавти кӯдакон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар солҳои 2017-2021 ва 9 - моҳи соли 2022 аз шахру ноҳияҳои интихобшуда (шаҳрҳои Душанбе, Кулоб, Бохтар, Панҷакент, Истаравшан, Хучанд, Конибодом, Исфара, Ваҳдат, Турсунзода ва ноҳияҳои Бобочон Ғафуров, Рӯдакӣ, Рашт, Файзобод ва Ш.Шоҳин) маълумотҳо оид ба фавти кӯдакон ҷамъоварӣ карда шуданд.

Ҷамъовариҳои маълумот дар чор намуди муассисаҳои тиббӣ гузаронида шуд: шӯъбаҳои таваллуд, беморхонаҳои кӯдакона/қисмати кӯдаконаи беморхонаҳои ҷумҳуриявӣ ва шӯъбаҳои кӯдаконаи беморхонаҳои мар-

казии ноҳиявӣ. Натиҷаҳои арзёбии экспертии таърихҳои кӯдакони фавтида ба саволномаҳои махсус тарҳрезӣшуда ворид карда шуданд, ки ҷавобҳо ҳангоми таҳлили таърихҳои кӯдакони фавтида пур карда шуда, баъдан маълумот ба барномаи махсуси компютерӣ ворид карда шудаанд.

Анкета аз маълумотҳои зерин иборат буд: замони воридшавӣ ва вақти бақайдгирии фавт, синну соли модар, вазъи оилавӣ, алоқамандии никоҳи хешутаборӣ, маълумотноқӣ, шуғл ва ҳислатҳои манфии модар, чараҳои таваллуд, бақайдгирӣ ва ҳомиладорӣ, анамнези акушерии аворизнок, бемориҳои ғайригениталии модар, оризаҳои то таваллуд ва дар вақти таваллуди навзод.

Инчунин, маълумот оид ба чинс, маълумотҳои антропометрии навзод (вазн, қад, гирди сар, қафаси сина ва бозу), муҳлати таваллуд, баҳодиҳии навзод бо ҷадвали Апгар, эмгузаронӣ аз рӯи тақвим ва сабабҳои фавт.

Тибқи маълумотҳои МД “Маркази ҷумҳуриявии омор ва иттилооти тиббӣ”-и ВТ ва ҲИА ҚТ шумораи фавти кӯдакони то 5 сола дар солҳои

Ҷадвали 1.

Тақсимооти кӯдакони фавтида аз рӯи синну сол дар солҳои 2017-2021

№	Ном ва мақоми муассисаи тиббӣ	Синну сол					Шумораи умумӣ
		То 6 рӯза	7-28 рӯза	1 моҳа-1 сола	1 сола-5 сола	5-18 сола	
1	ш.Душанбе	950	34	243	264	-	1491
2	в. Хатлон	952	96	193	141		1382
3	в. Суғд	692	175	296	235		1398
4	ШНТҚ	700	93	176	96	22	1087
Ҷамағӣ		3294 (61,5%)	398 (7,4%)	908 (16,9%)	736 (13,8%)	22 (0,4%)	5358 (100,0%)

Эзоҳ: % - аз шумораи умумии фавтидагон.

2017-2021 дар ҷумҳурӣ 21959 ташкил медиҳад.

Дар муддати зикршуда аз тарафи гуруҳҳои корӣ аз ин шумора зиёда аз 5358 (24,4%) таърихи беморони фавтида ҷамъоварӣ карда шуданд. Дар ҷадвали дар поён овардашуда тақсимооти фавтидагон вобаста ба синну сол пешниҳод карда шудааст (ҷадв. 1).

Ҳамагӣ дар солҳои 2017-2021 фавти наводони то 6 – рӯза – 3294 нафар, аз 7 то 28 рӯза – 398, аз 1-моҳа то 1 сола – 908, 1-5 сола 736 ва аз 5 то 18 сола – 22 ҳодисаҳои фавт ба қайд гирифташуда, таҳлили сабабҳо ва сохтори он тахти омӯзиш қарор дода шуд.

Таҳлили омӯри бо истифода аз барномаи коркарди маълумотҳои омӯри (Microsoft Excel 2019, Statistica 10.0 (StatSoft, ИМА)) коркард карда шуд. Барои баҳодиҳии натиҷаҳои тадқиқот нишондиҳандаҳои зерин омӯхта шуданд: миёнаи арифметикӣ (М), ҳатойи стандартӣ миёна (м), нишондиҳандаҳои фоизӣ.

Натиҷаҳои таҳқиқот. Натиҷаҳои пешакии таҳлил нишон медиҳад, ки

дар аксари ҳолатҳо (61,5%) кӯдакон дар давраи барвақтии неонаталӣ фавтидаанд, сеяки талафоти наводон дар давраи аввали неонаталӣ бештар дар 6 рӯзи аввали баъди таваллуд рӯй додааст.

Синну соли модарони кӯдакони фавтида асосан аз 20 то 29 сола (62,2%) буда, ин ҳолат дар тамоми минтақаҳо қариб якхел мушоҳида шудааст.

Дар ҷойи дуҷум кӯдаконе, ки аз модарони синну соли 30-39 сола (26,6%) буда ва ҳиссаҳои камтарин аз модарони синну соли то 19 сола (6,3%) ва аз 40 - 49 соларо (3,6%) ташкил медиҳад. Инчунин ҷолиби ташвишовар аст, ки дар 1,3% таърихҳои тиббӣ кӯдакони фавтида синну соли модарон дарҷ нагардидаанд, ки ҳиссаи зиёди он дар вилояти Хатлон дида мешавад (ҷадв. 2).

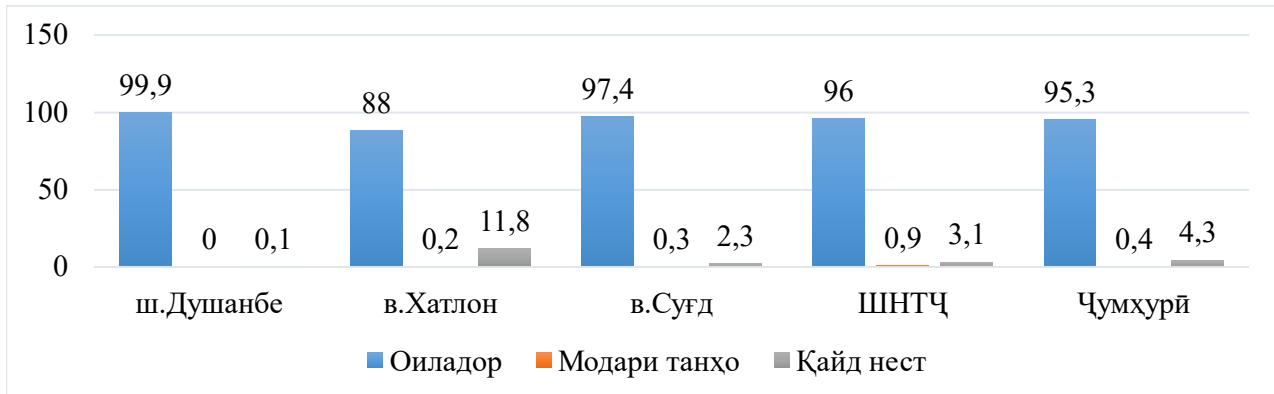
Ҳангоми омӯзиш муайян карда шуд, ки модарони оиладор 95,3%, модарӣ танҳо 0,4% ташкил медиҳанд ва дар 4,3%-и таърихи кӯдакони фавтида маълумот оид ба вазъи оилавӣ вучуд надошт. Аз ин шумора 11,8%-и он ба вилояти Хатлон рост меояд. Инчунин дар ш.Душанбе бошад 99,9% модарон

Ҷадвали 2.

Синну соли модарони кӯдакони фавтида

Ном ва мақоми муассисаи тиббӣ	Синну сол				
	То 19 с.	Аз 20 то 29 с.	30 - 39	Аз 40 то 49	Маъл. нест
	шумора, n=231, (%)	шумора, n=2295, (%)	шумора, n=984, (%)	шумора, n=134, (%)	шумора, n=48, (%)
ш.Душанбе	74 (7,5%)	553 (56,2%)	313 (31,8%)	39 (4,0%)	5 (0,5%)
в. Хатлон	44 (4,2%)	633 (60,4%)	302 (28,8%)	40 (3,8%)	29 (2,8%)
в. Суғд	72 (8,3%)	597 (68,9%)	171 (19,7%)	23 (2,6%)	4 (0,5%)
ШИНТҚ	41 (5,2%)	512 (64,5%)	198 (25,0%)	32 (4,0%)	10 (1,3%)
Ҳамагӣ	231 (6,3%)	2295 (62,2%)	984 (26,6%)	134 (3,6%)	48 (1,3%)

Эзоҳ: % аз шумора вобаста ба синну сол дар минтақа

Расми 1. Вазъи оилавии модарон (%)

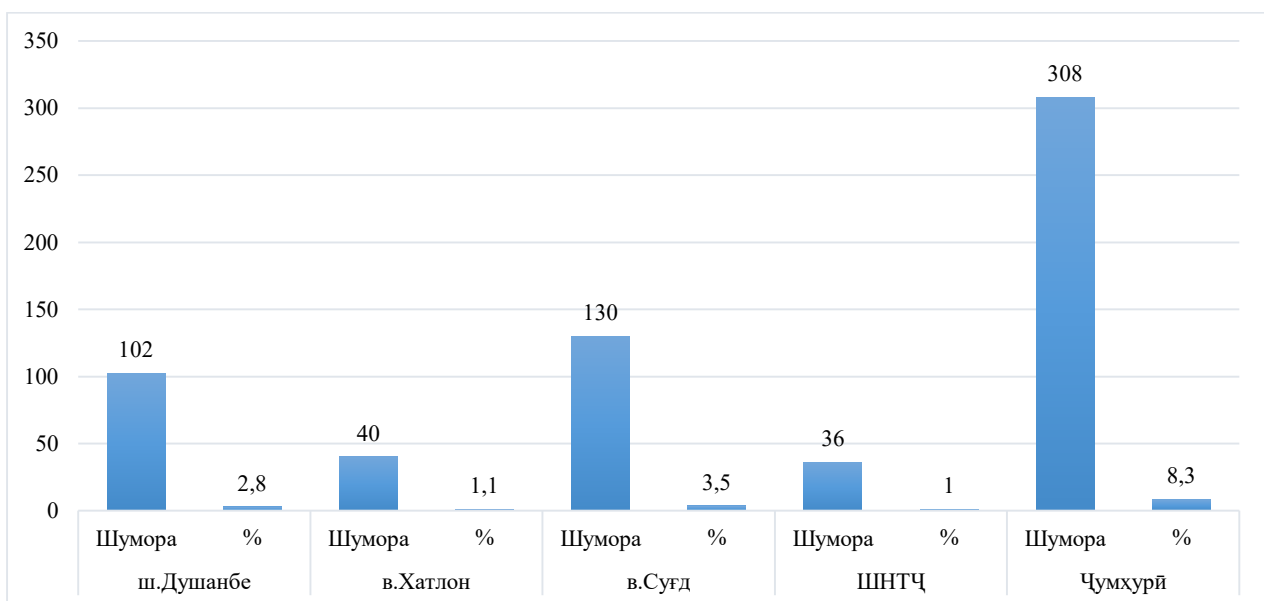
Эзоҳ: % - аз шумораи умумии навзодон.

ҳамчун оиладор қайд карда шуда дар боқимонда 0,1% маълумот вучуд надорад (расми 1).

Таҳлилҳо нишон дод, ки дар 308 ҳолати ғавти кӯдакон дар давраи неоноталӣ аз никоҳи хешу таборӣ ба дунё омадаанд. Ҳиссаи зиёди онҳо ба вилояти Суғд 3,5% ва камтари ни он ба вилояти Хатлон ва ШНТҚ бо 1,1-1,0%-мутаносибан мебошад. Қайд кардан лозим аст, ки дар аксари таърихҳо қайдҳо оид ба никоҳи хешутабори гузошта намешаванд ва дар бисёр

ҳолатҳо хусусан дар вилояти Хатлон дида мешавад, ки яке аз омилҳои нишондоди ками никоҳи хешутаборӣ дар сохтори ғавти кӯдакон мебошад.

Мутобиқи адабиётҳо тадқиқотҳо нишон медиҳанд, ки байни никоҳи хешутаборӣ ва ғавти кӯдакон робитаи сабабӣ вучуд дорад. Таҳлили бисёрҷонибае, ки дар Ҷумҳурии Туркия гузаронида шуд муайян намуд, ки никоҳи хешутабории дараҷаи аввал ғавти кӯдаконро дар Туркия 45% афзоиш

Расми 2. Никоҳи хешутаборӣ

Чадвали 3.

Маълумот оид ба таҳсилот ва машғулияти модарон

Таҳсилот	Таҳсилоти модарон			
	ш. Душанбе, шумора, (%)	в. Хатлон, шумора, (%)	в. Суғд, шумора, (%)	ШНТЧ, шумора, (%)
Таҳсилоти миёна	894 (90,8%)	636 (64,1%)	797 (91,9%)	585 (73,8%)
Таҳсилоти олӣ	74 (7,5%)	44 (4,2%)	48 (5,5%)	18 (2,3%)
Маълумот нест	17 (1,7%)	332 (31,7%)	23 (2,6%)	190 (23,9%)
Машғулияти модарон				
Хонашин	833 (84,7%)	905 (86,4%)	740 (85,4%)	722 (91,1%)
Донишҷӯ	64 (6,5%)	22 (2,1%)	58 (6,7%)	5 (0,6%)
Коргар	75 (7,6%)	49 (4,7%)	40 (4,6%)	22 (2,8%)
Маълумот нест	12 (1,2%)	71 (6,8%)	28 (3,2%)	44 (5,5%)

Эзоҳ: % аз шумораи умумии модарон вобаста ба таҳсилот ва машғулияти онҳо

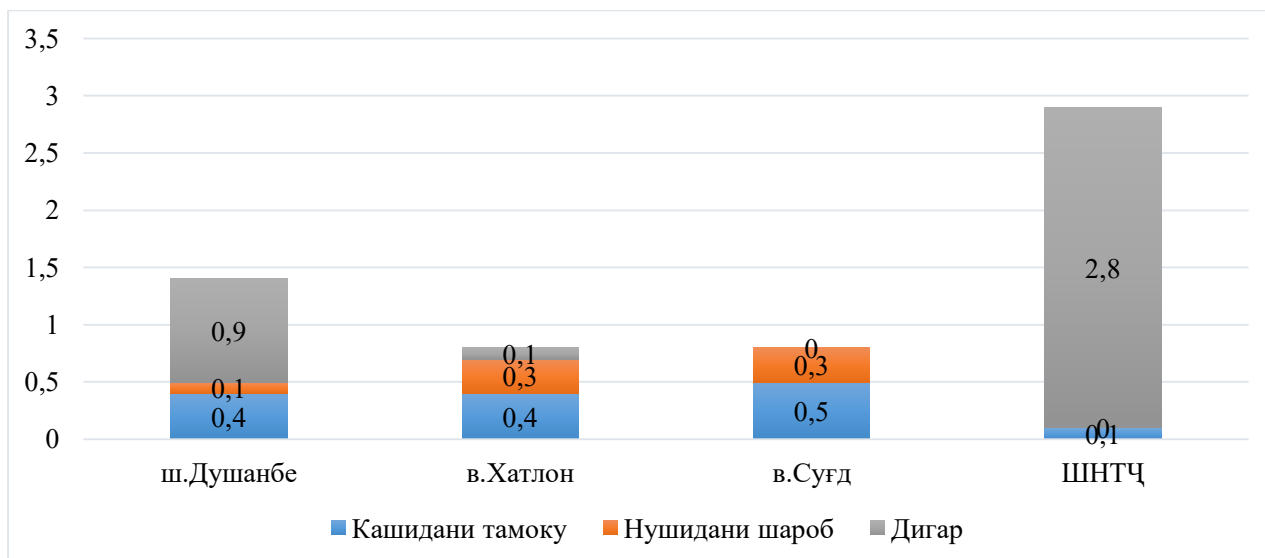
додааст: 57% дар шаҳрҳо ва 39% дар деҳот [6].

Аз ин лиҳоз бармеояд, ки ҳангоми банақшагирии сиёсат оид ба коҳиш додани ғавти кӯдакон сатҳи баланди никоҳи хешутаборӣ ба назар гирифта шавад (расми 2).

Зиёда аз 80,2% модарон маълумоти миёна доштанд. Модарони дорои маълумоти олӣ дар ш. Душанбе ва вилоятҳои Суғд ва Хатлон мутаносибан 7,5%, 5,5%

ва 4,2% - ро ташкил медиҳанд. Тифлони ғавтида аз модарони дорои маълумоти олӣ дар ШНТЧ 2,3% мебошад. Дар 562 (15,2%) таърихи кӯдакони навзод бақайдгирии маълумот оиди таҳсилоти модарон вучуд надоштанд, ки ин бисёртар дар вилояти Хатлон (31,7%) ва ШНТЧ (23,9%) мушоҳида карда шуд (ҷадв. 3).

Аз шумораи кӯдакони дар синни навзодӣ ғавтида, ки модарони

Расми 3. Одатҳои бад

онҳо хонашин мебошанд, дар тамоми минтақаҳои таҳқиқот гузаронидашуда аз 84,7% то 91,1% ташкил доданд. Модарони донишҷӯ бошанд, 4,1%-ро ташкил медиҳанд, ки аксари онҳо дар шаҳрҳои Душанбе 64 (6,5%) ва Хучанд 58 (6,7%) зиндаги мекунанд, ба қайд гирифта шудаанд. Дар вилояти Хатлон ва ШНТЧ бошад модарони донишҷӯ мутаносибан 22 (2,1%) 5 (0,6%) ташкил доданд.

Таҳқиқоти ғавти навзодон, ки дар ИМА [9] гузаронида шуд муайян намуд, ки модароне, ки маълумоташон нокифоя аст, хатари ғавти давраи навзодӣ 2,4 маротиба зиёд мегардад нисбат ба модароне, ки маълумоти олии доранд. Дар таҳқиқоти гузаронидашудаи Марказ ин факту далелҳо ҳалли худро ёфт.

Яке аз омилҳои, ки ба ғавти кӯдакон мусоидат мекунанд ин кашидани тамоку ва нушидани нушокиҳои спиртӣ мебошад. Модарони тамокукаш аз ҳама бисёр дар вилояти Суғд 4 (0,5%), ш.Душанбе 4 (0,4%) ва вилояти Хатлон

4 (0,4%) ва пасттарини он дар ШНТЧ 1 (0,1%) ва истеъмоли нушокиҳои спиртӣ бошад, дар вилояти Хатлон ва Суғд (0,3%), ш.Душанбе 0,1% ва дар ШНТЧ қайдҳо вучуд надоштанд.

Шумораи бештари заноне, ки одатҳои бад доранд ба монанди хойидани нохун ва хӯрдани бур, кофтани бинӣ ва ғайраҳо дар ШНТЧ 22 (2,8%), шаҳри Душанбе 9 (0,9%) ва вилояти Хатлон 1 (0,1%) ба қайд гирифта шудааст, дар вилояти Суғд чунин одатҳои бад ба қайд гирифта нашудааст.

Аз ин рӯ, маълумоти пешниҳодшуда барои баровардани ягон хулоса дар бораи таъсири одатҳои бад ба вазъи саломатии навзодҳои ғавтида кофӣ нестанд.

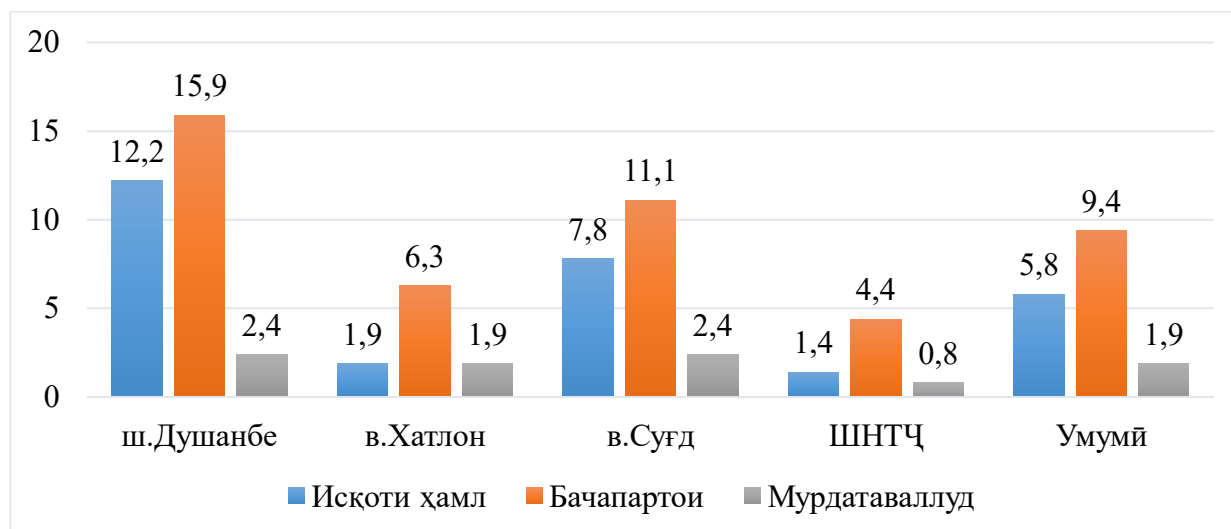
Таҳқиқотҳо нишон дод, ки вобаста ба анамнези акушерӣ ва оризаҳои он ғавти кӯдакон зиёд мегардад. Таҳлилҳо нишон дод, ки байни занони қобили таваллуд зиёда аз 40% бо ҳаргуна бемориҳои ҳамрадиқ ва зиёда аз 35% байни занони ҳомиладор мебошанд, ки

Ҷадвали 4.

Шумораи ҳомиладорӣ ва таваллуд, %

Шумора ва миқдор	Ҳомиладорӣ, %				
	ш. Душанбе	в. Хатлон	в. Суғд	ШНТЧ	Умумӣ
Ҳомиладорӣ 1	293 (29,8%)	354 (33,8%)	296 (34,1%)	319 (40,2%)	1262 (34,5%)*
Ҳомиладорӣ 2	295 (30,0%)	227 (21,7%)	270 (31,1%)	178 (22,5%)	970 (26,3%)*
Ҳомиладорӣ тақрорӣ	389 (39,5%)	384 (36,6%)	290 (33,4%)	276 (34,8%)	1339 (36,1%)*
Маълумот нест	7 (0,7%)	83 (7,9%)	12 (1,4%)	20 (2,5%)	122 (3,1%)*
Таваллуд, %					
Якумтаваллуд	316 (32,1%)	337 (32,2%)	320 (36,9%)	341 (43%)	1314 (35,6%)*
Дуюмтаваллуд	522 (53,0%)	486 (46,4%)	425 (49%)	346 (43,6%)	1779 (48,2%)*
Зиёдтаваллуд	133 (13,5%)	139 (13,3%)	107 (12,3%)	91 (11,5%)	470 (12,7%)*
Маълумот нест	14 (1,4%)	85 (8,1%)	16 (1,8%)	15 (1,9%)	130 (3,5%)*

Эзоҳ: % - аз шумораи вобаста ҳомиладорӣ ва таваллуд дар минтақа, *-% аз шумораи умумии вобаста ҳомиладорӣ ва таваллуд

Расми 4. Анамнези аворизнокии акушерӣ

сабаби асосии фавти кӯдакон шуда метавонанд.

Омӯзиши таърихи навзодони фавтида нишон дод, ки ҳомиладорӣ тақрибӣ 62,4% ташкил кардаанд, ки зиёдтарини он дар ноҳияҳои ШНТҚ 34,8% буда, дар вилоятҳои Хатлон ва Суғд мутаносибан 36,6% ва 33,4% ва дар ш.Душанбе 39,5% мушоҳида мешавад.

Аммо занони якумтаваллуд бошанд 34,5%-ро ташкил медиҳанд, ки ин дар асоси ҳиссаи зиёди искоти ҳамл (5,8%),

бачапартои (9,4%) ва мурдатаваллуд (1,9%) дар анамнези занон шарҳ дода мешавад.

Омилҳои асосие, ки ба фавти кӯдакони давраи навзодӣ таъсир мерасонад, ин солимии модар вобаста ба ташрифҳои давраи ҳомиладорӣ нишони зиёди оризаҳо ба назар мерасад.

Тибқи маълумотҳои омӯрӣ дарёфти саривактии ҳомиладорон то 12 ҳафта зиёда аз 90%-ро ташкил медиҳанд, аммо ҳангоми таҳқиқот шумораи мо-

Ҷадвали 5.

Мухлати бақайдгирии ҳомиладорӣ дар минтақаҳо

Мухлат	ш. Душанбе, шумора, (%)	в. Хатлон, шумора, (%)	в.Суғд, шумора, (%)	ШНТҚ, шумора, (%)	Умумӣ, шумора, (%)
То 12 ҳафта	572 (58,1%)	117 (11,2%)	678 (78,2%)	290 (36,6%)	1657 (44,9%)*
Баъд аз 12 ҳафт	296 (30,1%)	185 (17,7%)	108 (12,4%)	122 (15,4%)	711 (19,3%)*
Пешазтаваллуд	36 (3,7%)	58 (5,5%)	29 (3,4%)	33 (4,1%)	156 (4,2%)*
Дар қайд набуд	12 (1,2%)	127 (12,1%)	2 (0,2%)	7 (0,9%)	147 (4,0%)*
Маълумот нест	68 (6,9%)	561 (53,5%)	50 (5,8%)	341 (43%)	1020 (27,6%)*

Эзоҳ: % аз шумораи умумӣ вобаста ба муҳлати бақайдгирии ҳомиладорӣ дар минтақаҳо

*% аз шумораи умумӣ вобаста ба муҳлати бақайдгирии ҳомиладорӣ

Ҷадвали 6.

Бемориҳои модарон ҳангоми ҳомиладорӣ

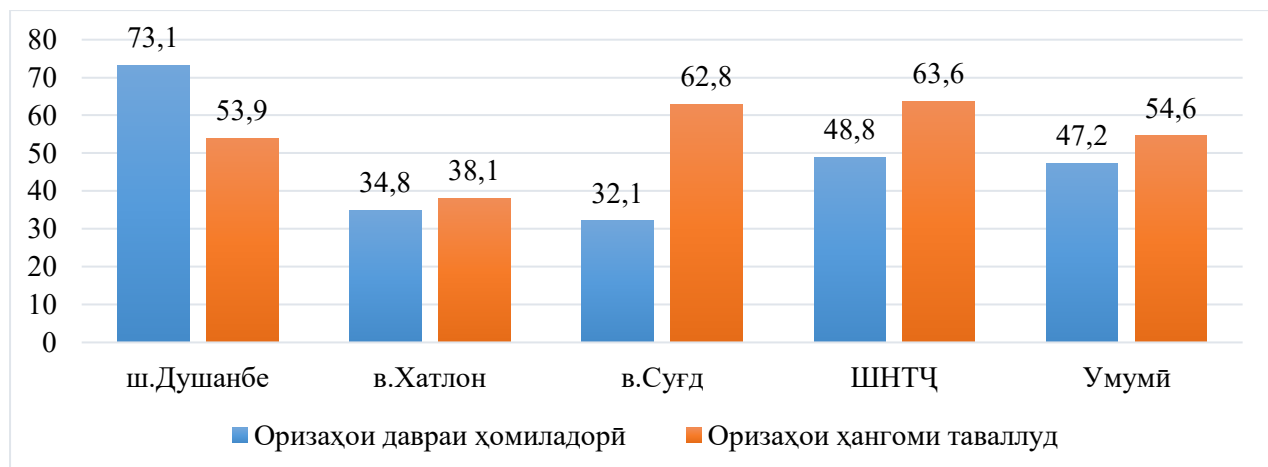
Намудҳои беморӣ	ш. Душанбе, шумора, (%)	в. Хатлон, шумора, (%)	в. Суғд, шумора, (%)	ШНТҚ, шумора, (%)	Умумӣ, шумора, (%)
Камхунӣ	816 (82,9%)	664 (63,4%)	425 (49,0%)	328 (41,3%)	2233 (60,4%)*
Системаи нафаскашӣ	390 (39,6%)	332 (31,7%)	622 (71,7%)	269 (33,9%)	1612 (43,7%)*
Эндокринӣ	251 (25,5%)	28 (2,7%)	61 (7,0%)	66 (8,3%)	406 (11,0%)*
Сироятӣ-паразитарӣ	232 (23,6%)	41 (3,9%)	45 (5,2%)	24 (3,0%)	342 (9,3%)*
Вайроншавии ғизо	87 (8,8%)	27 (2,6%)	164 (18,9%)	40 (5,0%)	317 (8,6%)*
Бемориҳои гениталӣ	136 (13,8%)	20 (1,9%)	53 (6,1%)	39 (4,9%)	247 (6,7%)*
Системаи хун	67 (6,8%)	25 (2,4%)	10 (1,2%)	18 (2,3%)	121 (3,3%)*

Эзоҳ: % - аз шумораи умумии бемориҳои ҳамрадиҳои модарон ҳангоми ҳомиладорӣ дар минтақа; *% аз шумораи умумии бемориҳои ҳамрадиҳои модарон ҳангоми ҳомиладорӣ

дарон якумин маротиба то 12 ҳафтаи ҳомиладорӣ ба қайд гирифта шудаанд 44,9% – ро ташкил медиҳанд. Баъд аз 12 ҳафтаи ҳомиладорӣ 19,3%, 4,2% пеш аз таваллуд, 4,0% дар қайд набуданд ва дар 27,6% ҳолатҳо маълумотҳо оид ба қайд вуҷуд надошт (ин нишондод аз рӯи омор бояд 5%-ро ташкил диҳад), ки боиси дер муоинакунонии занони ҳомила ва саривақт иҷро нагардидани

тадбирҳои пешгирии таболати оид ба оризаҳои перинаталӣ гардид.

Дар 60,4% (n=2233) модарони кӯдакони ғавтида, давраи ҳомиладорӣ бо камхунӣ, 43,7% бемориҳои системаи нафаскашӣ (n=1612), 11,0% (n=406) системаи эндокринӣ ва 27,9% (n=1027) бо дигар бемориҳо гузаштааст. Дар ш.Душанбе аз ҳама бисёр бемориҳо ҳангоми ҳомиладорӣ қайд карда шуда-

Расми 5. Оризаҳои давраи ҳомиладорӣ ва ҳангоми таваллуд

аст, ғайр аз камхунӣ бақайдгирии ди-гар бемориҳо дар в.Хатлон ва ШНТҚ миқдоран кам ба қайд гирифта шудаанд.

Дар байни занони ҳомиладор бемориҳои гениталӣ, аз ҷумла герпес 6 нафар, эндомиетрит 3 нафар ва вулвовагинит 1 нафар ба қайд гирифта шудааст.

Аз расми 5 дида мешавад, ки оризаҳои давраҳои ҳомиладорӣ ва ҳангоми таваллуд бештар дар ш. Душанбе, ШНТҚ ва вилояти Суғд ба назар мерасад.

Хулоса. Натиҷаи таҳлилҳои гузаронидашуда гувоҳи он аст, ки модарони кӯдакони ғавтида индекси пасти саломатӣ дошта, дар 47,2% модарон дар давраи ҳомиладорӣ бо оризаҳо (гестоз, бисёробӣ, камобӣ, эклампсия ва пре-еклампсия, нефропатия ва ғайра) гирифтор буданд. Ҳангоми таваллуд низ оризаҳои (валодати пеш аз мӯҳлат, обҳои ифлос бо меконӣ ва ғ) зиёд ва буриши қайсарӣ гузаштааст.

Ҳамаи ин шаҳодати онро медиҳад, ки давраи ҳомиладорӣ ва таваллуди модарони кӯдакони ғавтида номусоид гузаштааст.

ЛИТЕРАТУРА

1. ВОЗ. Оценка младенческой смертности, на 1000 живорожденных (Доклад о состоянии здравоохранения в мире), 2019.
2. Республиканский центр медицинской статистики и информации Министерства здравоохранения и социальной защиты населения РТ за 2021 год (Статистический сборник) – Душанбе, 2021. – 384 с.
3. Смертность детей, родившихся на ранних сроках гестации, - непреодолимый барьер или резерв снижения младенческой смертности? / А. С. Симаходский, Ю. В. Горелик, К.

Д. Горелик [и др.] // Вопросы современной педиатрии. – 2020. – Т. 19, № 5. – С. 340-345.

4. Global, regional, and national causes of under-5 mortality in 2000–19: an updated systematic analysis with implications for the Sustainable Development Goals / J. Perin [et al.] // The Lancet Child & Adolescent Health. – 2022. – Т. 6. – №. 2. – С. 106-115.

5. Goyal N. Early-life exposure to ambient fine particulate air pollution and infant mortality: pooled evidence from 43 low-and middle-income countries / N. Goyal, M. Karra, D. Canning // International journal of epidemiology. – 2019. – Т. 48. – №. 4. – С. 1125-1141.

6. Koc I., The causal relationship between consanguineous marriages and infant mortality in Turkey / I. Koc, M. A. Eryurt //Journal of biosocial science. – 2017. – Т. 49. – №. 4. – С. 536-555.

7. Ohuma E. O. National, regional, and global estimates of preterm birth in 2020, with trends from 2010: a systematic analysis //The Lancet. – 2023. – Т. 402. – №. 10409. – С. 1261-1271.

8. Racial and economic neighborhood segregation, site of delivery, and morbidity and mortality in neonates born very preterm / T. Janevic [et al.] //The Journal of Pediatrics. – 2021. – Т. 235. – С. 116-123.

9. Singh G. K. Infant mortality in the United States, 1915-2017: large social inequalities have persisted for over a century / G. K. Singh, M. Y. Stella // International Journal of Maternal and Child Health and AIDS. – 2019. – Т. 8. – №. 1. – С. 19.

10. World Health Organization et al. SCORE for health data technical package: global report on health data systems and capacity, 2020. – 2021.

11. World Health Organization. Born too soon: decade of action on preterm birth. – World Health Organization, 2023.

12. Yoshikawa H. Effects of the global coronavirus disease-2019 pandemic on early childhood development: short-and long-term risks and mitigating program and policy actions //The Journal of pediatrics. – 2020. – Т. 223. – С. 188-193.

ВЫВОДЫ

**Икромов Т.Ш., Набиев З.Н.,
Ибодов Х.И., Шамсов Б.А.,
Янгибаева Б.У., Бадалов Ш.А.,
Юнусов А.Г., Олимов Д.А.**

ОСНОВНЫЕ ПРИЧИНЫ МЛАДЕНЧЕСКОЙ СМЕРТНОСТИ В ЗАВИСИМОСТИ ОТ МЕДИКО-СОЦИАЛЬНЫХ ФАКТОРОВ В РАЗНЫХ РЕГИОНАХ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Цель исследования. Определение основных медицинских и социальных факторов в причине смертности новорожденных.

Материал и метод исследования. Определить структуру детской смертности в Республике Таджикистан за 2017-2021 годы и 9 месяцев 2022 года по выбранным городам и районам (города Душанбе, Куляб, Бохтар, Пенджикент, Истаравшан, Худжанд, Канибадам, Исфара, Вахдат, Турсунзаде и районах Бободжон Гафуров, Рудаки, Рашт, Файзабад и Ш. Шахин) были собраны и

внесены в специальные анкеты, данные о детской смертности.

Результаты исследования и их обсуждение. Предварительные результаты анализа показывают, что в большинстве случаев (61,5%) дети умирали в раннем неонатальном периоде, треть смертей новорожденных в раннем неонатальном периоде произошла преимущественно впервые 6 дней после рождения. Возраст матерей погибших детей составляет преимущественно от 20 до 29 лет (62,2%), причем это состояние практически одинаково во всех регионах.

Заключение. Проведенное исследование свидетельствует о том, что матери погибших детей, имели низкий показатель здоровья. У 47,2% матерей наблюдались осложнения во время беременности (гестозы, многоводие, гипогидрамнион, эклампсия и преэклампсия, нефропатия и др.). Во время родов также были осложнения, такие как преждевременные роды, грязные воды с меконием и т. д.) и кесарево сечение.

Ключевые слова: дети, смертность, новорожденные, структура смертности.

УДК: 617.7-001.17-085;615.216.84

Максудова Л.М., Ибадова Г.А.

ДИНАМИКА СОСТОЯНИЯ ЗРИТЕЛЬНЫХ ФУНКЦИЙ У БОЛЬНЫХ С ОЖОГАМИ ГЛАЗ В ПРОЦЕССЕ ЛЕЧЕНИЯ, ПАТОГЕНЕТИЧЕСКОЕ ОБОСНОВАНИЕ И ТАКТИКА ВЕДЕНИЯ ПАЦИЕНТОВ С ХИМИЧЕСКИМИ ОЖОГАМИ ГЛАЗ

Центр развития профессиональной квалификации медицинских работников Республики Узбекистан

Максудова Лайло Махсutowна – д.м.н., доцент кафедры офтальмологии Центра развития профессиональной квалификации медицинских работников Республики Узбекистан. E-mail: doclaylo@gmail.com; тел. (+998) 98 595 00 55

Цель исследования: разработать тактику ведения и терапии пациентов с химическими ожогами глаз с учетом их фенотипа ацетилирования.

Материал и методы исследования. Объектом клинических исследований явились 150 больных с ожогами глаз, находившиеся на обследовании, лечении и, в последующем на диспансерном наблюдении в Республиканской клинической офтальмологической больнице МЗ Республики Узбекистан. Среди обследованных 150 пациентов лиц мужского пола было 131 (87,3%) человек, женщин – 19 (12,7%).

Всем 150 больным (220 пораженных глаз), поступившим в стационар, проведено лечение, которое включало: местные и общие процедуры и мероприятия, медикаментозную терапию, согласно клиническому протоколу, разработанному и внедренному на нашей кафедре.

Результаты исследования и их обсуждение. При поступлении пациентов с острыми ожогами глаз щелочью проводили: немедленное и длительное промывание глаза водой, инстилляцию анестетиков (0,5% раствор Дикаина, 2% раствор Тримекаина, 1% раствор Лидокаина) с удалением поврежденного эпителия роговицы вместе с остатками щелочи; при ожогах негашеной известью – немедленное удаление частиц извести, промывание водой, анестезия, закапывание 20% раствора Глюкозы или глицерина и т.п.

Выводы. Таким образом, по результатам исследования установлено, что определение фенотипа ацетилирования у пациентов с ожоговой травмой глаз является необходимой процедурой, позволяющей не только прогнозировать возможные варианты и исходы ожога глаз химическими веществами у них, но и патогенетически обоснованно проводить их терапию с максимальной эффективностью и минимальными потерями со стороны органа зрения.

Ключевые слова: химические ожоги глаз, щелочь, деструктивные и функциональные нарушения, фенотип ацетилирования.

Maksudova L.M., Ibadova G.A.

DYNAMICS OF VISUAL FUNCTIONS IN PATIENTS WITH EYE BURNS DURING TREATMENT, PATHOGENETIC RATIONALE AND MANAGEMENT TACTICS FOR PATIENTS WITH CHEMICAL EYE BURNS

Center for the Development of Professional Qualifications of Medical Workers, Republic of Uzbekistan

Maksudova Lailo Makhsutovna – Doctor of Medical Sciences, Associate Professor of the Department of Ophthalmology of the Center for the Development of Professional Qualifications of Medical Workers of the Republic of Uzbekistan. E-mail: doclaylo@gmail.com; tel. (+998) 93 595 00 55

Purpose of the study: to develop tactics for the management and treatment of patients with chemical eye burns, taking into account their acetylation phenotype.

Material and research methods. The subjects of the clinical studies were 150 patients with eye burns who were examined, treated and subsequently followed up at the Republican Clinical Ophthalmological Hospital of the Ministry of Health of the Republic of Uzbekistan. Among the 150 patients examined, 131 (87.3%) were male, 19 (12.7%) were female.

All 150 patients (220 affected eyes) admitted to the hospital received treatment, which included: local and general procedures and measures, drug therapy, according to the clinical protocol developed and implemented at our department.

Research results and discussion. Upon admission of patients with acute eye burns with alkali, the following was carried out: immediate and prolonged rinsing of the eye with water; instillation of anesthetics (0.5% Dicaïne solution, 2% Trimecaine solution, 1% Lidocaine solution) with removal of the damaged corneal epithelium along with alkali residues; for burns with quicklime - immediate removal of lime particles, rinsing with water; anesthesia, instillation of a 20% solution of Glucose or glycerin, etc.

Conclusions. Thus, based on the results of the study, it was established that determining the acetylation phenotype in patients with burn injury to the eyes is a necessary procedure that allows not only to predict the possible variants and outcomes of chemical eye burns in them, but also to carry out their therapy in a pathogenetically sound manner with maximum efficiency and minimal losses from the organ of vision.

Keywords: chemical eye burns, alkali, destructive and functional disorders, acetylation phenotype.

Актуальность. Среди различных форм патологии органа зрения, ожоги представляют наиболее тяжелую и сложную группу с точки зрения деструктивных и функциональных нарушений, а также их коррекции и рациональных терапевтических и хирургических тактик лечения. Ожоги роговицы, являются одной из причин слепоты, слабовидения, ограничений профессиональной пригодности, временной или постоянной утраты трудоспособности. Трудно найти равное ожоговой травме глаза заболевание по своему психотравмирующему фактору, особенностям клинического течения и зачастую приводящее к полной или частичной потере органом своей главной функции - зрения [4, 5].

В настоящее время сформирован обширный банк научной и клинической информации по проблеме ожогов глаз, накоплен большой практический опыт. Длительное время разработка этой проблемы велась по пути изучения клиннки ожогового процесса [2, 7, 8, 14, 15]. В дальнейшем литература по ожогам

глаз пополнялась исследованиями гистоморфологического направления, и появлялись все новые рекомендации по лечению ожогов и профилактической работе [6, 9, 11-13]. Однако как показывают литературные данные, некоторые вопросы остаются еще недостаточно изученными [1, 3, 10].

Цель исследования: разработать тактику ведения и терапии пациентов с химическими ожогами глаз с учетом их фенотипа ацетилирования.

Материал и методы исследования. Объектом клинических исследований явились 150 больных с ожогами глаз, находившиеся на обследовании, лечении и, в последующем на диспансерном наблюдении в Республиканской клинической офтальмологической больнице МЗ Республики Узбекистан. Среди обследованных 150 пациентов лиц мужского пола было 131 (87,3%) человек, женщин – 19 (12,7%).

Всем 150 больным (220 пораженных глаз), поступившим в стационар, проведено лечение, которое включало: местные и общие процедуры и меро-

приятія, медикаментозную терапию, согласно клиническому протоколу, разработанному и внедренному на нашей кафедре.

Результаты исследования и их обсуждение. При поступлении пациентов с острыми *ожогами глаз щелочью* проводили: немедленное и длительное промывание глаза водой, инстилляционная анестетиков (0,5% раствор Дикаина, 2% раствор Тримекаина, 1% раствор Лидокаина) с удалением поврежденного эпителия роговицы вместе с остатками щелочи; *при ожогах негашеной известью* – немедленное удаление частиц извести, промывание водой, анестезия, закапывание 20% раствора Глюкозы или глицерина и т.п.

В зависимости от степени ожога использовали эпibuльбарные инстилляционные миdриатиков, антибиотиков и других антисептических препаратов, 1% раствора Хинина, препаратов для стимуляции регенерации (Солкосерил, Актовегин, Офтагель, Рибофлавин и др.).

При значительных отеках и образовании пузырей производилось их вскрытие с выпусканіем жидкости и инстилляционная антибактериальных препаратов. Для уменьшения отеков тканей назначали осмотические и мочегонные препараты (Глицерин, Диакарб, Фуросемид, Верошпирон и др.).

Для купирования воспалительной реакции назначали неспецифические противовоспалительные препараты (Пирогенал, Ацетилсалициловая кислота, Ортофен).

Для улучшения процессов регенерации и репарации назначали пероральное и парентеральное введение комплекса

витаминов (Рибофлавин, Аскорбиновая кислота, Цианокоболамин, Ретинола ацетат и др.).

Наряду с этим перорально проводилась десенсибилизирующая терапия (Тавегил, Диазолин, Супрастин, Кетотифен и др.).

У 103 (141 глаз) пациентов, которым был определен фенотип ацетилирования, лечение корректировали с учетом их ФА. 47 пациентам без определения ФА лечение проводили по стандартизованным схемам, не индивидуализируя тактики их ведения, в то время как, пациентам с БА алгоритм лечения включал эpiбульбарные инстилляционные кортикостероидов (Максидекс, Макситрол, Дексаметазон, Гидрокортизон). Пациентам с МА комплекс лечения включал инстилляционные и подкожные инъекции Человеческого интерферона, парентеральное введение иммуномодуляторов (Иммуномодулин, Тактивин, Тимоген, Интерлок и т.д.). У ряда больных (7 человек) этой группы наряду с частыми инстилляционными антибиотиков и регенеративных препаратов, ежедневно в течение 5-дневной эpiбульбарно вводили Интерферон для стимуляции иммунных процессов. При сохранении высоких значений АСЛ к ТА исследованных тканей (роговица, склера, хрусталик, сосудистая оболочка глаз) выше 16% через 2 недели от момента поступления к лечению добавляли эpiбульбарные инстилляционные кортикостероидов (Максидекс, Макситрол, Дексаметазон, Гидрокортизон) для контроля за аутоиммунным процессом.

При затихании острых воспалительных явлений проводили активную

общую и местную терапию, способствующую нежному рубцеванию и рассасыванию помутнений прозрачных сред глаза (Тканевая терапия: Алое, ФИБС, Стекловидное тело, Торфот; ферменты: Гемаза, Кукумазим, Лидаза, Лекозим; дедистрофические препараты: Тауфон, Таурин, Иодат Калия, Мёд по схеме).

Результаты проведенного лечения больных с ожогами глаз показали заметную положительную динамику функционального состояния органа зрения в процессе лечения независимо от их ФА (Табл.1). Если учесть, что на этапе поступления в стационар у пациентов со стороны пораженных глаз процент ОЗ, укладывавшийся в нормативные значения (0,8-1,0) составлял 11,8%, то после лечения этот показатель увеличился до 40,4% ($<0,001$).

Стоит отметить, что проведенное лечение, если основываться на данном показателе, было эффективным, что отразилось, в целом, на динамике остроты зрения у пациентов в виде значительного его улучшения перед выпиской из стационара.

В то же время, если анализировать показатели остроты зрения у лиц с

определенным ФА, следует отметить, что у БА улучшение показателей остроты зрения происходило преимущественно в сроки до 30 дней, в то время как у МА этот процесс затягивался до 2-3 мес. и более.

Общеизвестно, что в процессе ожоговой болезни орган зрения претерпевает ряд изменений, которые определяются нарастанием степени дистрофии, обуславливающей деструкцию и некроз клеток различных отделов глаза, зависящих от фенотипа ацетилования.

Исследования показали, что для быстрых ацетиляторов (БА) характерны ряд особенностей, в том числе - активная, бурная регенерация тканей, что может приводить к образованию грубых, даже келлоидных рубцов, которые осложняют прогноз при заживлении ожоговых ран и обуславливают необходимость оперативной коррекции органа зрения. Для медленных ацетиляторов (МА), наоборот, характерен затяжной процесс регенерации с образованием нежных рубцов, но процесс склонен к значительному затягиванию, что обуславливает трудности терапии ожоговых поражений глаз и склонность

Таблица 1.

Динамика показателей остроты зрения у 150 больных с ожогами глаз (220 пораженных глаз) в процессе лечения

Острота зрения	При поступлении		Перед выпиской		Р
	Абс.	%	Абс.	%	
0,8-1,0	26	11,8 $\pm$ 1,6	89	40,4 $\pm$ 1,3	$<0,001$
0,4-0,7	63	28,6 $\pm$ 0,9	58	26,4 $\pm$ 1,7	$>0,05$
0,1-0,3	51	23,2 $\pm$ 1,1	40	18,2 $\pm$ 1,4	$>0,05$
0,04- 0,09	34	15,5 $\pm$ 1,3	14	6,4 $\pm$ 1,9	$<0,01$
0,01-0,03	28	12,7 $\pm$ 1,3	8	3,6 $\pm$ 1,7	$<0,01$
0 (ноль) - pr.in.certae	18	8,2 $\pm$ 1,8	11	5,0 $\pm$ 2,1	$>0,05$

к рецидивирующему, хроническому воспалительному процессу.

Во время лечения больных были учтены особенности регенерации тканей с прогнозированием и профилактикой деструктивных, дегенеративных и репаративных процессов при ожоговой болезни глаз у лиц с учетом их фенотипа ацетилирования. Полученные при этом визуальные результаты показали, что при правильном выборе тактики лечения у больных с БА восстановление остроты зрения происходит почти в 2 раза быстрее по сравнению с группой с МА и по показателям – почти в 2 раза лучше. Так острота зрения больных с БА в наших исследованиях была достоверно выше ($0,66 \pm 0,014$) по сравнению с пациентами с МА ($0,34 \pm 0,014$). Различия показателей были достоверными.

При анализе эффективности терапии ожогов глаз у обследованных нами лиц было выявлено, что назначение МА иммуномодулирующих препаратов со дня определения скорости ацетилирования внутрь длительными курсами, а также инстилляций этих групп препаратов по 2 капли 6 – 8 раз в день на фоне антибактериального и регенеративного лечения органа зрения способствует укорочению сроков терапии и улучшает прогноз ожога.

Обсуждая вопросы подходов и тактики ведения пациентов с ожоговой травмой глаз следует отметить, что лечение тяжелых ожоговых поражений глаз до настоящего времени остается нерешенной проблемой офтальмологии. Это связано с тем, что несмотря на интенсивную терапию, химические ожоги III-IV-степени, как правило, заканчи-

ваются некрозом тканей век и глазного яблока, расплавлением роговицы, лимба, склеры, выпадением оболочек и гибелью глаза. Процесс лечения химических и термических ожогов глаз в зависимости от степени поражения и химических свойств патогенных факторов представляется довольно трудоемким процессом и нередко характеризуется неблагоприятным прогнозом. Согласно данным литературы, при наиболее тяжелых ожогах III-степени часто уже только сохранение глазного яблока без важнейших функций считается успехом.

Выводы. По полученным результатам исследования установлено, что определение фенотипа ацетилирования у пациентов с ожоговой травмой глаз является необходимой процедурой, позволяющей не только прогнозировать возможные варианты и исходы ожога глаз химическими веществами у них, но и патогенетически обоснованно проводить их терапию с максимальной эффективностью и минимальными потерями со стороны органа зрения.

ЛИТЕРАТУРА

1. Букаев О.Н., Болванович А.Е., Малкина Н. В. Медицина катастроф / Учебное пособие. Саранск, 2018. — 164 с.
2. Гахраманов Ф.С. Особенности промышленных химических ожогов глаз пути профилактики и патогенетически обоснованного лечения: Автореф. дис. канд. мед. наук. М., 1989. - 22 с.
3. Инновационный подход к диагностике и оказанию неотложной помощи пациентам с термическими ожогами глаз первой и второй степени / М.А. Ковалевская, А.И. Могиленец, Ю.И. Клепикова, Е.П. Самылова и др. /
4. Врач-аспирант. -2017. Т. 83. № 4. -С. 44-51.

5. Камилов Х.М., Максудова Л.М. Динамика иммуноцитохимических показателей поражения переднего отрезка глаз у пациентов с химическими ожогами органа зрения / Глаз. -2016. № 2 (108). -С. 38-40.

6. Камилов Х.М., Максудова Л.М. Химические ожоги глаз (ранняя диагностика, подходы к терапии, осложнения и исходы) / Монография, Ташкент, «Fan va texnologiya», 2020. Стр.104.

7. Кашников В.В., Гундорова Р.А., Петриашвили Г.Г., Хотим В.Е. Лечебные мероприятия при поражении органа зрения газовым оружием самообороны // Русский офтальмологич. журнал. -2001.-№ 1.-С. 26-29.

8. Максудова Л.М., Бабаханова Д.М., Худойберганов А.Р. Современные аспекты реабилитации пострадавших от ожоговой травмы органа зрения / Международная научно-практическая конференция на тему «Современные аспекты медицины в реабилитации», Таджикистан, Душанбе 2021, 7 октябрь, стр.46-47.

9. Остробородов В.В. Первая помощь. Учебно-практ. пособие. Барнаул: Барнаульский юрид. институт МВД России, 2019. – 156 с.

10. Ушаков Н.А. Химические ожоги глаз. Патогенез, диагностика, первая помощь, лечение. Автореф. дис.. д-ра мед. наук. - Л., 1972. 14 с.

11. Хаютин С.М. Ожоги глаз и их притатков. Библиотека практического врача. М. Медгиз., 1961. - 112 с.

12. Antagonism of PDGF-BB suppresses subretinal neovascularization and enhances the effects of blocking VEGF-A. / Dong A., Seidel Ch., Snell D., Ekawardhani S., et al. \Angiogenesis. 2014 July; 17(3): 553–562.

13. Expression of Thrombospondin-1 modulates the angioinflammatory phenotype of choroideal endothelial cells / Fei P., Zaitoun I., Farnoodian M., Fisk D.L., et al. // PLoS One. 2014; 9(12): e116423. PMID: PMC4280221.

14. Kuckelkorn R., Schrage N., Keller G., Redbrake C. Emergency treatment of chemical and thermal eye burns. Acta Ophthalmol Scand. 2002 Feb;80(1):4-10.

15. Logothetis HD, Leikin SM, Patrianakos T. Management of anterior segment trauma. // Dis Mon. 2014 Jun;60(6):247-53.

16. Nebert D.W. Polymorphism in drug-metabolizing enzymes: what is their clinical relevance and why do they exist? //Am. J. Hum. Genet. 1997. -V.60. -P.265-271.

ХУЛОСА

Максудова Л.М., Ибодова Г.А.

ҚАРАЁНИ ҲОЛАТИ ФУНКСИЯИ ВИЗУАЛӢ ДАР БЕМОРОНИ ГИРИФТОРИ СӢХТАГИИ ЧАШМ ДАР ДАВОМИ МУОЛИҶА, АСОСНОКИИ ПАТОГЕНЕТИКӢ ВА ТАРЗИ БУРДАНИ ТАБОБАТИ ИДОРАКУНИИ БЕМОРОНИ ГИРИФТОРИ СӢХТАГИИ КИМИЁВИИ ЧАШМ

Мақсади тадқиқот: таҳияи тактикаи идоракуни ва табобати беморони сӢхтагии кимиёвии чашм бо назардошти фенотипи ацетилизатсияи онҳо.

Мавод ва усулҳои таҳқиқот. Субъектҳои таҳқиқоти клиникӣ 150 нафар беморони гирифтори сӢхтагии чашм буданд, ки дар Беморхонаи ҷумҳуриявии клиникӣ чашми Вазорати тандурустии Ҷумҳурии Ёзбекистон муоина, табобат ва баъдан таҳти назорат қарор гирифтанд. Аз 150 нафар беморони муоинашуда 131 нафар (87,3%) мард, 19 нафар (12,7%) зан буданд.

Ҳамаи 150 нафар беморон (220 чашми осебдида) ба беморхона қабул карда шуданд, ки аз он иборатанд аз: расмиёти маҳаллӣ ва умумӣ, табобати доруворӣ, тибқи протоколи клиникӣ, ки

дар шӯъбаи мо таҳия ва татбиқ карда мешаванд.

Натиҷаҳои таҳқиқот ва муҳокимаи онҳо. Ҳангоми қабули беморони сӯхтагии шадиди чашм аз аз таъсири ишқор, корҳои зерин анҷом дода мешаванд: фавран ва ба муддати тӯлонӣ шустани чашм бо об, пошидани анестетикҳо (маҳлули 0,5% Дикаин, маҳлули 2% Тримекаин, маҳлули 1% Лидокаин) бо тоза кардани эпителии осебдидаи вайроншуда дар якҷоягӣ бо пасмондаҳои ишқор; барои сӯхтагӣ бо маводи оҳак фавран тоза кардани зарраҳои оҳак, бо об шустани, беҳискуноӣ, пошидани маҳлули 20%-и глюкоза ё глицерин ва ғайра.

Хулоса. Ҳамин тариқ, дар асоси натиҷаҳои бадастомадаи таҳқиқот муайян карда шуд, ки муайян кардани фенотипи ацетилизатсия дар беморони гирифтори осеби сӯхтагии чашм як тартиби зарурӣ буда, он на танҳо имкон медиҳад, ки вариантҳо ва оқибатҳои эҳтимолии сӯхтани кимиёвии чашм дар онҳо пешгӯӣ карда шавад, балки табобати худро аз ҷиҳати патогенетикӣ асоснок бо самарайи максималӣ ва талафоти ками органи биниш гузаронанд.

Калидвожаҳо: сӯхтагии чашм маводҳои кимиёвӣ, ишқор, вайроншавии деструктивӣ ва функционалӣ, фенотипи асетиликунӣ.

УДК: 616.329-001.17-053. 2-03

¹Пулотов К.Дж., ²Давлятов С.Б.

ВОЗМОЖНОСТИ МЕСТНОГО ЛЕЧЕНИЯ ХИМИЧЕСКИХ ОЖОГОВ ПИЩЕВОДА У ДЕТЕЙ В РАННИЕ СРОКИ

¹НОУ «Медико-социальный институт Таджикистана»

²ГОУ «Таджикский институт последипломного образования в сфере здравоохранения Республики Таджикистан»

Пулотов Камолджон Джамолович – к.м.н., и.о. зав. кафедрой общей хирургии НОУ «Медико-социальный институт Таджикистан». E-mail:kamolendos@mail.ru. Тел.: (+992) 938454509

Цель исследования: Разработка способа лечения детей с химическими ожогами пищевода на ранних стадиях заболевания.

Материал и методы исследования. Комплексное клинико-диагностическое обследование и лечение 64 детей с химическими ожогами пищевода (ХОП) в отделение детской торакоабдоминальной хирургии ГУ Комплекс здоровья «Истиклол».

Результаты исследования и их обсуждение. Все пациенты с ХОП разделены на две группы. В первую (контрольную) включены 35 (54,7%) больных, получавших общеизвестные традиционное лечение. Во вторую (основную) - 29 (45,3%) детей с ХОП которым на фоне традиционной терапии проводился местное лечение пищевода II и III степени тяжести

посредством катетера «ИзиКат». Возраст детей было от 1 до 14 лет. Наиболее частой причиной ожога пищевода явилась: уксусная эссенция - 48 (75%) и щелочь (каустическая сода и «Казан») у - 16 (25%) детей.

Нами внедрен усовершенствованный способ лечения пищевода при ХОП при помощи специального многофункционального силиконового катетера «ИзиКат». Данный способ делает возможным эффективное промывание и одновременно удаление химических частиц, лежащих в порах слизистой оболочки пищевода, что оказывает не только лечебный эффект, но и профилактику резорбции химического вещества. Критериями эффективности лечения определяли по уровню лейкоцитарного индекса интоксикации (ЛИИ), длительности пребывания больного в стационаре и наличие рубцового процесса в пищеводе.

Выводы. Разработка способа лечения детей с ХОП посредством многофункционального силиконового катетера «ИзиКат» показал высокую эффективность в алгоритме оказания ранней лечебной помощи детям при химическом ожоге пищевода. Местное лечение катетером «ИзиКат» позволяет уменьшить степень интоксикации и воспалительной реакции в тканях пищевода, и тем самым сокращает длительность пребывания больного в стационаре, снижает риск возникновения грубых рубцовых стенозов пищевода до 10,3% по сравнению с контрольной группы (20,0%) и получить выраженный экономический эффект у детей с химическими ожогами пищевода.

Ключевые слова: химический ожог пищевода, катетер «ИзиКат», рубцовый стеноз пищевода, лейкоцитарный индекс интоксикации.

¹Pulotov K.J., ²Davlyatov S.B.

POSSIBILITIES FOR LOCAL TREATMENT OF CHEMICAL BURNS OF THE ESOPHAGUS IN CHILDREN IN EARLY TERMS

¹Non-state educational institution “Medical and Social Institute of Tajikistan”

²State Educational Institution “Tajik Institute of Postgraduate Education in the Field of Health of the Republic of Tajikistan”

Pulotov Kamoljon Jamolovich – Head of the Department of General Surgery of the National Educational Institution “Medical and Social Institute of Tajikistan”, Ph.D. Email: kamolendos@mail.ru. Tel.: +992938454509

The purpose of the study is to develop a method for treating children with chemical burns of the esophagus in the early stages of the disease.

Material and research methods. Comprehensive clinical diagnostic examination and treatment of 64 children with chemical burns of the esophagus in the department of pediatric thoracoabdominal surgery of the State Institution Health Complex “Istiklol”.

Research results and discussion. All patients with chemical burns of the esophagus were divided into two groups. The first (control) included 35 (54.7%) patients who received well-known traditional treatment. In the second (main) group - 29 (45.3%) children with chemical burns of the esophagus who, against the background of traditional therapy, received local treatment of the esophagus of II and III severity using the EasyCat catheter. The children's ages ranged from 1 to 14 years. The most common cause of esophageal burn was: vinegar essence - 48 (75%) and alkali (caustic soda and Kazan) in 16 (25%) children.

We have introduced an improved method of treating the esophagus with chemical burns of the esophagus using a special multifunctional silicone catheter “EasyCat”. This method makes it

possible to effectively wash and simultaneously remove chemical particles lying in the pores of the mucous membrane of the esophagus, which not only has a therapeutic effect, but also prevents the resorption of the chemical substance. The criteria for the effectiveness of treatment were determined by the level of leukocyte intoxication index, the duration of the patient's stay in the hospital and the presence of a scar process in the esophagus.

Conclusions. The development of a method for treating children with chemical burns of the esophagus using the multifunctional silicone catheter "EasyCat" has shown high efficiency in the algorithm for providing early medical care to children with a chemical burn of the esophagus. Local treatment with the «EasyKat» catheter allows to reduce the degree of intoxication and inflammatory reaction in the tissues of the esophagus, and thereby reduces the length of the patient's hospital stay, reduces the risk of severe cicatricial stenosis of the esophagus to 10.3% compared to the control group (20.0%) and obtain a pronounced economic effect in children with chemical burns of the esophagus.

Key words: chemical burn of the esophagus, «EasyCat» catheter, stenosis of the esophagus, leukocyte index of intoxication.

Актуальность. В настоящее время во всем мире химические ожоги пищевода у детей занимают первое место среди всех заболеваний пищевода, и составляют до 77-85% случаев. Это связано с тем, что на современном этапе развития химической промышленности расширился ассортимент веществ бытовой химии, состав, сочетающий из различных токсикологических групп с разнонаправленным механизмом действия, что обуславливает тяжесть развития патологических процессов в стенке пищевода вызывая тяжелые осложнения.

Летальность от возможных осложнений по данным российских и зарубежных авторов при остром химическом ожоге пищевода достаточно велика и составляет от 4,5% до 26-40% [1, 4, 5]. Однако, важной задачи перед детскими хирургами предстает предотвращение рубцового стеноза пищевода. Отсутствие адекватного лечения или полное терапевтическое бездействие в ранний постожоговый период, приводит

к образованию рубцовой ткани у больных от 10-20% до 73% случаев, даже при проведении полного курса противовоспалительной и детоксикационной терапии [2, 3].

На сегодняшний день превалирующим агентом в структуре возникновения химических ожогов пищевода (ХОП) является уксусная эссенция. При общепризнанных алгоритмах оказания первой медицинской помощи детей с ХОП, а также достаточно четко определенной патогенетической неотложной терапии в ближайшие сроки с момента поступления ребенка в стационар местное лечение является актуальной задачей. Правило «золотого часа» применимо к детям с ХОП в полной мере, прогнозирует непосредственные и отдаленные результаты лечения.

По мнению ряда исследователей, местная терапия не предотвращает сужения пищевода, но все же большинство авторов отмечают эффективность большого арсенала фармакологических средств местного действия с благопри-

ятным течением рубцового процесса у детей с ХОП.

Лечение ожогов пищевода требует активной терапевтической тактики с массивным химиотерапевтическим воздействием. В последние годы для местного медикаментозного лечения данной патологии широко применяются многокомпонентные лекарственные формы, подавляющие патогенную микрофлору в ране, усиливающие ферментолит и дегидратацию отекающих тканей, стимулирующие регенеративные процессы. В то же время существуют определенные трудности непрерывного поддержания адекватной высокой концентрации этих препаратов на обожженной поверхности пищевода [1].

Цель исследования. Разработка способа лечения детей с химическими ожогами пищевода на ранних стадиях заболевания.

Материал и методы исследования. За период 2022-23 гг. в отделение детской торакоабдоминальной хирургии ГУ Комплекс здоровья «Истиклол» под наблюдениями и лечения находились 64 больных с химическими ожогами пищевода. Всем пациентам было проведено комплексное клиничко-диагностическое обследование, которое включало в себя: изучение жалоб, анамнеза заболевания, объективный осмотр, лабораторные данные, эндоскопическое исследование. Все диагностические и лечебные мероприятия проводили под общим обезболиванием. Для диагностики ожога и характера поражения стенки пищевода использовали ультратонкий видеофиброэзофагогастродуоденоскоп

«Karl Storz» наружным диаметром – 6,0 мм с торцевой оптикой.

Результаты исследования и их обсуждение. Все пациенты с химическими ожогами пищевода разделены на две группы. В первую (контрольную) включены 35 (54,7%) больных, получавших общеизвестные традиционное лечение. Во вторую (основную) - 29 (45,3%) детей с ХОП которым на фоне традиционной терапии проводился местное лечение пищевода II и III степени тяжести посредством катетера Из-иКат. Возраст детей было от 1 до 14 лет. От 1 до 3 лет – 42, 3 до 7 лет – 15 и от 7 до 14 лет – 7 пациентов. Мальчиков было – 39 (61,0%), девочек – 25 (39,0%). Городские жители – 52 (81,2%), сельские жители – 12 (18,8%). Наиболее частой причиной ожога пищевода явилась: уксусная эссенция - 48 (75%) и щелочь (каустическая сода и «Казан») у – 16 (25%) детей.

В зависимости от тяжести состояния больные были госпитализированы в реанимационное отделение при детском хирургическом стационаре. Степени ожога оценивали по методу С.Д. Терновского. Пациентам с клиническими признаками ХОП выполняли эзофагогастродуоденоскопию (ЭГДС) в первые 24 часов после травмы с целью оценки распространённости и глубины поражения. При этом вторая степень выявлено – у 54 (84,3%) и третья степень - у 10(15,7%) пациентов при эндоскопических признаках эрозивного эзофагита 2-ой и 3 степени соответственно. По протяженности и тяжести ожога, наблюдавшиеся больные распределялись на три группы: ожоги слизистой обо-

лочки полости рта и в/3 пищевода - 14 (22%); ожоги слизистой оболочки пищевода на всем протяжении - 38 (59,3%); ожоги слизистой оболочки пищевода и желудка – 12 (18,7%).

В отделение детской торакоабдоминальной хирургии внедрен усовершенствованный способ лечения пищевода при химических ожогах пищевода. Последний заключается в том, что после видеофиброэзофагоскопии и установления протяженности ожога, через носовой или ротовой ход в желудок проводится силиконовый катетер «ИзиКат». В зависимости от локализации и протяженности ожога раздувают баллон (до 20-30 см³ воздуха) в дистальном и проксимальном отделе. При этом дистальная часть фиксируют в субкардиальном отделе, так чтобы полностью прикрыть просвет пищевода. Посередине катетера имеются впускные отверстия, через которого промывают пищевод, и одновременно отсасывают жидкость через впускные отверстия или канал эндоскопа.

Процесс орошения и отсасывания жидкостной среды в изолированной зоне пищевода контролируется ультратонким гибким видеоэзофагоскопом с высоким разрешающим диагностическим диапазоном, который установлен параллельно катетеру в просвет пищевода. Процесс орошения или промывания пищевода начинают после инсуффляции воздухом через видеофиброэзофагоскоп, когда просвет и складки пищевода хорошо раскрываются и начинается прицельное /под давлением/ промывание струей воды пораженного участка пищевода. До промывания содержимое

пищевода берут на бактериологическое исследование

Данный способ делает возможным эффективное промывание и одновременно удаление химических частиц, лежащих в порах слизистой оболочки пищевода, что оказывает не только лечебный эффект, но и профилактику резорбции химического вещества. Катетер устанавливают на длительный период времени, продолжая при этом лечебную и функцию энтерального питания. Полученные фото/видео изображения о состоянии слизистой оболочки пищевода с высокой точностью позволяют диагностировать глубину и протяженность ожога, провести прицельное промывание, оказывая при этом высокий лечебный эффект.

Желудочная часть катетера, установленного в желудок, контролирует регулярное почасовое питание больного питательными, энергетическим, высококалорийными смесями. Катетер подлежит замене с фиброэзофагоскопическим контролем на 3 сутки. При наличии клинического и фиброскопического улучшения производится прекращение промывания пищевода, а при необходимости можно оставить катетер в пищеводе до 5 суток.

Эффективность использования катетера «ИзиКат» в лечении больных с химическими ожогами пищевода определяли по уровню лейкоцитарного индекса интоксикации (ЛИИ) и динамике эндоскопической картины в пищеводе на 1, 7 и 21 сутки с момента химического ожога. Критериями также являлись длительность пребывания больного в

Показатели	1-ая группа (контрольная)	2-я группа (основная)
ЛИИ (лейкоцитарный индекс интоксикации) при поступлении	5,60±0,68	5,40 ± 0,15
на 10-е сутки	4,30±0,99	2,80 ± 0,13
на 15-е сутки	3,10±0,32	2,10 ± 0,15
на 21-е сутки	2,30±0,44	1,20 ± 0,48
Эндоскопическая картина: на 1-е сутки	СП (0), пол. (0), отр. (15)	СП (0), пол. (0), отр. (9)
на 7-е сутки	СП (6), пол. (2), отр. (13)	СП (5), пол. (17), отр. (7)
на 21-е сутки	СП (11), пол. (15), отр. (7)	СП (2), пол. (28), отр. (3)
Стенозирование (абс.)	7	3
%	20,0	10,3
Сроки лечения, койко-день:		
II степень	15,5 ± 2,1	10,3 ± 4,0
III степень	21,4 ± 3,1	14,0 ± 1,2

Примечание: СП - слабopоложительная эндоскопическая картина, пол. - положительная, отр. - отрицательная. В скобках число больных.

стационаре и наличие рубцового процесса в пищеводе.

Как видно из таблицы, у пациентов 2-ой группы при практически одинаковых лабораторных показателях на момент поступления к 10-15 суткам отмечается снижение ЛИИ ($p < 0,001$). При эндоскопическом исследовании положительная динамика в этой группе отмечается у большего числа пациентов, что выражается в сохранении проходимости пищевода для эндоскопа диаметром тубуса до 6мм, уменьшении наложений фибрина на стенке органа, полном очищении слизистой оболочки к 15-м суткам (при ожоге II степени) и 21-м суткам (при ожоге III степени), более быстром начале эпителизации в зоне ожога.

Развитие стойкого рубцового процесса, потребовавшего в дальнейшем проведения лечебного бужирования, отмечалось только у 3 (3,22%) пациента 2-ой группы, которые поступили в клинику на 2-3 сутки с момента травмы с недостаточными алгоритма оказания помощи на первичных этапах.

В 1-ой группе (контрольной) в комплексной терапии первой помощи входило: зондовое промывание желудка и затем промывание пищевода в течение 12-24 часа. введение спазмолитиков и анальгетиков (0,1% - 0,1 мл на год жизни), а также кортикостероидов (дексаметазон 0,5-1мг/кг массы тела) и параллельно проводилась нейтрализация химического агента. В комплексное лечение назначено: активное антибактериальная терапия, инфузионная тера-

пия по показаниям, кортикостероидная терапия (дексаметазон до 3 суток) гипербарическая оксигенация, эндоскопическая лазеротерапия, Н2 блокаторы, и симптоматическая терапия. Повторную эндоскопию проводили на 12-14 день для уточнения степени ожога и прогнозирование развития стриктуры пищевода. Следует отметить, что в 1-ой группе в сравнительно поздние сроки наступало снижение показателей интоксикации и воспаления, длительно сохранялись явления фибринозно-язвенного воспаления в зоне ожога и чаще отмечалось развитие стойкого рубцового процесса с преимущественным поражением в верхней и средней трети пищевода (20,0%).

Тем самым, во 2-ой группе отмечалось достоверное сокращение сроков госпитализации пациентов ($p < 0,05$) по сравнению с аналогичным показателем в 1-ой группе. Уменьшение количества рубцовых стенозов пищевода на фоне местного лечения катетером «Изикат» объясняется снижением резорбции токсического воздействия химического агента лежащих в пору слизистой оболочки и патогенетически позитивно влиять на воспалительный процесс в тканях пищевода, значительно уменьшить формирование рубцовой ткани в пищеводе. С другой стороны, сам катетер состоящий из силикона имеет ряд уникальные качества, такие как водоотталкивающие свойства, уменьшают адгезию, сохраняют свои свойства в условиях как низких, так и очень высоких температур, обладают биоинертностью и является гипоаллергенным материалом. Катетер можно использовать длительное время, при этом паци-

ент мобилен, и позволяет комбинировать введение питания и лекарственных средств.

Выводы. Проведенное исследование показало, что местное лечение катетером «ИзиКат» весьма актуальна в алгоритме оказания экстренной лечебной помощи детям при химическом ожоге пищевода. Предложенная методика сокращает сроки послеожоговой реабилитации, эффективен в профилактике рубцовых стенозов пищевода и может быть рекомендован к широкому практическому применению. Местное лечение катетером «ИзиКат» позволит уменьшить степень интоксикации и воспалительной реакции в тканях пищевода, и тем самым сокращает длительность пребывания больного в стационаре, снижает риск возникновения грубых рубцовых стенозов пищевода до 10,3% по сравнению с контрольной группы (20,0%) и получить выраженный экономический эффект у больных с химическими ожогами пищевода.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алексеенко С.И., Янов Ю.К., Баиров В.Г., Цурикова Г.П. Химические ожоги пищевода у детей: руководство для врачей. СПб.: Диалог, 2012. 88 с.
2. Волков С.В., Ермолов А.С., Лужников Е.А. Химические ожоги пищевода и желудка: эндоскопическая диагностика и лазеротерапия. М.: Медпрактика-М, 2005. 119 с.
3. Волков С.В., Лужников Е.А., Галанкина И.Е., Сордия Д.Г. Характеристика течения химического ожога // Токсикологический вестник. 2000. № 5. С. 8-12.
4. Воскресенская М.Л., Плеханов А.Н. Результаты лечения химических ожогов и постожоговых рубцовых стриктур пищевода (об-

зор литературы) // Acta Biomedica Scientifica. 2015. № 5 (105). С. 107-112. URL

5. Разумовский А.Ю., Гераськин А.В., Обыденнова Р.В., Куликова Н.В. Лечение химических ожогов пищевода у детей // Хирургия. 2012. № 1. С. 43-48.

REFERENCES

1. Alekseenko S.I., Yanov Yu.K., Bairov V.G., Tsurikova G.P. Chemical burns of the esophagus in children: a guide for doctors. St. Petersburg: Dialog, 2012. 88 p.

2. Volkov S.V., Ermolov A.S., Luzhnikov E.A. Chemical burns of the esophagus and stomach: endoscopic diagnosis and laser therapy. M.: Medpraktika-M, 2005. 119 p.

3. Volkov S.V., Luzhnikov E.A., Galankina I.E., Sordia D.G. Characteristics of the course of a chemical burn // Toxicological Bulletin. 2000. No. 5. P. 8-12.

4. Voskresenskaya M.L., Plekhanov A.N. Results of treatment of chemical burns and post-burn scar strictures of the esophagus (literature review) // Acta Biomedica Scientifica. 2015. No. 5 (105). pp. 107-112. URL.

5. Razumovsky A.Yu., Geraskin A.V., Obydenнова R.V., Kulikova N.V. Treatment of chemical burns of the esophagus in children // Surgery. 2012. No. 1. P. 43-48.

ХУЛОСА

Пулотов К.Ч., Давлятов С.Б.

ИМКОНИЯТИ ТАБОБАТИ ЧУЗЪИИ СУХТАГИҲОИ КИМИЁ- ВИИ СУРХРӮДА ДАР КӮДАКОН ДАР МУҲЛАТҲОИ БАРМАҲАЛ

Мақсади таҳқиқот: коркарди усули табобати кӯдакон бо сӯхтагиҳои сурхрӯда дар марҳилаҳои бармаҳали беморӣ.

Мавод ва усулҳои таҳқиқот. Муоинаи ҳамаҷонибаи клиникии ташхис

ва табобати 64 нафар кӯдакони гирифтори сӯхтагии кимиёвии сурхрӯда дар шуъбаи ҷарроҳии торакоабдоминалии кӯдакони Муассисаи давлатии Маҷмаи тандурустии «Истиқлол».

Натиҷаҳои таҳқиқот ва муҳокимаи онҳо. Ҳамаи беморони гирифтори сӯхтагиҳои кимиёвии сурхрӯда ба ду гурӯҳ тақсим карда шуданд. Аввалин (назорат) 35 (54,7%) беморонро дар бар гирифт, ки табобати маъмули анъанавӣ гирифтанд. Дар гурӯҳи дуюм (асосӣ) - 29 (45,3%) нафар кӯдакони мубталои сӯхтагиҳои кимиёвии сурхрӯда дар заминаи терапияи анъанавӣ бо истифода аз қастараи «EasyCat» табобати чузъии сурхрӯдаи дараҷаи II ва III -ро гирифтанд. Синну соли кӯдакон аз 1 то 14 соларо ташкил намуд. Сабаби маъмултарини сӯхтагии сурхрӯда дар 16 (25%) кӯдак: моҳияти сирко - 48 (75%) ва ишқор (содаи каустикӣ ва Казан) буд.

Мо бо истифода аз катетери маҳсули бисёрфункционалии силиконии «EasyCat» усули мукаммали муолиҷаи сурхрӯдаро дар мавриди сӯхтагиҳои кимиёвии сурхрӯда ҷорӣ намудем. Ин усул имкон медихад, ки зарраҳои кимиёвие, ки дар сурохиҳои пардаи луобии сурхрӯда хобидаанд, самаранок шуста ва дар як вақт тоза карда шаванд, ки ин на танҳо таъсири табобатӣ дорад, балки резорбцияи моддаи кимиёвиро низ пешгирӣ мекунад. Меъёрҳои самаранокӣ табобат аз рӯи сатҳи индекси захролудшавии лейкоцитҳо, давомнокии будубоши бемор дар беморхона ва мавҷудияти раванди пайиро дар сурхрӯда муайян карда шуданд.

Хулоса. Таҳияи усули муолиҷаи кӯдакони гирифтори сӯхтагиҳои ки-

миёвии сурхрӯда бо истифода аз қастараи бисёрфункционалии силиконии «EasyCat» дар алгоритми расонидани ёрии бармаҳали тиббӣ ба кӯдакони гирифтори сӯхтагии кимиёвии сурхрӯда самаранокии баланд нишон дод. Табобати маҳаллӣ бо қастараи «EasyKat» имкон медиҳад, ки дараҷаи захролудшавӣ ва аксуламалҳои илтиҳобӣ дар бофтаҳои сурхрӯда кам карда шавад ва ба ин васила давомнокии бистаришавии бе-

морро дар беморхона кам кунад, хатари тангшавии пайии сурхрӯдаро дар муқоиса бо 10,3% коҳиш диҳад (нисбат ба гурӯҳи назоратӣ 20,0%), ки ин таъсири назарраси иқтисодӣ дар кӯдакони гирифтори сӯхтагии кимиёвии сурхрӯда ба даст меоранд.

Калидвожаҳо: сӯхтагии кимиёвии сурхрӯда, қастараи «EasyCat», тангшавии пайии сурхрӯда, индекси лейкоцитарии захролудшавӣ.

УДК 616.127- 005.8; 618.173.

Рофиева Х.Ш., Бобоева М.С., Дустмухамедова М.А.

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ДОНАТОРА ОКСИДА АЗОТ - ТИВОРТИН И ЕГО РОЛЬ В РЕМОДЕЛИРОВАНИИ СЕРДЦА БОЛЬНЫХ С ХРОНИЧЕСКОЙ ИШЕМИЧЕСКОЙ БОЛЕЗНЬЮ СЕРДЦА В СОЧЕТАНИИ С АРТЕРИАЛЬНОЙ ГИПЕРТЕНЗИЕЙ, ОСЛОЖНЕННОЙ ХРОНИЧЕСКОЙ СЕРДЕЧНОЙ НЕДОСТАТОЧНОСТЬЮ

НОУ «Медико-социальный институт Таджикистана»

Рофиева Халима Шарифовна - к.м.н., зав. кафедрой внутренних болезней НОУ «Медико–социальный институт Таджикистана». E-mail: halima_rofieva@mail.ru. Тел: (+992) 901005155

Цель исследования. Изучение эффективности Тивортин и его роль в ремоделировании сердца у больных с хронической ишемической болезнью сердца в сочетании с артериальной гипертензией, осложненной хронической сердечной недостаточностью.

Материал и методы исследования. Обследовано 75 больных (30 мужчин и 45 женщин) с стенокардией напряжения III функционального класса (Ф/К), гипертонической болезнью II ст. и хронической сердечной недостаточностью (ХСН) I- III функционального класса (Ф/К), которые находились на лечении в Клиническом научно-образовательном центре при НОУ «Медико-социальный институт Таджикистан» в возрасте от 50-75 лет. Больные условно были разделены на две группы. В первую группу были включены 55 (73,3%) больных с выше указанной патологией, которые получали раствор Тивортин 4,2% - 100 мл/сут. Во вторую группу входили 20 (26,7%) больных, которые не получали Тивортин.

Результаты исследования и их обсуждение. Внутривенное применение 4,2% раствора Тивортин в комплексном лечении на фоне базисной терапии у больных с хронической ишемической болезнью сердца в сочетании с артериальной гипертензией, осложненной хрониче-

ской сердечной недостаточностью, привело к улучшению клинического состояния больных и гемодинамических показателей.

Выводы. Тивортин является эффективным средством для лечения стенокардии напряжения III функционального класса (Ф/К), гипертонической болезни II ст. и хронической сердечной недостаточности (ХСН) I- III функционального класса (ФК). Улучшает функциональный класс (ФК ХСН), нормализует показатели диастолического наполнения левого желудочка и уменьшает частоту осложнения и развития инфаркта миокарда (ИМ).

Ключевые слова: хроническая ишемическая болезнь сердца, артериальная гипертензия, хроническая сердечная недостаточность, ЭХОКГ.

Rofieva H.SH., Boboeva M.S., Dustmuhamedova M.A.

EFFECTIVENESS OF NITRIC OXIDE DONOR – TIVORTIN AND ITS ROLE IN HEART REMODELING OF PATIENTS WITH CHRONIC ISCHEMIC HEART DISEASE IN COMBINATION WITH ARTERIAL HYPERTENSION COMPLICATED BY CHRONIC HEART FAILURE

PEI - “Medical social institute of Tajikistan”

Rofieva Halima Sharifovna - c.m.s, Head of the Department of Internal Medicine at the PEI “Medical Social Institute of Tajikistan”. E-mail: halima_rofieva@mail.ru. TEL: (+992)901005155

The purpose of the study. Studying efference of Tivortin and its role in cardiac remodeling in patients with chronic ischemic heart disease in combination with arterial hypertension, complicated by chronic heart failure.

Materials and research methods. 75 patients (30 men and 45 women) with exertional angina pectoris of the III functional class, hypertension of the II degree and chronic heart failure of the I-II functional class, who were treated at the Clinical Scientific and Educational Center(CSEC) at the PEI “Medical and Social Institute of Tajikistan” from 50 to 75 years, were examined. The patients were conditionally divided into two groups. The first group included 53 (73,3%) patients with the above pathology who received Tivortin solution 4,2%-100 ml/d, the second group included 29 (28,7%) patients, who did not receive Tivortin.

Research and observation results. Intravenous use of Tivortin solution 4,2% in complex treatment against the background of basic therapy in patients with chronic ischemic heart disease in combination with arterial hypertension, complicated by chronic heart failure, led to an improvement in the clinical condition of patients and hemodynamic parameters.

Conclusions. Tivortin is an effective treatment for angina pectoris of the III FC, hypertension of the II degree and chronic heart failure of the I and II FC. Improves functional class, normalizes diastolic replenishment of the left ventricle and reduces the incidence of complications and development of myocardial infarction (IM).

Key words: chronic ischemic heart disease, arterial hypertension, chronic heart failure.

Актуальность. Основными причинами развития ХСН в РФ, как и в странах Европы и США, являются АГ (85,5%) и ИБС (69,7%), а также их ком-

бинация, встречающаяся более чем у половины больных ХСН. Вклад данных нозологий в этиологическую структуру ХСН прогрессивно увеличивается с те-

чением времени. За последние 10 лет «конкурирующими» причинами формирования ХСН стали перенесенный инфаркта миокарда (20,7%), наличие артериальной гипертензии и сахарного диабета (22,7%). Известно, что 80% случаев застойной сердечной недостаточности обусловлены ишемической болезнью сердца (ИБС) и артериальной гипертензией. Развитие застойной сердечной недостаточности (ЗСН) у больных с ишемической болезнью сердца сопровождается высокой летальностью. Характерным патогенетическим процессом является ремоделирования левого желудочка (ЛЖ).

Цель исследования. Изучение эффективности Тивортин и его роль в ремоделировании сердца у больных с хронической ишемической болезнью сердца в сочетании с артериальной гипертензией, осложненной хронической сердечной недостаточностью.

Материал и методы исследования. Обследовано 75 больных (30 мужчин и 45 женщин) со стенокардией напряжения III функционального класса (Ф/К) и

гипертонической болезнью II ст. и хронической сердечной недостаточностью (ХСН) I- III функционального класса (Ф/К), которые находились на лечение в кардиологическом центре в возрасте от 50-75 лет. Уровень АД соответствовал мягкой или умеренной. Обследование начали в стационаре затем амбулаторно перорально. Больные условно были разделены на две группы. В первую группу были включены 55 (73,3%) больных с вышеуказанной патологией, которые получали раствор Тивортин 4,2% - 100 мл /сут. Во вторую группу входило 20 (26,7%) больных, которые не получали Тивортин.

Обследование больных начинали в стационаре (8-10 дней), а затем продолжали наблюдение амбулаторно в течение 3-х недель. Для оценки функциональной работы сердца использовали ЭХО-доплерографию. Исследования проводили в период пребывания больных в стационаре, затем на амбулаторном этапе наблюдения.

Результаты исследования и их обсуждение. Внутривенное применение

Таблица 1.

**Показатели структурно-функционального состояния сердца
на ЭХО доплерографии**

Показатели	До лечения	После лечения
ЛП (см)	5,13±0,18	4,61±0,14
ПЖ(см)	3,11±0,01	2,90±0,08
ТМЖП (см)	1,42±0,05	1,34±0,04
ТЗСЛЖ(см)	1,38±0,04	1,34±0,04
ИММЛЖ	127,0±5,4	112,0±4,7
КДО (мл)	144,0±80	122,0±6,4
ФВ (%)	48%	52%
УО (мл)	54	62
МО (л/мин.)	4,36±0,20	5,30±0,20

4,2% раствора Тивортина в комплексном лечении на фоне базисной терапии у больных с хронической ишемической болезнью сердца в сочетании с артериальной гипертензией, осложненной хронической сердечной недостаточностью, привело к улучшению клинического состояния больных и показателей структурно-функционального состояния сердца на ЭХО доплерографии, где указано в таблице 1.

Как видно из таблицы 1 все гемодинамические показатели до и после проведенного лечения Тивортином у групп больных существенно отличались: т.е. ЛП – размер левого предсердия до лечения 5,13 после 4,61, ПЖ – размер правого желудочка до лечения 3,11 после 2,90, ТМЖП – толщина межжелудочковой перегородки, ТЗЛЖ – толщина задней стенки ЛЖ до лечения 1,42 после 1,34, ИММЛЖ – индекс массы миокарда ЛЖ до 127,0 после 112, КДО – конечный диастолический объем до лечения 144,0 после 122,0, МО – минутный объем до лечения 4,36 после 5,30, ФВ – фракция выброса до лечения 48% после 52%, УО – ударный объем УО (мл) до лечения 54 после 62.

Выводы. Проведенное исследование показало, что Тивортин является эффективным средством для лечения больных со стенокардией напряжения III функционального класса (Ф/К), с гипертонической болезнью II ст. и с хронической сердечной недостаточностью (ХСН) I-III функционального класса (ФК), как антигипоксическим, мембранстабилизирующим, цитопротекторным, антиоксидантным, дезинтоксикационным действиями. Улучша-

ет функциональный класс (ФК ХСН), нормализует показатели диастолического наполнения левого желудочка и уменьшает частоту развития нарушения ритма и инфаркт миокарда (ИМ).

ЛИТЕРАТУРА

1. Н.Иванов., А.А Гречихин., И.А Норкин., Д.М.Пучинян. Методы диагностики эндотелиальной дисфункции. Регионарное кровообращение и микроциркуляция// 2014 г.С.134. 4-11
2. Интенсивная терапия. Национальное руководство / под ред. Б.Р. Гельфанда, А.И. Салтанова. М.: ГЭОТАР-Медиа, 2011. Т.I, II.
3. Ю. С Кузьмина. Р. А. Раемгулов. Лечение хронической сердечной недостаточности в первичном звене муниципального здравоохранения в г. Тюмени// Медицинская наука и образование Урала.- 2015.16 (4):32–4.
4. О. Д Мишнев.,. Ишемическая болезнь сердца. // М. – Реафарм - 2005. С.416
5. А.И.Пархаменко, О.И.Иркин. Я.М.Лутай., А.А.Стенура., С.П.Кушнир., Д.А.Белый // Медицина неотложных состояний - 2016 г.
6. Пономаренко И.В., И Сухманова. Комплексные проблемы сердечнососудистых заболеваний//.2018г. Т.У. -№1С 14-20с.
7. Д. С.Поляков., И. В Фомин., Ф. Ю Валикулова., А. Р Вайсберг., Н Краием., Ю. В Бадин. ХСН: Декомпенсация хронической сердечной недостаточности в реальной клинической практике (ЭПОХА –Д – ХСН). //Журнал Сердечная Недостаточность. 2016;

REFERENCES

1. A.N.Ivanov., A.A.Gecchin., I.A. Norcin., D.M.Pycinin. Metodi diagnostic Endotelialnoi disfuncsii. Reogonarnoe krovoobrashenie I microsikulasi// 2014 г.С.134. 4-11

2. A.I.Saltanova. B.R. Gelfanda Terrapins intensive.Nacionalnoe rucovods / fo rede., M.: ГЭОТАР-Media, 2011. Т.I, II.

3. J. C Kusmin. P. A. Pamamgulov. Leshenieh ronishescoi serdeshnoi nedostatoshnostiv pervishnom svene sdrovoohranenie site Tyumeni// Nauka medicine Ural.- 2015.16 (4):32–4.

4. О. Д Mishnev,. Ishemici bolesn heard. // M. – Reaform - 2005. C.416

5. A.I. Parhamenco, O.I. Ircin. I.M.Lutai., A.Astenura., C.Pkushnir., Д.А.Belii //Medisine help sostoaine – 2016.

6. I.B.Ponomarenco., I.Suhmanova.Problem serdeshnoso sudistoi sabolevanii //2018г. T.U. -№1C 14-20с.

7. Д. S.Policov., I. V Fomin.,F.J Valicova., A. P.Vaisberg., N.Ktim., U. V Bardin. HSN: Decjmpensatsii hronic heart strdeshnoi nedostatoshnosti fo practice klinik (ЭПОХА –Д – ХСН).//Журнал Сердечная Недостаточность. 2016.

ХУЛОСА

**Рофиева Ҳ.Ш., Бобоева М.С.,
Дустмухамедова М.А.**

**САМАРАНОКИИ ДОНАТОРИ
ОКСИДИ АЗОТ - ТИВОРТИН ВА
НАҚШИ ОН ДАР РЕМОДЕЛИЗАТ-
СИЯИ ДИЛ, ДАР БЕМОРОНИ ГИ-
РИФТОРИ БЕМОРИИ ИШЕМИЯ-
ВИИ ДИЛ ВА ФИШОРБАЛАНДИИ
ШАРАЁНӢ, БО ОРИЗАИ НОРАСО-
ИИ МУЗМИНИ ДИЛ БУДА**

Мақсади таҳқиқот. Таҳқиқоти самаранокии донатори оксиди азот - Тивортин ва нақши он дар ремоделизатсияи дил, дар беморони гирифтори бемории ишемиявии дил ва фишорба-

ландии шараёнӣ, бо оризаи норасоии музмини дил.

Мавод ва усулҳои таҳқиқот. Омӯхта шуд 75 бемор аз ин 30 (мард 40%) ва 45 (60%), бо стенокардияи фаъолияти ҷисмонӣ III синфи функционалӣ, фишорбаланди шараёни II ва беморони норасоии музмини дил I-III синфи функционалӣ (СФ), ки дар “Маркази клиникӣ-илмӣ таълимӣ”-и назди Донишқадаи тиббӣ-иҷтимоии Тоҷикистон дар давраи солҳои 2022 - 2024 бо сину соли 50-75, бистарӣ буданд.

Натиҷаҳои таҳқиқот ва муҳокимаи онҳо. Таҳқиқоти аз ҷониби мо гузаронидашуда нишон дод, ки дар мавриди қабули маҳлули Тивортин 4,2% дар заминаи табobati асосӣ, беморони (НМД) норасоии музмини дил, беҳ шудани нишонаҳои клиникӣ ва сохторӣ функционали дил дар акси ЭХОКГ (эхокардиографӣ) муайян гардид.

Хулоса. Тивортин як маводи муосир барои муолиҷаи (БД) стенокардияи фаъолияти ҷисмони 3 синфи вазифавӣ, фишорбаланди шараёни 2 дараҷа ва беморони норасоии музмини дил I-III синфи функционалӣ (СФ) буда, таъсири зидди гипоксикӣ, ситопротекторӣ, зиддиоксидантӣ мебошад, ки норасоии гардиши хунро беҳ намуда, пуркунии диастолиро ба эътидод медарорад ва хатари пайдошавии оризаи пайдошавии сактаи дилро коҳиш медиҳад.

Калимаҳои калиди: бемории ишемиявии дил, стенокардияи фаъолияти ҷисмонӣ III синфи вазифавӣ, фишорбаландии шараёнӣ, норасоии музмини дил, Тивортин, ЭХОКГ.

ТДУ: 94 (470) “1941-1945» (575.3)

¹ Муродов С.С., ¹ Худониев А.Б.

САҲМИ АВИАТОРОНИ РОҲҶОИ ҲАВОИИ ВМКБ ДАР НАБАРДҶОИ ҶАНГИ БУЗУРГИ ВАТАНӢ

МТҒ «Донишкадаи тибби иҷтимоии Тоҷикистон»

Муродов Сайфулло Сафарович - н.и.т., и.в. мудири кафедраи фанҳои ҷомеашиносии МТҒ «Донишкадаи тибби иҷтимоии Тоҷикистон». E-mail: muradov_1957@mail.ru; Тел.: (+992) 93 508 08 91

Мақсади таҳқиқот. Таҳлили ҳолат, сабаб, замина, табиати пайдоиши фашизм, сионизм, фундаментализми исломӣ ва баҳо додан ба ҳолати бараксии он “феномен”-и он қаҳрамонии аскарони шуравӣ.

Маводҳо ва усулҳои таҳқиқот. Маводҳои калидии таҳқиқот ҳуҷҷатҳо ва таҳқиқотҳои “Протсеси Нюрнберг. Ҷиноят бар зидди инсоният”, асарҳои серишумори илмӣ, баҳшида ба ғоҷаҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ, Ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ ва маводҳои бойгонии истифода бурда шудаанд. Асарҳои муаррихоне, ки ба омӯзиши саҳифаҳои таърихи пайдоиши фашизм, табиати ваҳшиёнаи фашистон, натиҷаи ҶБВ, мақсади асосии ҷанги дуҷуми ҷаҳон баҳшида шудаанд ва ҳодисаҳои имрӯзаи дар ҷаҳон, аз нав сарзадаистодаро таҳлил ва қиёс мекунанд.

Натиҷаи таҳқиқот ва муҳокимаи онҳо. Рафтори як қабил, ба ном “инсонҳои” давлатҳои ғарб, махсусан давлатҳои ИМА ва Британия шаҳодат аз он медиҳад, ки ба ин “буржуӣҳо” натиҷаҳои ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ барои онҳо дарси ибрат нашудааст ва имрӯз онҳо “Ақидаи миллиарди тиллоӣ” ва “Ҳокимияти ҷаҳонӣ”-ро боз пеша карда истодаанд ва фақат “тактика”-аширо иваз ва мурракаб сохтаанд, ки миллатҳои аз ҷиҳати сиёсӣ маориғ қафомонда, аз натиҷаи мақсади аслии онҳо сарфаҳм нараванд. Лекин имрӯз, дар асри XXI ягон миллати ҷаҳон бе пешвоӣ, зиёӣ, табақаҳои олиму сиёсатмадор нест. Ҳамагон дарк мекунанд, ки онҳо чӣ мақсад доранд.

Хулоса. Таҳлили ҳолатҳо, пайдоиши фашизм, сионизм, фундаментализми исломӣ ва ғайра нишон дод, ки як қабил одамон дар ҳолати “дегенеративӣ” қарор дошта, дар байни онҳо протсеси қафравии эволюсионӣ баръало дида мешавад. Рафтори табақаҳои баъзе миллатҳои абарқудрати ҷаҳони муосир аз он шаҳодат медиҳад, ки то имрӯз таърих барои баъзе давлатдорон (табақаҳо), дарси ибрат нашудааст. Таърихро ҳам ба “ғуломи” манфиатҳои худ муббадал гардониданианд.

Ба ҳамин хотир миллатҳои ҷаҳон, махсус миллатҳои давлатҳои Аврупо ба монанди солҳои пешазҷангии дуҷуми ҷаҳонӣ, бояд бетарафиро (эгоизми миллиро) дар канор гузошта, атрофи ООН мутаҳид шуда, пешии роҳи алангаи ҷанги сеюми ҷаҳонро бигиранд, чунки он, ба ҷанги охирини таммадуни инсоният табдил ёфтаниш, аз эҳтимол дур нест.

Калидвожаҳо: ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ, таърих, сионизм, фашизм, фундаментализми исломӣ, хатарии ҷанги ҷаҳонии сеюм, шишироқчиёни ҶБВ, кормандони авиатсия Тоҷикистон, ВАБК, қаҳрамонони СССР, авиатсияи граждани, ҷанг, сиёсат, ҷонфидоӣ, самолёт, ВАБК, нақлиёти ҳавоӣ, фарҳанг, беморхона, фронт, аэродром, қаҳрамонӣ, мардонагӣ, авиатор, фашист, ҷаҳон, сулҳ.

Muradov S.S. Khudoiev A.B.

THE CONTRIBUTION OF GBAO AIRWAYS AVIATORS TO THE BATTLES OF THE GREAT PATRIOTIC WAR

PEI - “Medical social institute of Tajikistan”

Muradov Saifullo Safarovich - Candidate of Historical Sciences, Acting Head of the Department of Social Sciences PEI - “Medical social institute of Tajikistan”. E-mail: muradov1957@mail.ru; Tel: (+992) 935080891

Purpose of Study. Analyzing the circumstances, causes, background, nature of the emergence of fascism, Zionism, Islamic fundamentalism and evaluating the opposite situation is the “phenomenon” of the heroes of Soviet soldiers.

Materials and methods of research. The key materials of the study are documents and studies “The Nuremberg Trials. A crime against humanity”, numerous scientific works devoted to the Great Patriotic War, World War II and used archival materials. The works of historians devoted to the study of the pages of the history of the emergence of fascism, the barbaric nature of the Nazis, the outcome of the Great Patriotic War, World War II, as well as the analysis and comparison of events taking place in the world today and the juxtaposition of the roots of fascists and the newly emerging neo-fascism, provide a complete analysis of the degradation of human society.

The result of the research and their discussion. The behavior of the separate categories, the so-called «people» of Western states, especially the United States and Great Britain, indicates that the consequences of the Second World War did not serve as a lesson to these «bourgeois», and today they are again promoting the «Idea of the golden billion» and «World power». They simply changed and reformulated their «tactics» so that politically and economically backward countries would not realize the results of their true goal. But today, in the XXI century, political leaders, scientists, intellectuals, political scientists from all peoples who know history well are well aware and able to analyze the strategy of the Zionists and neo-fascists and are well aware of the ultimate goals of these ideologies.

Conclusion. L. Feuerbach noted that «The only purpose of history is the process of turning a person into a human being». The behavior of individual groups (the establishment) of some superpowers of the modern world indicates that history has not yet taught a lesson to some statesmen (clans). They even want to turn history into their obedient slave, their unhealthy ambitions. Therefore, the peoples of the world, especially European countries, as on the eve of the Second World War, should not be an outsider observer, who cost them a lot and only thanks to the Red Army were freed from the fascist yoke. And who have completely forgotten about this history of this tragedy of their people. The peoples of Europe need to cut themselves off and unite within the framework of the United Nations and stand in the way of the flames of the Third World War, since it is likely to be the last war in the history of civilization and the existence of the globe itself.

Keywords: Great Patriotic War, World War II, History, Zionism, fascism, Islamic fundamentalism, threat of World War III, participants of World War II, air traffic controllers of Tajikistan, GBAO, Heroes of the USSR, civil aviation, war, politics, civil war, airplane, aviation, culture, hospital, front, airfield, hero, masculinity, aviator, peace.

Мубрамият. Имрӯзҳо аксар аҳолии ҷаҳон нисбати қаҳрамонони иштирокчиёни ҚБВ нуқтаи назари дигар дошта, таърихи ин давраро меҳоханд фаромӯш кунанд ва нисбати нимпайкараҳои қаҳрамонони Ҳокимияти Шуравӣ, ки дар озод намулдани сарзамини миллатҳои Аврупо ҷони худро барои озодии онҳо қурбон кардаанд, беҳурматӣ зоҳир мекунанд. Яъне, неофашистҳо имрӯз аз қабристонҳои аскарони сурх, ки фашизм ва фашистонро тору мор намуда, ҷаҳониёнро аз нестшавӣ раҳо дода буданд, қасос мегиранд (аз ҷумла манзили фарзандони миллати тоҷик, ки дар ҳудуди давлатҳои Аврупо ҳалок гаштаанд.) “Бо ҷасади шеро мурда, мубориза бурдан осон”.

Дар давраи муосир идеологияи нацизм, фундаментализми исломӣ ва фашизм, ки решаи ҳамаи онҳо аз замина, хоку оби сионизм месабзанд, ба ақидаи синфии байналмиллалӣ трансформатсия ёфтааст.

Мақсади таҳқиқот. Таҳлили ҳолат, сабаб, замина, табиати пайдоиши фашизм, сионизм, фундаментализми исломӣ ва баҳо додан ба ҳолати бараксии он “феномен”-и он қаҳрамони аскарони шуравӣ.

Маводҳо ва усулҳои таҳқиқот. Маводҳои калидии таҳқиқот ҳуҷҷатҳо ва таҳқиқотҳои “Протсеси Нюрнберг. Ҷиноят бар зидди инсоният”, асарҳои сершумори илмӣ, баҳшида ба ғоҷаҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ, Ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ ва маводҳои бойгони истифода бурда шудаанд. Асарҳои муаррихоне, ки ба омӯзиши саҳифаҳои таърихи пайдоиши фашизм, табиати ваҳшиёнаи фашистон, натиҷаи ҚБВ, мақсади асосии

ҷанги дуҷуми ҷаҳон баҳшида шудаанд ва ҳодисаҳои имрӯзаи дар ҷаҳон, аз нав сарзадаистодаро таҳлил ва қиёс мекунанд.

Натиҷаи таҳқиқот ва муҳокимаи онҳо. Рафтори як қабил, ба ном “инсонҳои” давлатҳои ғарб, махсусан давлатҳои ИМА ва Британия шаҳодат аз он медиҳад, ки ба ин “буржуйҳо” натиҷаҳои ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ барои онҳо дарси ибрат нашудааст ва имрӯз онҳо “Ақидаи миллиарди тиллоӣ” ва “Ҳокимияти ҷаҳонӣ”-ро боз пеша карда истодаанд ва фақат “тактика”-ашонро иваз ва муррақаб сохтаанд, ки миллатҳои аз ҷиҳати сиёсӣ маориф қафомонда, аз натиҷаи мақсади аслии онҳо сарфаҳм нараванд. Лекин имрӯз, дар асри ХХI ягон миллати ҷаҳон бе пешвоӣ, зиёӣён, табақаҳои олиму сиёсатмадор нест. Ҳамагон дарк мекунанд, ки онҳо ҷӣ мақсад доранд.

Аз эҳтимол дур нест, ки ин рафтори табақаҳои бемории ақлӣ (дегенератҳо), нафси аз ақл беруни онҳо, кураи заминро боз ба алангаи ҷанги сеҷуми ҷаҳонӣ мерасонанд.

Дар натиҷаи баста шудани паймон байни Олмон, Италия ва Ҷопон инсоният ба гирдобии ҷанг оғушта гардид. Бо кӯшиши чандинкаратаи Иттиҳоди Шуравӣ дар ҷодаи гирифтани пеши роҳи таҷовузкориҳои фашистон, мамлакатҳои бузурги капиталистӣ, сиёсати бетарафиро зоҳир намуда, дар асл дар муборизаи зидди давлати Шуравӣ ба фашизм ёрии ҳамаҷониба медоданд. Ҷанӯз соли 1939 сардори фашистони Олмон Гитлер дар яке аз маърузаҳои худ барои сардорони вермахт вазифаи ҷидди супорид, ки «Баъди шикасти

ИҶШС тамоми аҳолии словяни нест карда хоҳад шуд, ки нобудкунии аҳли яҳуд дар наздаш як таҷриба хоҳад буд». Ҳанӯз соли 1941 идеологи асосии фашисти Гимлер таъкид кард, ки «мақсади ташкил намудани походҳои ҳарбӣ ба шарқ ин нобуд намудани 30 млн. аҳолии ин минтақа мебошад».

Иттиҳоди Шуравӣ 23-августии соли 1939 бо Германия созишнома имзо намуда, барои баланд бардоштани қобилияти мудофиявии худ ҳаракат кард, ки чораҳои амалӣ андешад. Лекин барои пурра ба ҷанг тайёр шудани мамлакат вақт нарасид. Зеро 22 июн соли 1941 Германияи фашистӣ шартнома ро вайрон намуда, ҷангро оғоз кард. Тамоми халқҳои Шуравӣ ба мудофияи Ватан бархестанд. Тоҷикистон низ ҳамчун узви ҷудонашавандаи давлати ягонаи Шуравӣ дар солҳои вазнини ҷанг, дар канор намонд. Мо имрӯз бо ифтихор ва сарбаландӣ иброн менамоем, ки «260 ҳазор нафар фарзандони Тоҷикистон дар набардҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ иштирок карда, дар ғалабаи Бузург саҳми худро гузоштаанд, ки ин тахминан 14%» аҳолии қобилияти ҷисмони доштаи ҷумҳуриро ташкил меод. Аз ин ҷумла 92 ҳазор нафар дар майдони ҷанг ҳалок шуда ба Ватан барнагаштанд. Барои далери ва шӯҷоат дар майдони ҷанг 67 нафар бо унвони Олии қаҳрамони Иттиҳоди Шӯравӣ, 21 нафар бо се дараҷаи ордени Шараф ва даҳо нафари дигар бо ордену медалҳои гуногуни ҷангӣ сарфароз гардиданд.

Ҳанӯз аз рӯзҳои аввали оғози ҷанг фарзандони тоҷикистониён барои сафарбар гардидан ба ҷабҳаҳои фронт ба комиссариатҳои ҳарбӣ аризаҳои ихти-

ёриро барои ба ҷанг фиристоданашон ирсол менамуданд. Тибқи маълумоти расмӣ ҷунин аризаҳо дар ибтидои соли 1942 қариб 8,5 ҳазор ва охири ҳамон сол 10 ҳазорро ташкил меод. Шаҳрвандони Тоҷикистон бо шиорҳои «Кори мо ҳақ аст, душман шикаст хоҳад хурд ва ғалаба бо мост» ба фронтҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ ҳаракат мекарданд. Ин шиорҳо барои авиаторони Управлениаи граждании роҳи ҳавоии Тоҷикистон низ тааллуқ дошта, даҳо авиаторони тоҷикистонӣ барои сафарбар гардидан ба фронт аризаҳои ихтиёро ирсол намудаанд.

Аз рӯзҳои аввали Ҷанги Бузурги Ватанӣ аз ҳаёти шахсии Раёсати авиатсияи граждании Тоҷикистон 66 нафар лётчикҳо ва 45 нафар авиатехник барои сафарбар гардидан ба сафи қувваҳои мусаллаҳи ИҶШС ихтиёран ариза доданд.

Бояд таъкид дод, ки роҳи ҳавоии ВМКБ яке аз бахшҳои асосии Раёсати авиатсияи граждании Тоҷикистон буд, дар ташаккулёбӣ ва инкишофи мин-баъдаи ин навъи нақлиёт бо барқарор гардидани Ҳокимияти Шуравӣ дар қаламрави мамлакат вобастагии саҳт дошт. Қобили зикр аст, ки Помир ба далели набудани роҳҳои муосири нақлиётӣ то замони Шуравӣ як минтақаи дастнораси кишвар мансуб мешуд ва танҳо кушодани роҳи ҳавоӣ имкон дод, ки сокинони ин минтақаи кӯхистонӣ бо сарзаминҳои дигар равобит пайдо намоянд ва аз дигаргуниҳои ҷомеа бохабар гарданд. Ба шарофати барқарор гардидани Ҳокимияти Шуравӣ дар тамоми минтақаҳои баландкӯҳи Тоҷикистон аз ҷумла дар

тамоми ҳудудҳои имрӯзаи Баддахшон роҳи ҳавоӣ кушода шуд, ки он ҳамчун дарси имтиҳон барои мустаҳкам намудани маҳорати ҳавонавардӣ ва дарси мардонагӣ барои насли он давра буд.

6 ноябри соли 1941 И.В.Сталин дар бораи вазъияти ҷангии тамоми ҷабҳаҳо суханронӣ намуда, таъкид намуд, ки “авиатсияи мо аз ҷиҳати сифат аз авиатсияи немис бартарӣ дорад ва лётчиқҳои шуҳратманди мо низ шуҳрати ҷанговарони нотарсро барои худ касб карданд». Маҳз чунин суханони таъсир бахши роҳбарият буд, ки танҳо дар як руз, 23 июни соли 1941, 12 нафар авиамеханикҳо ва дигар мутахассисони авиация бо хоҳиши худ ба фронт фиристондан, ариза пешниҳод карданд.

Миёни лётчиқҳои номдори мамлакат, ки дар роҳҳои озодӣ ва ободии давлати худ ҷонашонро нисор намуданд, номи «аввалин фотеҳони роҳи ҳавоии ВМКБ аз ҷумла Н.И.Баранов, И.Е. Душкин, Петер Ткаченко, Григорий Таран, Б. Воробьёва, М.Н. Рыбалко ва дигарон бо хатҳои заррин дарҷ гардидааст».

Авиаторони Раёсати авиатсияи граждании Тоҷикистон ба шарофати обубоёнӣ дар хатсайри душвортарини ҷаҳон роҳи ҳавоии Бадахшони Кӯҳӣ ба фотеҳони машҳур табдил ёфта на танҳо таҷрибаи бебаҳои парвоз дар шароити баландкӯҳ ва инчунин парвоз дар ҳарорати баланди Помир бе пушидани ниқоби зиддӣ газиро аз худ намуданд, ки дар замони ҷанги бузург ватанӣ барои онҳо аҳамияти бузург дошт. Бояд таъкид кард, ки «роҳи мураккаби ҳавоии ВМКБ бо иқлими номусоидаш, ки дар як шабонарӯз метавонад чанд маротиба тағйир ёбад, ба авиаторони

тоҷик имкон дод, ки дар солҳои Ҷанги Бузург ватанӣ қорнамоии диловарона нишон диҳанд».

Қайд намудан ба маврид аст, ки аксарияти «лётчиқҳои Раёсати авиатсионии Тоҷикистон, ки аз рузҳои аввал барои ба fronti Ҷанги Бузург ватанӣ бо тариқи ихтиёрӣ сафарбар гардидан, ариза пешниҳод намуданд, дар хатсайри ҳавоии ВМКБ парвоз карда дар фаъолияти қории худ таҷрибаи роҳи ҳавоии Помирро гузашта буданд, ки дар байни онҳо Г.Таран, И. Душкин Н. Баранов ва дигарон буданд». Яке аз ин қаҳрамонҳо Г, А, Таран буд, ки пеш аз ҷанг дар роҳи ҳавоии ВМКБ фаъолияти касби намуда буд. Мувофиқи нишондоди сарчашмаҳо дар рӯзҳои аввали оғози ҷанг ва дар нимсолаи аввали муҳорибаҳои ҚБВ аз Раёсати авиатсионии Тоҷикистон 146 нафар қормандони авиатсионӣ, аз ҷумла 68 нафар лётчик ва 42 нафар қормандони муҳандисию техникӣ ба фронт сафарбар гардидаанд. Дар қоробари ин аз ҳисоби қорки авиатсионии Тоҷикистон ба фронт 32 қоролёти СП ва АП ва 94 двигатели авиационии М-11, ки дар дар хатсайри ҳавоии ВМКБ фаъолият мекарданд, фиристода шуданд. Аз рузҳои аввали оғози ҷанг аз ҳаёти шахсии шуъбаи авиационии Тоҷикистон 66 нафар лётчикҳо ва 45 нафар авиатехникҳо қорои дохил шудан ба сафи Қувваҳои Мусаллаҳи СССР ихтиёран ариза доданд.

Дар аснои қоррасии мавзӯ қайд қардан зарур аст, ки “аввалин лётчик дар байни тоҷикон Баҳром Саидмамадов ва аз байни қорони тоҷик Алмасарида Сангиноваи узбек (Усмонова) буданд”. Аммо дар қорқорорқунӣ ва инқишофи

минбаъдаи роҳи ҳавоии ВМКБ, вусъат бахшидани ҳиссиёти мардонагӣ ва ҷоннисоркуниҳо дар роҳи ободии ватани хеш ва мубориза бар зидди таҷовузи фашистон хизмати аввалин барқароркунандаи ин роҳи душвор-гузари тамоми ҷаҳон Н. И Баранов басо бузург аст, маҳз тамоми тараққиёти имрӯзаи роҳи ҳавоии ВМКБ бо шарофати ӯ вобастагӣ дорад.

Н. И. Баранов аз соли 1929 дар хатсайри роҳи ҳавоии Душанбе - ВМКБ ҳаракат намуда тамоми нуқсонҳои ва душвории ин роҳро аз худ карда буд. Соли 1941, баъди оғози Ҷанги Бузург Ватанӣ ихтиёран ба фронт рафта, дар ҳайати полки ҷангии 296-уми ИҶШС хизмат кардааст.

6 май соли 1943 полки 296-уми ҷанговар тахти фармондеҳии Н.Баранов фармон гирифт, ки гурӯҳи самолётҳои Пе-2-ро, ки ба аэродроми фашистон воқеъ дар Сталино ҳучум мекарданд, ҳамроҳӣ намояд. Гурӯҳи самолётҳои бомбаандоз тахти роҳбарии подполковник Николай Баранов вазифаи гузошташудаи роҳбарияти олиро сари вақт ва бо натиҷаи оли иҷро намуда дар роҳи бозгашт ба муқовимати мусалаҳонаи душман дучор гардиданд. Дар рафти муқовимати ҳавоӣ эскадрилияи фашистон афзалияти калон дошта полки ҳавоии Н.Барановро лаҳза ба лаҳза қир мекарданд. Дар натиҷа “сардори отряд Н. Баранов ҳучуми артиши ҳавоии фашистонро ҷониби худ ҷалб намуда барои дигарон имконият фароҳам овард, ки бо муваффақият ба аэродроми худ фуруд оянд, вале самолёти Н.И. Баранов аз тирӣ вазнини «Мессершмидт»-и душмани ба замин афтада, оташ гирифта,

худӣ ӯ ба ҳалокат расид”. “Пас аз чанд лаҳза фашистон ва полис ба ҷои ҳодиса ҳозир гардида, ҳуччатҳои лётчик, акси зан, писар ва ордени Байраки Сурхдори лётчикро кашида гирифтанд. Онҳо ба сокинони он ҷо буда фармон доданд то, ки пароканда шаванд ва лётчикро дафн накунанд». Аммо писарбачаҳои маҳаллӣ - Василий Рубан ва Николай Сапрыкин - сарфи назар аз талаби полис, зеро ҷасади лётчикро кофта, ҷасадро гӯронданд.

Яке аз намоёнтарин лётчикҳои роҳи ҳавоии ВМКБ, ки тамоми управлениаи авиатсионии Ҳокимияти Шӯравӣ, Тоҷикистон ва полки авиационии «Помир» ба фаъолияти касбии худ ва шуҷоату мардонагӣ ӯ то имрӯз фахрдоранд Г. А.Таран ба шумор меравад.

«Георгий Алексеевич Таран соли 1938 баъди бомуваффақият хатм кардани мактаби авиатсионӣ ба Тоҷикистон фиристода шуд ва ба отряди авиационии Помирии Саруправлениаи Флоти ҳавоии граждании ҶШС Тоҷикистон дохил шуд ва парвозро дар мураккабтарин роҳи ҳавоии мамлакат Сталинобод -Хоруғ давом дод». Маҳз ба шарофати ӯ дар минтақаҳои душвортарин ва дурдасти ВМКБ ва барои мошинҳо дастнорас, роҳи ҳавоӣ кушода шуданд. Георгий Алексеевич Таран тавонист, ки мураккабӣ ва хусусиятҳои парвози ҳавоиро дар ноҳияҳои дурдаст ва душворгузари кӯҳсори Тоҷикистон ва ВМКБ аз худ намояд, ки дар замони ҶБВ барои бартараф намудани муқовимати душман аҳамияти махсусро касб намуд. Георгий Алексеевич Таран дар таърихи ташаккул ва инкишофи авиатсияи граждании Тоҷикистон си-

мои машҳур ба шумор меравад. Маҳз парвозҳои тӯлонии ӯ дар минтақаҳои баландкӯҳи Бадахшон, ноҳияи Ишкошим соли 1939 ва парвозҳои зимистона ба ҳудуди Мурғоб барои ӯ имкон дод, ки дар набардҳои ЧБВ корнамоиҳои бе мисл нишон диҳад. Душвориҳои роҳи ҳавоии ВМКБ-ро ӯ чунин арзёбӣ мекард: «Самолёт дар баландии бештар аз 4000 метр аз сатҳи баҳр барои маҷбурияти водӣ аз болои дарёи сарҳадҳои Панҷ парвоз мекард. Дар тарафи ростии самолёт сарҳади давлатӣ буд. Барои роҳ надодан ба вайрон кардани сарҳади давлатӣ маҷбур шудам, ки самолётро наздик ба кӯҳҳои осмонбӯси тарафи чапи водӣ идора намоям».

«Дар соли 1941, баъди сар шудани Ҷанги Бузурги Ватанӣ Георгий Алексеевич низ мисли дигар шаҳрвандони содиқи Ватан ба иҷро намудани қарзи фарзандии хеш барои сафарбар гардидан ба фронт ба камиссариати ҳарбӣ аризаи ихтиёрӣ дода, дар гурӯҳи махсуси авиатсионии Москва хизматро идома дод, баъдтар командири полки сеюми дивизияи 10-уми гвардияи нақлиёти ҳавоии Вильнюс таъин гардид».

Нахустин муборизаи ҳавоии ӯ барои шаҳрҳои Москва ва Ленинград оғоз ёфт. Моҳи ноябри соли 1941 Г.Таран супориш гирифт, ки ба ҷанговарони Армияи Сурх, ки дар муосираи артиши фашистон қарор доштанд, тавасути роҳи ҳавоӣ лавозимоти ҷангӣ ва озукаворӣ дастрас намояд. Вале дар наздикии стансияи роҳи оҳани Москва, қушунӣ немис омадани самолётро дарк намуда барои маҳв сохтани он амалиёти ҳарбиро оғоз карданд. Дар натиҷаи задухурдҳои дуру дарози

ҳарбӣ ва тирпарронии ду ҷониба оғоз гардид. Дар рафти муқовимати ҳарбӣ ва нобасомониҳои тарафҳои самолёти Г. Таран тир хурда ҳар ду лётчики самолёт Г. Таран ва С. Дуденко ярадор шуданд. Аммо ба ҳамаи ин нигоҳ накарда, онҳо тавонистанд бархӯрди душманро зада гардонда, вазифаи ба зиммашон гузошташударо анҷом дода, ба ҷойгиршавии қаблӣ ҳавопаймо ба фурудгоҳи худ баргаштанд. Ин корнамоии лётчиқхоро ба инобат гирифта Ҳукумати Шӯравӣ Г. Таранро бо ордени Байраки Сурхи дараҷаи якум сарфароз гардонда, ҳатто соли 1943-ум ӯро командири эскадрильяи авиационӣ таъин намуд.

«Ҳокимияти Шӯравӣ корнамоиҳои ҷангии Георгий Алексеевич Таранро дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ ба инобат гирифта 5 ноябри соли 1944 ӯро бо қарори шӯроӣ олии ИҶШС бо унвони Олии қаҳрамони Иттифоқи Шӯравӣ сарфароз гардонид».

«Дар баробари ин ҳукумати мамлакат тамоми қоматҳои авиатсионии Г. Таранро дар роҳи инкишоф додани авиатсия, инкишоф додан ва такмил додани нақлиёти ҳавоӣ дар ноҳияҳои баландкӯҳи Помир, корнамоиҳои қаҳрамонона дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ ва шӯроӣ мардонагӣ дар дар солҳои ҷанги бузурги Ватанӣ ба инобат гирифта ӯро бо ордени 2-юми Ленин, ордени 3-юми Байраки Сурх, ду ордени Ҷанги Бузурги Ватанӣ дараҷаи якум ва медалҳои дигар сарфароз гардонид».

Дар таърихи авиасиёрии граждони шахсияти Г.А. Таран маълуми машҳур буд. «Дар байни лётчиқҳо Г. Таран як шахсияти қариб афсонавӣ буд. Агар дар байни лётчиқҳои қувваҳои ҳарбии

ҳавой мақолаи «Ба мисли Чкалов парвоз кунед» маъмул бошад, пас дар миёни лётчикҳои қисмҳои фронти Флоти ҳавоии граждании мамлакат шиори «Ба монанди Таран парвоз кунед» машҳур гардида буд».

Георгий Алексеевич яке аз лётчикҳои пуртаҷрибаи роҳи ҳавоии ВМКБ буд, ки «дар солҳои ҷанг аз сабақҳои гирифтаи ҳавонавардии худ дар ин роҳи душвортарин дар озод кардани Ватани худ аз тохтутози фашистон баҳои баланд дода», дар давоми солҳои ҷанг зиёда аз 600 маротиба аз ҳатти фронт гузаштааст, ки душманон инро ҳатто пайҳас ҳам карда натавонистанд».

Дар маҷмӯъ «Георгий Алексеевич Таран дар давраи ҷанг 230 парвози шабонавзиро дар паси ҳатти анҷом дода, 78 маротиба зарур доништааст, ки дар ҳудудҳои ношинос ва ҳатто ишғол намудаи фашистон фаромад». «Илова бар ин дар баробари анҷом додани парвозҳо дар ақибгоҳи душман Г.А. Таран дар давраҳои ҷанг 400 маротиба парвозҳои ҳарбӣ дар ҳатти пеши фронт анҷом дода» то охири моҳи сентябри соли 1944 парвозҳои ҳавоии ӯ дар ҳатҳои назди фронт ва ақибгоҳи душман 6600 парвозро ташкил медод».

Дар ташаккули роҳи ҳавоии ВМКБ метавон номи И.Е. Душкинро қайд кард, ки чи дар давраҳои осоиштаи мамлакат ва чи дар давраҳои вазнини ҳаёти он ва чи дар вақти мубориза ба муқобили фашистон дар соҳаи авиатсияи кишвар нақши босазо гузоштааст. Ҳанӯз аз аввалҳои оғози ҷангҳои аҳдшиканонаи Германияи фашистӣ ба хоки мамлакатаи Шӯравӣ Иван Ефимович Душкин чандин маротиба қайд на-

муданд, ки «Тайёрам, то штурвали авиатсияи гражданиро ба авиатсияи ҳарбӣ табдил дода, ҷони худро дарег надошта, душмани манфурро торумор кунам ва боварии комил дорам, ки ҳаёти шахсии авиатсияи ҳавоии кишвар низ дар сафи флоти тавоноии артиши сурх мардонавор ҷойҳои намоёнро ишғол хоҳанд кард».

Соли 1936 И. Душкин баъди хатми омӯзишгоҳи авиационӣ ба Тоҷикистон ба кор фиристода шуда, 5 сол дар мушкилтарин роҳи ҳавоии Иттиҳоди Шӯравӣ Сталинобод — маркази маъмурии ВМКБ, шаҳри Хоруғ парвоз кардааст. Соли 1941 дар баробари дигар ҷавонони ҷонфидои Ватан роҳи фронтро пеша гирифта барои озод намудани ватани хеш муборизаро давом дод. Аз моҳи июни соли 1941 то декабри соли 1942 И.Е. Душкин 146 супориши ҷангино иҷро кардааст, ки панҷтои он шабона иҷро гардидаанд. Дар замони ҷанг И.Е. Душкин ҳамчун лётчики ҳарбӣ 12 маротиба ба ақибгоҳи ҳатти фронти душман парвоз карда, объектҳои ҳарбию саноатии душманро бомбарон кардааст.

Дар яке аз муҳорибаҳои ҳарбӣ самолётҳои бомбаандози вазнин таҳти фармондеҳии И. Душкин вазифадор гардидаанд, ки барои нобуд сохтани артиши фашистӣ ва лавозимоти ҳарбии онҳо ба Берлин ҳаракат кунанд. Дар рафти амалиёти ҷангӣ ва муқовимати дуру дароз муқобили авиатсияи фашистӣ самолёти И. Душкин аз тупҳои зенитии душман зарар дид. Муқовимати минбаъда ва идома додани амалиёти минбаъдаи низомӣ барои лётчик душвор ва марговар буд, аммо ӯ ҳамоно идораи самолётро идома дода, баъди чанд манёв-

ри моҳирона ва тирандозӣ муқовимати душманро раҳна карда вазифаи гузошташударо бомуваффақият анҷом дода отряди ҳарбӣ ҳавоиро ба ҷои пештараи отряди авиационии худ сафарбар намуд, вале хангоми баргаштан боз ба ҳуҷуми ногаҳонии флоти ҳавоии душман дучор гардид. Дар ин маврид ӯ малакаи идоракунии самолётро дар фазои баланд ва душворгузари роҳи ҳавоии ВМКБ моҳирона истифода карда самолёти аз тирӯ сарҳадҳои душман осебдидаашро ба аэродром фуруд овард ва ин қорнамоии худро дар сарчашмаҳои таърихӣ авиатсия абадӣ дарҷ намуд».

Дар таърихи фаъолияти ҳарбии Е. Душкин дар даврони Ҷанги Бузурги Ватанӣ қорнамоиҳои зиёд, ҷи дар ҳатти набард ва ҷи дар ақибгоҳи душман ба вуҷуд омада буданд, ки ӯ аз уҳдаи онҳо ба қуллӣ мебаромад. Дар ҳусуси қорнамоиҳои ҷангии ӯ Фалилеев М. ҷунин маълумот медиҳад. “Дар яке аз муҳорибаҳои навбатӣ экипажи ҳавоии Е. Душкин зери тирӯ душман афтод ва биосистемаи самолёти ӯ аз қор баромада, самолёт дар ҳудуди таҳти назорати фашистон қарор дошта, фуруди таъҷилиро иҷро намуд. Бо мақсади ба дасти душманон наафтидани самалёт, Е. Душкин самолётро ба пурагӣ нобуд карда ҷанд руз дар ҷангал пинҳон шуда, ба минтақаи полки партизанӣ расида, бо ёрии онҳо ба ҳудӯди ҳуди баргашт. Хангоми расидан ба қисми ҳарбӣ И.Е. Душкин аз дамгирӣ даст кашид ва дарҳол ба вазифаи навбатии ҷангӣ парвоз кард.”. Тамоми қорнамоиҳои ӯро ба инобат гирифта 31 декабри соли 1942 Ҳукумати Шӯравӣ Е. Душкинро барои далерӣ бо ордени Ленин сарфа-

роз гардонид. Фаъолияти ҳарбии ӯ дар замони Ҷанги Бузурги Ватанӣ боиси таҳсин ва фаҳри наслҳои минбаъдаи соҳаи авиатсияи кишвар мебошанд. Танҳо дар соли 1943 Е.И. Душкин дар ҳайати штурман — капитани гвардия Е. Сухарев ва тупчи-радиоператори гвардия сержанти қалон М Колесниченко 86 супориши шабонаи ҷангиро бомуваффақият иҷро карданд, ки аз онҳо 6 маротиба барои бомбардон кардани объектҳои ҳарбӣ ва саноатии Германияи фашистӣ дар шаҳрҳои Кенигсберг, Тилсит ва Винтерберг парвоз карданд. Мувофиқи маълумотҳои статистиқии ҳайати эскадрилияи ҳарбии ӯ дар замони ҶБВ 3636 соат парвози ҳарбиру иҷро намудаанд, ки 3066 соаташ рӯзона ва 572 соаташ шабона мебошанд.

Фаъолияти ҳарбии Е.И. Душкин махсусан дар муҳорибаҳо барои озод намудани шаҳрҳои Ленинград ва Сталинград басо назаррас буд. Дар рафти ин муҳорибаҳо аз ҷониби ҳайати эскадрилияи ҳавоии Е.И. Душкин дар муҳорибаҳо даҳҳо танкҳо, якҷанд поезди душман, зенитҳо ва тупҳои саҳроӣ, садҳо мошинаро аробаҳо ва афсару лашқари гитлерӣ несту нобуд гардида шуда буд.

Дар замони ҷанг Е. И. Душкин ба савганди ёд намудаи худ “То он даме, ки дилам метапад, ман душмани палидро торумор хоҳам кард”, содиқ монда дар ин роҳ мардонавор ҷони худро фидо намуд. Дар маҷмӯъ, дар замони ҷанг аз ҷониби ҳайати флоти ҳарбии ӯ ба ҳати ақибгоҳи душман 146 парвоз иҷро гардидаанд.

Фаъолияти ҷонфидокоронаи ӯро дар назди давлату миллати ҳеш ба инобат

гирифта барои мардонавор ба ҷо овардани супоришҳои давлатӣ, қаҳрамонӣ ва фидокориҳо дар замони ҷанг 18 сентябри соли 1943 дар асоси амри Президиуми шӯрои олии Ҳокимияти Шӯравӣ СССР ба Е. Душкин - командири самолётҳои вазнини бомбаандози дурпарвози ИЛ-4, баъд аз марг унвони Қаҳрамони Иттифоқи Советӣ дода шуд.

Дигар аз намояндагони хатсайри ҳавоии ВМКБ, ки дар замони Ҷанги Бузургӣ Ватанӣ ба унвони олии қаҳрамони иттифоқи шуравӣ мушараф гардида буд, Никифор Максимович Рыбалко мебошад. Соли 1934 баъди бомуваффақият хатм кардани омузишгоҳи авиационӣ Никифор Максимович ба Тоҷикистон фиристода шуд ва ба парвози роҳи ҳавоии маҳаллии Тоҷикистон шуруъ намуд. Аз моҳи апрели соли 1935 дар душвортарин хатсайри ҳавоии шуравӣ Сталинобод — ВМКБ парвоз мекард. Фаъолият дар чунин хатсайри ҳавоӣ барои ӯ душвор ва аз нуқтаи назари дигар боиси ифтихор буд. Маҳз ҳамин хатсайри ҳавоӣ боис гардид, ки ӯ дар замони Ҷанги Бузургӣ ватанӣ ба комёбиҳои калони ҳавонавардӣ ноил гардида буд.

Никифор Максимович оид ба душвориҳои ҳаракат дар хатсайри ҳавоии ВМКБ қайд мекунад, ки «Хатсайри ҳавоии «Помир» аз дигар хатсайрҳои ҳавопаймӣ бо он фарқ мекунад, ки дар тӯли тамоми парвоз фақат як майдончаи иловагии фуруд мавҷуд аст ва ҳангоми парвоз ба шаҳри Хоруғ бояд дар баландии 4600—4700 метр аз сатҳи баҳр самолётро нигоҳ дошт». Ӯ қариб 2,5 сол дар ин хатсайр фаъолият намуда, тамоми минтақаҳои душвор-

гузари вилоят ва барои автомобилҳои номувофиқро ба кулӣ аз худ намуда, ба ин минтақаҳо, новобаста аз номусоидии боду ҳаво роҳи ҳавоиро барқарор намуд. Маҳз аз худ намудани маҳорати ҳавонавардӣ дар чунин минтақаҳои душворгузар барои Н.М.Рыбалко имкон дод, ки дар набардҳои Ҷанги Дуҷуми ҷаҳонӣ аз таҷрибааш истифода бурда маҳораташ асоси корнамоиҳои қаҳрамонона гардад.

Авиаторҳое, ки дар хатсайри ҳавоии ВМКБ фаъолият мекарданд, борҳо таъкид мекарданд, ки барои парвоз кардан дар чунин роҳҳои душвори ҳавоӣ дар шароити иқлими номусоид далерии ғавқуллода доштан лозим аст. Албатта, чунин далериҳо ба Никифор Максимович Рыбалко низ хос буданд. Дар муддати як соли фаъолияти хеш дар ин хатсайр ӯ 160 парвоз дар роҳи ҳавоии Сталинобод-Хоруғ ва баръакс иҷро намуд. Бо фаъолияти кории ӯ дар ин самт ва афзоиш ёфтани фаъолияти роҳи ҳавоии маҳаллӣ афзоиши мусофирон ва интиқоли бори гуногуни ниёзи мардум байни минтақаҳои ВМКБ ва пойтахти кишвар афзоиш ёфт. Маҳз маҳорати баланди ҳавонавардии ӯ буд, ки дар давраҳои вазнини заминчунбии Ҳоит моҳи июли соли 1949, ки ҷонидаҳо нафар аҳолиро рабуда буда, садҳо каси дигар бе хонаву дар монда буданд, Никифор Максимович Рыбалко бо истифода аз авиатсия даҳҳо аҳолии ин минтақаро аз марг начот дод.

Соли 1941 баъди сар шудани Ҷанги Бузургӣ Ватанӣ Никифор Максимович Рыбалко бо фармони Иттифоқи Шӯравӣ ба фронт фиристода шуда, барои озод кардани мамлакатҳои Европа-Румыния,

Венгрия, Чехословакия, Австрия, Югославия фаъолияти ҷангӣ нишон намудааст. Дар давоми фаъолияти frontiаш Н.М.Рыбалко 182 супориши ҷангиранҷом дода, бо се ордени Байраки Сурх, ордени Партизанҳои Ситораи Сурхи Югославия дараҷаи якум ва ғайра мукофотонида шудааст.

Моҳи ноябри соли 1944 Н. Рыбалко барои расонидани ҳарбӣ ва озуқаворӣ бораи партизанҳои Югославия, ки дар ақибгоҳи душман амалиёти давом медоданд, фармон гирифт. Аммо барои ин қадар парвози дуру дароз аз ниқоби зидди газӣ истифода бурдан ва баланд парвоз кардан лозим буд, то фашистон гузашти самолётро дарк накунад. Вале истифодаи ниқоби зиддигазӣ барои иҷро намудани амалҳои ҳарбии ҳавоӣ ҳалал мерасонд. Дар ин бобат Рыбалко Н.М., таҷрибаи авиатсионии дар роҳи ҳавоии Бадахшони куҳӣ гирифтаашро истифода бурда, бе ниқоби зидди газӣ дар баландии зиёда аз 4000м. аз сатҳи баҳр барои ин супоришро иҷро намуда, бо ордени Югославия «Партизанҳои Сурх»-и дараҷаи якум мукофотонида шуд.

Никифор Максимович яке аз он иштирокчиёни ҷанг буд, ки то ишғоли Берлин дар муҳорибаҳои ҚБВ иштирок намуда, ҳамчун ғолиб ба Ватан баргашт ва фаъолиятро то охири умр дар роҳи ҳавоии Бадахшони Кӯҳӣ идома дод.

Хулоса. Ҷанги Бузурги Ватанӣ бо ғалабаи дурахшони Иттиҳоди Шуравӣ ва иттифокчиёнаш ба охир расид, лекин ҷанг боиси ҳаробиҳои зиёд ва қурбониҳои бешумори инсонӣ гардид. “Ҷанги Бузурги Ватанӣ 1418 шабонарӯз давом карда, тибқи ҳисоботи Коммис-

сияи Ҳукумати СССР аз 13 сентябри соли 1945 дар газетаи “Правда” ба ҷоп расида, дар ҳудуди СССР пурра ё қисман 1710 шаҳр, 70 000 деҳа, 32000 корхонаҳои саноатӣ, 65000 км. роҳҳои оҳан пурра nobуд шуданд. Аз рӯи ҳисоботи ба қайдгирии аҳолии СССР дар соли 1945-ӯм, зиёда аз 27 миллион аҳолии СССР ҳалок гашт. Дар маҷмӯъ зарари модии ин ҷанг ба 2 триллиону 600 миллиард суми (бо асъори то ҚБВ)-ро ташкил дод, ки ин “ба 584.269,6 тонна тилло баробар буд”. “Иқтисодиёти СССР ва РСФСР Тоҷикистон ду панҷсола аз тарақиёт қафо монд.”

Иштироки аввалин фотеҳони роҳи ҳавоии ВМКБ дар набардҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ ва қаҳрамонии онҳо дар озод намудани ватани маҳбуби хеш аз зулму ситами фашистон боиси таҳсин ва мустаҳкамгардидани эҳсосоти худшиносии миллии ҳар як ҷавонмард мебошад, ки бояд ҳар як ҷавон дар худ таҷассум кунад.

Роҳи ҳавоии ВМКБ дарси мардонагӣ ва шучоатманди буд, ки даҳо қаҳрамононро тарбия ва ба воя расонидааст. Маҳз сифатҳои истодагари ва обутобёбии авиаторон дар ин хатсайри ҳавоӣ боиси он гардид, ки онҳо дар замони Ҷанги бузурги ватани ба комёбиҳои бемисл шарафманд гардида, дар таъмини ягонагии давлат саҳми арзандаи худро гузоранд. Бояд гуфт, ки ба шарофати брқарор гардидани Ҳокимияти Шӯравӣ дар тамоми мнताқаҳои баландкӯҳи Тоҷикистон аз ҷумла ҷумла дар тамоми ҳудудҳои имрӯзаи Бадахшон роҳи ҳавоӣ кушода шуд, ки он ҳамчун дарси имтиҳон барои мустаҳкам намудани маҳорати

ҳавонаварди ва дарси мардонагӣ барои насли он давра буд.

Авиаторони Раёсати авиатсияи граждании Тоҷикистон ба шарофати обубоёбӣ дар хатсайри душвортарини ҷаҳон роҳи ҳавоии Бадахшони Кухӣ ба фотехони машҳур табдил ёфта на танҳо таҷрибаи бебаҳои парвоз дар шароити баландкӯҳ ва инчунин парвоз дар ҳарорати баланди Помир бе пушидани ниқоби зиддии газиро аз худ намуданд, ки дар замони ҷанги бузург ватанӣ барои онҳо аҳамияти бузург дошт.

Шаҳрвандони Тоҷикистон бо шиорҳои «Кори мо ҳақ аст, душман шикаст хоҳад хурд ва ғалаба бо мост» ба фронтҳои Ҷанги Бузург Ватанӣ ҳаракат мекарданд.

Хулоса. Таҳлили ҳолатҳо, пайдоиши фашизм, сионизм, фунтаментализми исломӣ ва ғайра нишон дод, ки як қабил одамон дар ҳолати "дегенеративӣ" қарор дошта, дар байни онҳо протсессҳои қафороварии эволюсионӣ баръало дида мешавад. Рафтори табақаҳои баъзе миллатҳои абарқудрати ҷаҳони муосир аз он шаҳодат медиҳад, ки то имрӯз таърих барои баъзе давлатдорон (табақаҳо), дарси ибрат нашудааст. Таърихро ҳам ба "ғуломи" манфиатҳои худ муббадал гардониданианд.

Ба ҳамин хотир миллатҳои ҷаҳон, маҳс миллатҳои давлатҳои Аврупо ба монанди солҳои пешазҷангии дуҷуми ҷаҳонӣ, бояд бетарафиро (эгоизми миллиро) дар канор гузошта, атрофи ООН мутаҳид шуда, пеши роҳи алангаи ҷанги сеюми ҷаҳонро бигиранд, чунки он, ба ҷанги охириини таммадуни инсоният табдил ёфтаниаш, аз эҳтимол дур нест.

АДАБИЁТ

1. Нюрнбергский процесс. (Преступление против человечности) Т-5. Москва «Юридическая литература», 1991. Стр. -73/2. 2.
2. Волков В.С., Журавлёв А.Ф., Все как один на защиту Отечества. // Крылья Таджикистана. №20, 15 июля 1941 г. – С. -1.
3. Верховский В. Воздушные линии на Памире //Правда. 7 январь. 1939 г. С.–6.
4. Гладкий В., Фролов В., «Дороги пятого океана» Душанбе. ООО«Полиграф Групп» 2006, стр. 52.
5. Назруллоев С. Дорожное строительство и развитие транспорта в Таджикистане в 1917 – 1941 гг. Душанбе, 1977. – С. -101.
6. Сечкина А.П., Овеянные славой. Сталинабад. 1960 г. – С. - 59;
7. Ордин А.Г., Могучая сталинская авиация. Москва. «Правда». 1950 г. – С. -18.
8. ВВС Россия. «Кто ест, кто» (Электронный ресурс) – [http://khovar.tj.rus/ Archive24161-grazhdanskoy-aviacii.html](http://khovar.tj.rus/Archive24161-grazhdanskoy-aviacii.html).
9. Катаев А.Х., Кекенадзе Г.В., Кагарманов Ф.В., Абитаева К.С. Роль транспорта в выполнении продовольственной программы Таджикской ССР. Душанбе, Изд-во. Таджик НИИ НТИ. 1985 г. С. - 10-11.
10. Фалилеев.М. Развитие авиации Таджикистана. Душанбе, 1975. С. - 16
11. Фалилеев М. Корнамоиҳои лётчиҳои Тоҷикистон дар фронт ва ақибгоҳ. // Коммунисти Тоҷикистон №5 1970г. – С. -69.
12. Советский Таджикистан в годы Великой Отечественной Войны. Душанбе 1975г., стр. -92;
13. Фалилеев М. Крылатое племя. Душанбе 1971 г., стр. -42-46.
14. Парвози мурғи оҳанин дар хатсайри мушкилтарин. //Нақлиёт// №12. 11июня 2014 г. –С. -4//
15. Энциклопедия Советии тоҷик №7., -С. -253
16. Коммунисти Тоҷикистон №5 1970 г. – С. -69-75//
17. Комунист Таджикистана. (тадж) №2. 1974 г. С-50.

REFERENCES

1. The Nuremberg Trials. (A crime against humanity) T-5. Moscow "Legal Literature", 1991. pp.73/2. 2.
2. Volkov V.S., Zhuravlev A.F., All as one for the defense of the Fatherland. //Wing of Tajikistan No. 20, July 15, 1941-C-1.
3. Verkhovsky V. Air lines in the Pamirs // Pravda 7 January 1939 P-6//
4. Gladky V., Frolov V., "Roads of the fifth ocean" Dushanbe. LLC "Polygraph Group" 2006, p.52,
5. Nazrulloev S. Gratuitous construction and development of transport in Tajikistan in 1917 – 1941. Shower-be, 1977. - from 101,
6. Sechkina A.P., Covered with glory. Stalinabad, 1960-P- 59;
7. Ordin A.G., The Mighty Stalinist aviation. Moscow. Pravda 1950-C-18.
8. The Russian Air Force. "Who eats who" (Electronic resource) -Access mode: [http://khovar.tj.rus/ Archive24161-grazhdansky_aviacii.html](http://khovar.tj.rus/Archive24161-grazhdansky_aviacii.html).
9. Kataev A.H, Kekenadze G.V., Kagarmanov F.V., Abitaeva K.S. The role of transport in He produced programs in the Tajik SSR. Dushanbe, Publishing House. Tajik NIINTI. 1985 P-10-11.
10. Falileyev.M. Development of aviation in Tajikistan. Monday.1975. P-16.
11. Falileev M. The exploits of Tajik pilots at the front and in the rear. // Communist of Tajikistan No. 5 1970.g -C-69//
12. Soviet Tajikistan during the Great Patriotic War. Dushanbe, 1975, page 92;
13. Falileev M. The Winged tribe. Dushanbe, 1971, pp. 42-46.
14. The flight of the iron bird along the most difficult route.//Transport// (Taj) No.12.11. June 2014 –P-4//
15. Tajik Soviet Encyclopedia No. 7. - P-253
16. Communist of Tajikistan No. 5. 1970-C-69-75//
17. Communist of Tajikistan. (Taj) No. 2. 1974. p.- 50.

ВЫВОДЫ

Муродов С.С.

ВКЛАД АВИАТОРОВ ВОЗДУШНЫХ ПУТЕЙ ГБАО В СРАЖЕНИЯХ ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ

Цель исследования. Анализ ситуации, причины, предпосылки, характер возникновения фашизма, сионизма, исламского фундаментализма и оценка противоположного состояния этого «феномена» героизма советских воинов.

Материал и методы исследования. Ключевыми материалами исследования являются документы и исследования «Нюрнбергский процесс. Преступление против человечества», многочисленные научные работы, посвященные Великой Отечественной войне, Второй мировой войне и использованные архивные материалы. Работы историков, посвященных изучению страниц истории возникновения фашизма, варварской природы нацистов, исхода Великой Отечественной войны, Второй мировой войны, а также анализ и сопоставление событий, происходящих сегодня в мире и сопоставления корней фашистов и вновь зарождающегося неофашизма, дают полный анализ деградации человеческого общества.

Результаты исследования и их обсуждение. Поведение отдельных категории, так называемых "людей" западных государств, особенно США и Великобритании, свидетельствует о том, что этим "буржуям" последствия Второй мировой войны не послужили уро-

ком, и сегодня они снова продвигают "идею золотого миллиарда" и "мировой власти". Они просто изменили и переформулировали свою "тактику», чтобы политически и экономически отсталые страны не осознавали результатов их истинной цели.

Но сегодня, в XXI веке, политические лидеры, ученые, интеллигенция, политологи у всех народов знающих хорошо историю, прекрасно осознают и в состоянии анализировать стратегию сионистов и неонацистов и достаточно хорошо осведомлены в конечных целях указанных идеологий.

Заключение. Анализ случаев возникновения фашизма, сионизма, исламского фундаментализма и т.д. показал, что племя людей находится в «дегенеративном» состоянии, и среди них отчетливо виден процесс эволюционной отсталости. Поведение классов некоторых сверхдержав современного мира свидетельствует о том, что история не

преподавала никакого урока некоторым государственным деятелям (классам).

Они хотят превратить историю в «раба» своих интересов. По этой причине народы мира, особенно народы европейских стран, должны, как и в годы перед Второй мировой войной, оставить в стороне нейтралитет (национальный эгоизм), объединиться вокруг ООН и остановить третью мировую войну, потому что она станет последней войной человеческой цивилизации, это маловероятно.

Ключевые слова: Вторая мировая война, история, сионизм, фашизм, исламский фундаментализм, угроза Третьей мировой войны, участники Второй мировой войны, авиадиспетчеры, Таджикистан, ГБАО, герои СССР, гражданская авиация, война, политика, гражданская война, самолет, авиация, культура, больница, фронт, аэродром, герой, мужественность, авиатор, мир.

УДК: 343.32

Мурадов С.С.

ИСТОРИЯ И ПРИЧИНЫ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ТЕРРОРИЗМА. МЕРЫ ЗАЩИТЫ ОТ НЕГО

НОУ «Медико –социальный институт Таджикистана»

Мурадов Сайфулло Сафарович, к.и.н., и.о. зав. кафедрой общественных дисциплин НОУ «Медико-социальный институт Таджикистана». E-mail: muradov_1957@mail.ru; Тел.: (+992) 935080891

Цель исследования. Изучить понятие терроризма и причины его возникновения, выявить проблемы борьбы с терроризмом, рассмотреть способы защиты от терроризма, как угрозы от него, для безопасности государства и человека.

Материалы и методы исследования. Исследование проводилось на основе изучения научных, научно-популярных, аналитических материалов интернета по истории возникновения терроризма, законов по борьбе с терроризмом отдельных стран, анализ литературных данных причин возникновения терроризма и защиты. Изучения историю и феномен терроризма и террористических организаций. Выявление основных причин и виды терроризма. Причины проникновения и использования террористических методов в государственные, международные отношения, причины не эффективности борьбы с терроризмом в мире. Предметом исследования является - условия возникновения терроризма. Объектом настоящего исследования являлась терроризм как идеологический, политический и социально-правовой феномен.

Результаты исследования и их обсуждения. В современных условиях терроризм представляет одну из наиболее опасных угроз. Современные международные террористические организации, обладая мощными людскими, материальными и организационными ресурсами, способны действовать в транснациональных масштабах. Поэтому необходимость противодействия терроризму осознается не только отдельными государствами, но и в целом мировым сообществом. Особенно для многонациональных государств проблема борьбы с терроризмом стала в последние годы весьма актуальной и это явление стала реальной угрозой. Террористические угрозы тесным образом переплетаются с угрозами сепаратизма и организованной преступности. С другой стороны, террористические угрозы, которым приходилось и приходится противостоять всем странам, являются составной частью угрозы со стороны международного терроризма в стадии его глобализации. А в современной мировой политике именно противоборство с международным терроризмом стало в последние годы едва ли не самой главной проблемой. Поэтому борьба с терроризмом является одним из приоритетных направлений внешней политики любой цивилизованного государства.

Заключение. Государство несет главную ответственность за противодействие терроризму, должна использовать все имеющиеся, в его распоряжении средства для профилактики и эффективной борьбы с терроризмом и религиозным экстремизмом, осуществляя правовые действия по защите общества. Необходимо создать эффективную систему взаимосвязанных мер по выявлению, предупреждению, профилактики и пресечению терроризма, разработать и реализовать общегосударственную комплексную программу, включающий идеологические, оперативные, социальные, политические и экономические компоненты.

Ключевые слова. Агрессия, история, терроризм, социальные условия, экономические условия, политические условия, воспитание, идеология, глобализм, фашизм, радикализм, исламский фундаментализм, фанатизм, образование, природные ресурсы, кризис.

Muradov S.S

THE HISTORY AND CAUSES OF TERRORISM. MEASURES TO PROTECT AGAINST IT

NOU "Medical and Social Institute of Tajikistan"

Muradov Saifullo Safarovich, Ph.D., Acting Head of the Department of Social Sciences of the NOU "Medical and Social Institute of Tajikistan". E-mail: muradov 1957@mail.ru. Тел. 935080891.

Purpose of the study: - based on an analysis of literature data, to consider the causes of terrorism and protective measures. Study the concept of terrorism and the causes of its occurrence, identify problems in the fight against terrorism, consider ways to protect against terrorism as a threat to the security of the state and people. The object of this study is terrorism as an ideological, political and socio-legal phenomenon. The subject is the conditions for the emergence of terrorism.

Materials and methods of research. The research was carried out on the basis of studying scientific, popular science, and analytical materials on the Internet on the history of terrorism, and laws on combating terrorism in individual countries. Studying the history and phenomenon of terrorism and terrorist organizations. Identify the main causes and type of terrorism. The reasons for the penetration and use of terrorist methods in international relations, the reasons for the ineffectiveness of the fight against terrorism in the world.

Results of the study and their discussion. In modern conditions, terrorism represents one of the most dangerous threats. Modern international terrorist organizations, possessing powerful human, material and organizational resources, are capable of operating on a transnational scale. Therefore, the need to counter terrorism is recognized not only by individual states, but also by the world community as a whole. On the other hand, terrorist threats, which all countries have had and still have to resist, are an integral part of the threat from international terrorism in the stage of its globalization. And in modern world politics, the fight against international terrorism has become perhaps the most important problem in recent years.

Research results. Terrorism also causes serious damage to the moral health of society. A change in world public opinion and the positions of most countries of the world on the problems of combating international terrorism occurred after September 11, 2001, when the only remaining superpower in the world, which had the greatest resources and capabilities in world politics, became the target of terrorist attacks. The US conflict with international Islamic terrorism emerged during the formation of a unipolar world under American auspices. President George W. Bush's proposal to choose between "terrorists and us" led to the creation of a broad anti-terrorist coalition led by the United States. The Russian Federation's support for US actions and Russia's participation in the anti-terrorist coalition were determined by its own national-state interests. Since the threat of terrorism, which had a clear international component, at that time became the main threat to Russia's internal security, its foreign policy should have been most active in the area of counter-terrorism cooperation.

Conclusion. In conclusion, it should be noted that the state, which bears the primary responsibility for countering terrorism, must use all means at its disposal to prevent and combat terrorism and religious extremism, initiating the necessary measures and implementing adequate legal actions to protect society. The basis for ensuring an effective organization of countering terrorism, according to most researchers, is the creation of an effective system of interrelated measures to identify, prevent, prevent and suppress terrorism, the development and implementation of a national comprehensive program, including political, social, economic, legal, ideological, special (operational, investigative, technical, security) and other aspects.

Keywords. Aggression, history, terrorism, social conditions, economic conditions, political conditions, upbringing, ideology, globalism, fascism, radicalism, Islamic fundamentalism, fanaticism, education, natural resources, crisis.

Актуальность. Терроризм как социальное явление начал проявлять себя особенно активно с последней четверти прошлого века. Рост числа террористических проявлений и применение террористическими организациями, и группировка террористических мето-

дов превратили это явление в реальную угрозу национальной безопасности всех стран. Поэтому в Стратегии национальной безопасности государств за последние 30-50 лет придается серьезное внимание совершенствованию нормативного правового регулирования

борьбы с преступностью, в частности - с терроризмом. Статистика свидетельствует о неуклонном росте за последние 50 лет в три раза преступлений данной направленности.

Что же такое терроризм? Каковы его природа, генезис, движущие силы? Что это - опаснейшая форма разрешения социальных и политических конфликтов, часть организованной преступности, идеология и практика устрашения, новый нетрадиционный вид войны, проявление глобализации, продукт столкновения цивилизаций, форма борьбы «бедных» с властью, несимметричный ответ современным вызовам и угрозам? Терроризм как угроза безопасности государства и общества - сложный феномен, идентификацию которого следует осуществлять, констатируя наличие в нем трех взаимообусловленных и взаимодействующих друг с другом компонентов [3;417]: террористической идеологии, организационного процесса, направленного на материализацию террористических идей террористической деятельности. Таким образом, в терроризме можно выделить три элемента: идеологический, организационный, деятельностьный.

Цель исследования. Изучить понятие терроризма и причины его возникновения, выявить проблемы борьбы с терроризмом, рассмотреть способы защиты от терроризма, как угрозы от него, для безопасности государства и человека.

Материалы и методы исследования. Исследование проводилось на основе изучения научных, научно-популярных, аналитических материалов

интернета по истории возникновения терроризма, законов по борьбе с терроризмом отдельных стран, анализ литературных данных причин возникновения терроризма и защиты. Изучения историю и феномен терроризма и террористических организаций. Выявление основных причин и виды терроризма. Причины проникновения и использования террористических методов в государственные, международные отношения, причины не эффективности борьбы с терроризмом в мире. Предметом исследования является - условия возникновения терроризма. Объектом настоящего исследования являлась терроризм как идеологический, политический и социально-правовой феномен.

Результаты исследования и их обсуждения. В современных условиях терроризм представляет одну из наиболее опасных угроз. Современные международные террористские организации, обладая мощными людскими, материальными и организационными ресурсами, способны действовать в транснациональных масштабах. Поэтому необходимость противодействия терроризму осознается не только отдельными государствами, но и в целом мировым сообществом. Особенно для многонациональных государств проблема борьбы с терроризмом стала в последние годы весьма актуальной и это явление стала реальной угрозой. Террористические угрозы тесным образом переплетаются с угрозами сепаратизма и организованной преступности. С другой стороны, террористические угрозы, которым приходилось и приходится противостоять всем странам,

являются составной частью угрозы со стороны международного терроризма в стадии его глобализации. А в современной мировой политике именно противоборство с международным терроризмом стало в последние годы едва ли не самой главной проблемой. Поэтому борьба с терроризмом является одним из приоритетных направлений внешней политики любой цивилизованного государства.

Идеологический компонент терроризма является базисным. Именно идеологические концепции, взгляды, идеи формируют террористическое мировоззрение и приводят человека к убеждению о возможности, целесообразности и необходимости применения устрашающего насилия в качестве инструмента достижения целей, представляющихся жизненно важными. Именно террористическая идеология формирует из обывателя фанатика идеи, ради которой он готов совершать любые преступления, будучи при этом убежден в полной своей правоте.

Таким образом, идеологический компонент играет роль стержня, на базе которого формируется организационная составляющая терроризма, а далее - и деятельность, проявляющаяся во вне в форме акций терроризма. Терроризм как угроза безопасности государства и общества обладает широким спектром негативных свойств и характеристик: человеконенавистническая сущность, запредельная жестокость, черно-белое восприятие реальности, деление мира на «своих» и «чужих», лицемерие, ложь, обман, подмена понятий, коварство. И реализация всех этих негатив-

ных качеств терроризма иницируется в первую очередь через идеологию.

Следует отметить паразитический характер идеологии терроризма. Действительно, собственно идеологии терроризма как некой единой универсальной концепции использования методов устрашения для достижения политических целей не существует. Мы всегда имеем дело с разновидностями террористической идеологии, активно паразитирующими на уже сформировавшихся ранее идеологических и политических концепциях, религиях, традициях, обычаях, лозунгах. Террористическая идеология как бы вползает в чужую одежду, подгоняя ее под себя и маскируя негативные и отталкивающие качества терроризма, упоминавшийся выше, положениями, установками, тезисами, лозунгами, которые уже давно усвоены и внедрились в сознание людей, не вызывая отторжения[10;8]. При этом в интересах организаторов террористической деятельности зачастую осуществляется подмена понятий, подтасовка фактов объективной реальности, «выдергиваются» из общего контекста и гипертрофированно преподносятся одни постулаты и установки эксплуатируемой идеологии и замалчиваются другие. При формировании террористической идеологии в качестве ее основы может выступать национализм, клерикализм, сепаратизм, политический экстремизм правого толка, а иногда и просто некая фантастическая идея, возникшая в недрах какой-нибудь новомодной секты из числа представителей расплодившихся нетрадиционных религий. Терроризм

же без идеологического стержня представить невозможно.

Представителям криминального мира не нужна реклама их деятельности, напротив, они стремятся всячески избегать ее огласки. А вот в терроризме имманентно присутствует потребность в распространении и пропаганде неких идей, целей, также расчет на активную реакцию общественности на каждую террористическую акцию. Это необходимо террористам для формирования социальной базы поддержки, финансового обеспечения своей деятельности, демонстрации своей значимости, готовности к решительным действиям и т.д. При совершении общеуголовных преступлений их субъекты вполне осознают их противозаконный, антиобщественный характер и не стремятся к превентивному оправданию своих действий. В акциях политически или социально мотивированного терроризма его субъекты исходят из того, что общество, его нормы, мораль и законы несовершенны, а их, террористов, действия правомерны, могут быть разъяснены людям и должны быть оправданы ими, при этом сами они являются носителями некой высшей истины, которая и дает им право пренебрегать нормами «несовершенного» законодательства и поступать в соответствии со своими убеждениями [20]. Теперь перейдем к организационному компоненту терроризма, который ответственен за процесс формирования готовности субъектов терроризма реализовать установки террористического мировоззрения в конкретных насильственных акциях. Этот компонент включает в себя: $\frac{3}{4}$

разработку и реализацию алгоритмов вовлечения граждан в террористическую деятельность, осуществление их идеологической обработки, специального обучения подготовке и совершению террористических акций $\frac{3}{4}$ создание организационных структур с распределением ролей и сфер ответственности между их участниками $\frac{3}{4}$ поиск наиболее эффективных форм и способов осуществления террористических атак $\frac{3}{4}$ разработку различных документов, призванных сплотить субъектов террористической деятельности (уставы организаций, программы, клятвы, декларации, заявления, приказы, политические установки и т.п.) $\frac{3}{4}$ поиск источников и формирование механизмов финансирования террористической деятельности, а также решение других организационных вопросов.

Организационный элемент присутствует даже в тех ситуациях, когда акции терроризма совершаются террористом-одиночкой, хотя вполне понятно, что в этом случае спектр организационных вопросов значительно беднее того, который сопутствует деятельности террористических структур, в которые вовлечены десятки и сотни людей. Так, например, в действиях А. Брейвика, совершившего в июле 2011 года в столице Норвегии Осло и на острове Утойя жестокие террористические акции, в результате которых погибло свыше 90 человек, усматриваются многие признаки организационного компонента терроризма: $\frac{3}{4}$ подготовка так называемого манифеста «2083 - Европейская декларация независимости» $\frac{3}{4}$ выбор объектов и оптимальных способов соверше-

ния террористических акций $\frac{3}{4}$ поиск наиболее совершенных инструкций по изготовлению самодельных взрывных устройств, планирование проведения самих акций и др [20]. Наконец, третий компонент терроризма, деятельностный, находит свое выражение в террористической деятельности, которая является внешней стороной терроризма и представляет собой совокупность конкретных диалектически и хронологически связанных между собой действий, приводящих в итоге к совершению преступлений террористического характера.

Таким образом, итогом террористической деятельности, через которую реализуется деятельностный компонент, являются акции терроризма, осуществляемые в различных формах, для каждой из которых характерен свой набор способов совершения. Следует подчеркнуть тесную связь организационного и деятельностного компонентов терроризма [8;281]. Граница между ними порой весьма условна. Организационный компонент обеспечивает, «обслуживает» деятельностный, а отдельные составляющие его элементы могут быть одновременно и элементами деятельностного компонента. В криминологическом сообществе, получил широкое распространение подход, в соответствии с которым терроризм идентифицируется как часть организованной преступности. И для этого есть определенные основания. Действительно, каждая акция терроризма является уголовным преступлением. В действиях террористов присутствует организационный компонент. И все же терроризм нельзя сводить к совокупности преступлений террори-

стического характера. Терроризм как угроза безопасности, как опасный разрушительный социально-политический феномен выходит за рамки преступности. Более того, даже деятельностный компонент терроризма, который находит свое выражение в совершении конкретных, криминализированных законодательством террористических акций, не может быть сведен к общеуголовной преступности. Это - не совпадающие явления, и их можно дифференцировать по ряду оснований. Целью субъектов преступной деятельности всегда является нажива. Спектр целей террористов гораздо богаче, и они носят социально-политический характер. Преступники не нуждаются в серьезном идеологическом обосновании своей противоправной деятельности. Причины, порождающие терроризм, многообразны и кроются в различных сферах жизни общества: экономической, социальной, политической и др. Во-первых, это глубочайшие противоречия в экономической сфере и растущая социальная дифференциация общества, обусловленные переходом к рынку. Во-вторых, серьезным фактором является политическая разобщенность общества, ожесточенная борьба за государственную власть, к которой помимо политических сил все настойчивее подключаются как сформировавшаяся за последние годы криминализованная финансовая олигархия, так и обыкновенные уголовники с их своеобразной моралью и специфичными приемами и методами борьбы. В-третьих, появление терроризма обусловлено невиданным ростом организованной преступности, нарастанием тенденции к

разрешению общественных противоречий и конфликтов силовыми методами. Это связано прежде всего с тем, что сегодня фактически созданы криминальные силовые структуры, порой более подготовленные и лучше технически оснащенные, чем государственные. В четвертых, распространению терроризма во многом способствует низкая эффективность работы государственного аппарата, правоохранительных органов и спецслужб, отсутствие надежных механизмов правовой защиты населения. И в-пятых, возникновению терроризма благоприятствует упадок общественной нравственности, ведущий к снижению эффективности функционирования защитных механизмов в сфере морали.

Эффективная борьба с терроризмом предполагает не только меры, направленные против него, но также искоренение или нейтрализацию факторов, прямо и непосредственно способствующих его возникновению и развитию. Аналитики спецслужб считают, что сегодня терроризм развивается по самой опасной, стихийной схеме, которая уже в ближайшее время может привести к весьма серьезным последствиям. Специалисты условно подразделяют внутренние факторы, способствующие возникновению и развитию в стране терроризма в нынешних условиях, на постоянные, нестабильные и динамичные. [7; 112] Постоянные факторы связаны с наличием целей, привлекательных для терроризма. К ним относятся: Структура населения. В городах проживают 75% населения страны, в крупных - до 30%. Именно они становятся основными районами базирования террори-

стических группировок. Транспортная структура. Сообщение между различными регионами страны весьма затруднено, поэтому транспортная система - привлекательный объект терроризма, хотя именно это и создает для него дополнительные препятствия, поскольку активность террористических группировок локализуется в зонах транспортной доступности. Инфраструктура. В настоящее время даже незначительные сбои в функционировании инфраструктуры городов способны привести к ее саморазрушению, что может вызвать серьезные социальные последствия. Поэтому наиболее уязвимыми целями террористических группировок могут стать общественный транспорт, системы тепло и энергоснабжения. Экспортные коммуникации. Поскольку основная доходная статья экспорта - продажа энергоносителей, приоритетными целями террористических акций могут стать нефте-электро -и-газопроводы, а также портовые сооружения и подъездные пути в портах, через которые осуществляются экспортно-импортные операции. Опасные производства. На территории промышленно развитых стран размещено много предприятий, аварии на которых чреваты экологическими и социальными катастрофами. Большинство подобных объектов расположено в городах или вблизи них и, следовательно, в пределах возможных зон оперативной активности террористических группировок. К нестабильным факторам относятся [7;113]: Общее снижение реального уровня населения в сочетании с усилением социальной дифференциации общества. В этой связи повышение ак-

тивности террористических группировок можно ожидать в первую очередь в регионах с наибольшей дифференциацией доходов населения. Кризисное положение отдельных социальных и профессиональных групп населения, которые ранее имели определенный статус в обществе (интеллигенция, научно-технические кадры военно-промышленного комплекса, военнослужащие и др.). Потеря прежнего положения, а порой и работы по специальности способны превратить их в фактор социальной нестабильности или объект рекрутирования членами террористических группировок. Рост безработицы. При отсутствии развитой системы социальной поддержки, а также значительных денежных накоплений у населения можно прогнозировать ощутимый рост социальной напряженности. Неизбежно возникнут стагнирующие регионы, население которых будет вынуждено мигрировать, что в условиях неразвитости рынка жилья обострит многие проблемы. Регионы с высоким уровнем безработицы могут стать источниками рекрутирования и основными зонами базирования и действий террористических группировок. Военная подготовка населения. Большинство мужчин (кто служил в армии) обладает навыками обращения со стрелковым оружием армейского образца. Среди них достаточно велика доля лиц, имеющих опыт участия в боевых действиях по подавлению партизанского движения в горячих точках, который легко трансформируется в поведенческие схемы партизанской войны, включающие и акты диверсий, мало чем отличающиеся от элементар-

ного терроризма. К тому же немалая часть населения умеет обращаться со взрывчатыми, зажигательными и отравляющими веществами, высокотехнологичными средствами связи и наблюдения. В результате неоднократного перетряхивания спецслужб многие их бывшие сотрудники оказались без работы и стабильного заработка, в силу чего определенная их часть попала в криминальную среду. Вследствие этого значительные по численности преступные группы имеют в своем составе опытных профессионалов по ведению разведки и контрразведки. В результате беспрецедентного развала СССР, пик которого пришелся на 1990-е годы, потенциальные террористы вооружились современной военной техникой и снаряжением. Динамичные факторы, способствующие терроризму, включают в себя: Политические настроения больших групп населения. В демократических обществах, как правило, используются легитимные формы противостояния политике правительства.

Помимо указанных факторов внутреннего происхождения специалисты, изучающие проблемы терроризма, выделяют и внешние факторы, влияющие на распространение терроризма в России, в том числе: рост терроризма в странах ближнего и дальнего зарубежья; социально-политическую и экономическую нестабильность в сопредельных государствах, наличие вооруженных конфликтов в некоторых из них, а также территориальных претензий друг к другу; наличие в ряде этих государств «черного рынка» оружия и боеприпасов; отсутствие надежного погранич-

ного контроля с новыми государствами, ранее входившими в состав СССР; стратегические установки в отношении России некоторых иностранных спецслужб и зарубежных, в том числе и международных, террористических организаций и группировок. Проблема предотвращения терроризма и нейтрализации угрозы терроризма стала одной из важнейших проблем современных международных отношений.

Серьезный ущерб терроризм наносит и нравственному здоровью общества. Он оказывает негативное морально-психологическое воздействие на людей, вызывая страх, острое чувство незащищенности, ожесточенность, недоверие к властям, хаос, беспорядки, стремление к самозащите даже незаконными средствами, тоску по «сильной руке», т. е., по сути, по диктатуре и государственному насилию. Однако попытки России убедить своих внешнеполитических партнеров в серьезности и опасности террористических угроз и добиться от них поддержки не всегда находили должное понимание и отклик. Изменение мирового общественного мнения и позиций большинства стран мира по проблемам борьбы с международным терроризмом произошло после 11 сентября 2001 года, когда объектом террористических атак стала единственная оставшаяся в мире сверхдержава, обладавшая наибольшими ресурсами и возможностями в мировой политике. Конфликт США с международным исламским терроризмом проявился в период формирования однополюсного мира под американской эгидой. Предложение президента Дж.Буша-младшего

выбирать между «террористами и нами» привело к созданию широкой антитеррористической коалиции во главе с США. К этой коалиции присоединились и те государства, которые были принципиальными противниками однополюсности и сторонниками многополюсного мира, в том числе и Российская Федерация. Поддержка Российской Федерации действий США и участие России в антитеррористической коалиции определялось ее собственными национально-государственными интересами. Поскольку угроза терроризма, имевшего явную международную составляющую, стала в то время главной угрозой для внутренней безопасности России, ее внешняя политика должна была быть наиболее активной именно в сфере контртеррористического сотрудничества [7; 112].

Однако при выработке новых подходов в противоборстве с терроризмом на международной арене, наряду с собственными интересами, необходимо не забывать об опасности создания таких прецедентов, которые эти интересам могут помешать. Особое место в контртеррористической стратегии России занимала и, видимо, будет занимать ситуация на постсоветском пространстве. В этом случае цели российской внешней политики связаны не только с обеспечением внешних условий борьбы с терроризмом в России, но и с противодействием этой угрозе на пространстве бывшего СССР.

Наибольший уровень террористической угрозы характерен для постсоветской Центральной Азии, и именно с государствами данного региона Рос-

сия развивает тесное антитеррористическое сотрудничество. Такое сотрудничество осуществляется и в рамках СНГ в целом, и в рамках Организации договора о коллективной безопасности, куда сегодня входят все центральноазиатские государства, кроме Туркмении. Центральноазиатские республики СНГ вместе с Россией и Китаем участвуют и в деятельности Шанхайской организации сотрудничества (ШОС). С самого начала борьба с терроризмом, экстремизмом и сепаратизмом была одной из главных целей ШОС.

Бедность тоже становится мощным катализатором межнациональных противоречий. Именно среди неблагополучных групп населения быстрее всего, как, собственно, и во всём мире, распространяются ксенофобия и нетерпимость» [20]. С учетом изложенного крайне важно, чтобы государство и общество прилагали все усилия для того, чтобы изживать те существующие острые социальные противоречия и недостатки, которые берут на вооружение субъекты терроризма, используя их как весомые аргументы для обоснования необходимости применения политически мотивированного устрашающего насилия.

Заключение. В заключение нужно отметить, что государство, которое несет главную ответственность за противодействие терроризму, должно использовать все имеющиеся в его распоряжении средства для профилактики и борьбы с терроризмом и религиозным экстремизмом, инициируя необходимые меры и осуществляя адекватные правовые действия по защите

общества. Основой обеспечения эффективной организации противодействия терроризму, по мнению большинства исследователей, является создание эффективной системы взаимосвязанных мер по выявлению, предупреждению, профилактике и пресечению терроризма, разработка и реализация общегосударственной комплексной программы, включающей политический, социальный, экономический, правовой, идеологический, специальный (оперативный, розыскной, технический, охранный) и другие аспекты. Эта программа должна основываться на следующих основополагающих принципах и стратегических установках: уяснение содержания террористической деятельности (ее субъектов, целей, задач, средств, а также типологии современного терроризма, его причин, социальной базы, специфики и форм подготовки и проведения террористических операций); анализ и учет зарубежного опыта борьбы с терроризмом, различных моделей антитеррористической деятельности по предупреждению и пресечению терроризма; преимущество превентивных мероприятий, позволяющих осуществлять выявление намерений проведения террористических акций, оперативное пресечение террористических действий на стадии их реализации, обеспечение правомочий и ресурсов; ³/₄централизация руководства всеми антитеррористическими действиями, обеспечение согласованности усилий силовых ведомств и органов власти всех уровней на основе четкого размежевания компетенции органов федерального, регионального и местного уровней; всестороннее обеспе-

чение осуществляемых военных, специальных и идеологических мероприятий; воспитательно-идеологическое дифференцированное воздействие на население, террористов, субъектов их поддержки и противников, всестороннее информационно-психологическое обеспечение антитеррористической деятельности; обеспечение взаимодействия и координации действий антитеррористических сил в международном, межгосударственном масштабе; неуклонное обеспечение неотвратимости наказания за террористические преступления в соответствии с законом. А законы по отношению к терроризму, должны быть адекватными.

ЛИТЕРАТУРА

1. Будницкий О.В. Терроризм глазами историка. Идеология терроризма // Вопросы философии. 2011. № 5. С. 3-19.
2. Горбунов Ю.С. Терроризм и правовое регулирование противодействия ему. М.: Флинта, 2009.
3. Грачев С.И. Характеристика транснационального терроризма как одного из видов международного терроризма // Национальная безопасность. 2008. № 1. С. 194-197.
4. Джантаев Х.М. Терроризм и международное право: проявление терроризма на Кавказе - причины, генезис // Современные гуманитарные исследования. 2012. № 5. С. 62-70.
5. Дихтиевский П.В., Лихолат И.А. Терроризм в российской империи. Факторы, обуславливающие появление терроризма // Закон и право. 2012. № 5. С. 112-113.
6. Жалилов М. Терроризм как угроза стабильности в мире, актуальность борьбы с терроризмом // Нац-ная безопасность. 2013. № 7. С. 281-282.
7. Зинченко Ю.П. Психологический портрет терроризма: истоки терроризма как социальной формы идентичности // Вопросы психологии. 2010. № 4. С. 3-7.
8. Игнатовский О.М., Игнатовский М.О. Некоторые причины трансформации «традиционных форм терроризма» и появления «новых форм терроризма» // Стратегическая стабильность. 2009. № 4. С. 2-8.
9. Ильин Е.П. О некоторых аспектах формирования единого международного антитеррористического пространства // Вестник Национального антитеррористического комитета. 2010, №1. С.69-70.
10. Латчук В.Н. Основы безопасности жизнедеятельности. Терроризм и безопасность человека: учебно-методическое пособие / В. Н. Латчук, С. К. Миронов. Москва, 2011. С. 12-29.
11. Соснин В.А. Духовно-религиозные основы суицидального терроризма: идеология глобального джихада как психологическая мотивация оправдания суицидального терроризма исламскими радикалами // Национальная безопасность. 2013. № 2. С. 112-159.
12. Терроризм в современном мире. 2 изд. / под ред. В.Л. Шульца.- М.: Наука, 2011. С. 325-336.
13. Фатхи Д.В. Информационный терроризм как новая форма терроризма // Национальная безопасность. 2010. № 2. С. 241-243.
14. Чернядьева Н.А. Борьба с терроризмом в единой Европе: проблемы выработки единых подходов к понятию «терроризм» // Социальные науки. 2011. № 10. С. 542-552.
15. Чибинёв В.М., Пиджаков А. К истории мирового терроризма: терроризм хашашинов // Мир юридической науки. 2010. № 9. С. 32-39.

16. Шарипов У.З. Государственный терроризм и его активизация в современном международном терроризме /Национальная безопасность. 2012. № 8. С. 57-62.

REFERENCES

1. Budnitsky O.V. Terrorism through the eyes of a historian. The ideology of terrorism // Questions of philosophy. 2011. No. 5. pp. 3-19.

2. Gorbunov Yu.S. Terrorism and the legal regulation of countering it.- M.: Flint, 2009.

3. Grachev S.I. Characteristics of transnational terrorism as one of the types of international terrorism //National security. 2008. No. 1. pp. 194-197

4. Dzhantaev H.M. Terrorism and international law: the manifestation of terrorism in the Caucasus - causes, genesis//Modern humanities researches. 2012. No. 5. pp. 62-70.

5. Dikhtievsky P.V., Likholat I.A. Terrorism in the Russian Empire. Factors contributing to the emergence of terrorism // Law and Law. 2012. No. pp. 112-113.

6. Zhalilov M. Terrorism as a threat to stability in the world, the relevance of the fight against terrorism // National security. 2013. No. 7. pp. 281-282.

7. Zinchenko Yu.P. Psychological portrait of terrorism: the origins of terrorism as a social form of identity // Questions of psychology. 2010. No.4. pp. 3-7.

8. Ignatovsky O.M., Ignatovsky M.O. Some reasons for the transformation of “traditional forms of terrorism” and the emergence of “new forms terrorism” // Strategic stability. 2009. No. 4. pp. 2-8.

9. Latchuk V.N. Fundamentals of life safety. Terrorism and human security: an educational and methodological guide / V. N. Latchuk, S. K. Mironov. Moscow, 2011. pp. 12-29.

10. Sosnin V.A. Spiritual and religious foundations of suicidal terrorism: ideology of global jihad as psychological motivation justifications of suicidal terrorism by Islamic radicals // National Security. 2013. No. 2. pp. 112-159.

11. Terrorism in the modern world. 2nd ed. / edited by V.L. Shultz.- M.: Nauka, 2011. pp. 325-336.

12. Fathi D.V. Information terrorism as a new form of terrorism // National security. 2010. No. 2. pp. 241-243.

13. Chernyadyeva N.A. The fight against terrorism in a united Europe: problems of developing common approaches to the concept of “terrorism” // Social Sciences.2011. No. 10. pp. 542-552.

14. Chibinev V.M., Pidzhakov A. Towards the History of World terrorism: Khashashinov’s Terrorism // Mir yuridicheskoi nauki. 2010. No. 9. pp. 32-39.

15. Sharipov U.Z. State terrorism and its activation in modern international terrorism / National Security. 2012. №8. Pp. 57-62.

16. Shcheblyakov E.S. The content of the concept of “terrorism” and the need to consolidate it in legislation on the characteristic features of terrorism // Modern law. 2008. No. 12. pp. 10-14.

ХУЛОСА

Муродов С.С.

ТАЪРИХ ВА САБАБҲОИ ТЕРРОРИЗМ. ТАДБИРҲОИ МУҲОФИЗАТ АЗ ОН

Мақсади таҳқиқот. Омӯзиши мафҳуми терроризм ва сабабҳои пайдоиши он, муайян кардани мушкilotи мубориза бо терроризм, баррасии роҳҳои

ҳифзи терроризм, ҳамчун таҳдид аз он, ба амнияти давлат ва шахсият.

Маводҳо ва усулҳои таҳқиқот.

Таҳқиқот дар асоси таҳқиқоти маводи илмӣ, илмӣ-оммавӣ, таҳлилий дар интернет оид ба таърихи пайдоиши терроризм, қонунҳои зиддитеррористии кишварҳои алоҳида, таҳлили маълумотҳои адабӣ оид ба сабабҳои терроризм ва ҳифзи онҳо анҷом дода шудааст. Омӯзиши таърих ва падидаи терроризм ва созмонҳои террористӣ, муайян кардани сабабҳо ва намудҳои асосии терроризм, сабабҳои ворид шудан ва истифодаи усулҳои террористӣ ба муносибатҳои давлатӣ ва байналмилалӣ, сабабҳои бесамар будани мубориза бо терроризм дар ҷаҳон, мавзӯи таҳқиқот ва шароитҳои пайдоиши терроризм мебошад. Объекти ин таҳқиқот таҳлили терроризм ҳамчун падидаи идеологӣ, сиёсӣ ва иҷтимоӣ-ҳуқуқӣ буд.

Натиҷаҳои таҳқиқот ва муҳокимаи онҳо. Дар шароити муосир терроризм яке аз мушкilotи хатарноктарин ба шумор меравад. Ташкилотҳои террористии муосири байналмилалӣ, ки дорои захираҳои тавоноии инсонӣ, моддӣ ва ташкилӣ мебошанд, қодиранд дар миқёси фаромиллӣ амал намоянд. Аз ин рӯ, зарурати муқовимат ба терроризм на танҳо аз ҷониби давлатҳои алоҳида, балки ҷомеаи ҷаҳонӣ низ эътироф карда мешавад.

Хусусан барои давлатҳои сермиллат мушкilotи мубориза бо терроризм солҳои охир хеле муҳим гардида, ин

падида ба як таҳдиди воқеӣ табдил ёфтааст. Таҳдидҳои террористӣ бо таҳдидҳои сепаратизм ва ҷиноятҳои муташаккил зич алоқаманданд. Аз сӯйи дигар, таҳдидҳои террористӣ, ки ҷамакишварҳо доштанд ва бояд муқовимат кунанд, ҷузъи таркибии таҳдиди терроризми байналмилалӣ дар марҳилаи ҷаҳонишавии он ба шумор меравад. Ва дар сиёсати муосири ҷаҳонӣ мубориза бо терроризми байналмилалӣ шояд дар солҳои охир ба мушкilotи муҳимтарин табдил ёфтааст. Аз ин рӯ, мубориза бо терроризм яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати хориҷии ҳар як давлати мутамаллиҷ ба шумор меравад.

Хулоса. Давлат барои муқовимат ба терроризм масъулияти аввалиндараҷа дошта, бояд барои пешгирӣ ва мубориза бо терроризм ва экстремизми динӣ аз тамоми воситаҳои мавҷуда истифода бурда, барои ҳифзи ҷомеаи тадбирҳои ҳуқуқӣ анҷом диҳад.

Зарур аст, ки системаи самарабахши тадбирҳои ба ҳам алоқаманд оид ба ошкор, пешгирӣ ва рафъи терроризм, таҳия ва татбиқи барномаи маҷмӯии миллӣ, ки ҷузъҳои идеологӣ, оперативӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ ва иқтисодиро дар бар мегирад, кор карда баромада шавад.

Калидвожаҳо: таҷовуз, таърих, терроризм, шароити иҷтимоӣ, шароити иқтисодӣ, шароити сиёсӣ, тарбия, идеология, глобализм, фашизм, радикализм, фундаментализми исломӣ, фанатизм, маориф, захираҳои табиӣ, бӯҳрон.

ТДУ: 81; 811. 22. 8; 811. 111

¹А.Ш. Шарифова, ²Н.Қ. Нуралиева

ПЕРОМУНИ БАЪЗЕ ҶУМЛАҲОИ ПАЙРАВИ ПУРКУНАНДАИ БЕВОСИТАИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ ВА ТОЧИКӢ

¹МТҒ «Донишгадаи тиббӣ-иҷтимоии Тоҷикистон»

²Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Шарифова Адолатхон Шарифовна – н.и.ф., и.в. мудири кафедраи забонҳои МТҒ “Донишгадаи тиббӣ-иҷтимоии Тоҷикистон”. Тел (+992) 918 30 57 17

Мақсади таҳқиқот. Тасдиқи баёни баъзе пуркунандаҳое, ки бар эзоҳи ҷумлаи пайрави пуркунанда меоянд аз ҳамзамонии кулӣ ва ҷузъӣ дар ҷумлаҳои пайрави пуркунандаи забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ иборат мебошад.

Мавод ва усулҳои таҳқиқот. Дар мақолаи мазкур аз методи муқоиса васеъ истифода шудааст. Ҳангоми забонмӯзӣ мо грамматикаи забони англисиро бо тоҷикӣ вақте муқоиса менамоем ба шунаванда ё омӯзандагонӣ дилхоҳ забон фаҳмотар мешавад. Ин аст, ки методи муқоисавии омӯзиши забонҳо яке аз методҳои асосии таҳлили илмӣ маҳсуб меёбад. Дар мақола аз маводҳои илмӣ, илмӣ-методӣ, рисолаҳои илмӣ ва китобҳои бадеи фаровон истифода шудааст.

Натиҷаи таҳқиқот ва баррасии он. Нақши муқоиса дар таҳқиқоти илми забониносии тоҷик ва англис ниҳоят бузург буда ҳар қадар объект мураккабтар бошад, ҳамон қадар роли муқоиса чун методи таҳқиқотӣ меафзояд. Бо ҳамин маънӣ, илми наҳв аз мураккабтарин ва пурбаҳотарин бахши забониносии дар тамоми забонҳои олам ба шумор меравад, ки аз худ қардани он бидуни муқоиса бисёр мушкил аст. Аз ин рӯ, таҳқиқи баъзе пуркунандаҳо бар эзоҳи пуркунандаи бевосита дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ бо роҳи муқоиса аз мақбултарин василаи шинохти ин масъала доништа мешавад.

Забон дар байни дигар ҳодисаҳои ҷамъиятӣ мавқеи махсусро ишғол қарда, ба гурӯҳи ҳодисаҳои мураккабтарин ва серасрортарини ҷамъиятӣ дохил мешавад. Шояд ба ҳамин сабаб бошад, ки ҳанӯз дар даврони ташаққули забониносии методи муқоисавии омӯхтани забонҳо чун яке аз методҳои асосии таҳлили илмӣ ба вуҷуд омада буд, ташаққул ёфт ва ҳоло ба муваффақиятҳои бузургӣ илмӣ ноил гардидааст. Маҳз методи таҳлили муқоисавии забонҳо имконият медиҳад, ки на танҳо барҷастатарин хусусияти забонҳо, балки хусусияти баъзан назарногири онҳо низ пурратар ва амиқтар муайян гарданд. Ин бошад, ҳам барои омӯхтани забонҳои хориҷӣ ва ҳам барои омӯхтани забони модарӣ аҳамияти махсусе пайдо мекунад ва ба меъёри фанҳои забониносии дохил қардани курси грамматикаи муқоисавӣ ва мутаносибии забонҳои гуногун аз тарафи омӯзгорони факултетҳои филологии мактабҳои олӣ бо хушнудӣ қабул қарда шуд.

Хулоса. Муқоисаи байни баъзе пуркунандаҳое, ки бар эзоҳи пуркунандаҳои бевосита меоянд дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ нишон медиҳад, ки шаклҳои феълӣ дар замонҳои гуногун ва намудҳои (аспектҳои) гуногун сохта шуда ба ҷумлаи пайрави пуркунанда бевосита вобаста мебошанд. Қобили қайд аст, ки шояд муҳимтарини грамматика синтаксис, ки донишмандон он дар тарҷумаи матнҳо, китобҳо ва инчунин маҷаллаю рӯзномаҳо ба ҳар шахсе, ки ба тарҷума машғул аст, мусоидат хоҳад қард.

Калимаҳои калидӣ: пуркунанда, муқоиса, шаклҳои феълӣ, замонҳои феъл, аспекти забониносии, ҷумлаи пайрави пуркунанда, фарқият, забони англисӣ, забони тоҷикӣ.

¹A.Sh. Sharifova, ²N.K. Nuraliyeva

ABOUT SOME OBJECT DIRECT CLAUSE IN ENGLISH AND TAJIK

¹NEI “Medical - social institute of Tajikistan”

²National University of Tajikistan

Sharifova Adolatkhan Sharifovna – c.ph.s. Head of the department of languages, NEI “Medical - Social Institute of Tajikistan”. Phone (+992)918 30 57 17

The purpose of the study. The purpose of the research in this article is to explain the compatibility of verb forms, general and partial simultaneity in English and Tajik object clause sentences.

Research materials and methods. The role of comparison in the study of knowledge is extremely important, and the more complex object, increases the role of comparison as a research method. In this sense, grammar is one of the most complex and valuable branches of linguistics in all languages of the world, which is very difficult to master without comparison. therefore, researching the compatibility of verb forms in the English and Tajik languages by way of comparison is considered the most appropriate way to identify this issue. In this article, the method of comparison is used widely. Because during language learning, when we compare the grammar of English with Tajik, it becomes more understandable to listeners or learners of any language. That's why the comparative method of language learning is considered one of the main methods of scientific analysis.

The result of the material and its review. Language occupies a special position among other social events and is included in the group of the most complex and mysterious social events. Perhaps it is for this reason that the comparative method of studying languages were formed as one of the main methods of scientific analysis in the period of the development of linguistics, and now it has achieved great scientific success. It is the method of comparative analysis of languages that allows not only the most prominent features of languages, but also their sometimes overlooked features to be more completely and deeply determined. This is of particular importance both for learning foreign languages and for learning the native language, and the inclusion of a comparative grammar and correlation course of different languages in the standard of linguistics was accepted by the teachers of the philological faculties of higher schools.

Conclusion. A comparison between some object clause, that come for comment of indirect object clause in English and Tajik languages shows that the verb forms are made in different tenses and different types (aspects) and are directly related to the following object clause. It is worth that the most important branch of grammar is syntax, the knowledge of which will help any person engaged in translation in the translation of texts, books, as well as magazines and newspapers.

Key words: object, comparison, verb forms, verb tenses, linguistic aspect, object clause, difference, English language, Tajik language etc.

Мухимият. Ҷумлаи пайрави пуркунандаи бевосита бар эзоҳи пуркунандаи бевоситаи сарҷумла ҳам меояд. Дар ҷунин ҷумлаҳои мураккаби тобӣ пуркунандаи сарҷумла бо ҷонишинҳо

ифода меёбад, ки он маънои умумӣ дорад, маънои конкретии он дар ҷумлаи пайрави пуркунанда ифода мегардад [2].

Мақсади таҳқиқот. Тасдиқи баёни баъзе пуркунандаҳое, ки бар

эзоҳи ҷумлаи пайрави пуркунанда меоянд аз ҳамзамонии кулӣ ва ҷузъӣ дар ҷумлаҳои пайрави пуркунандаи забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ иборат мебошад.

Мавод ва усулҳои таҳқиқот. Дар мақолаи мазкур аз методи муқоиса васеъ истифода шудааст. Ҳангоми забонмӯзӣ мо грамматикаи забони англисиро бо тоҷикӣ вақте муқоиса менамоем ба шунаванда ё омӯзандагони дилхоҳ забон фаҳмотар мешавад. Ин аст, ки методи муқоисавии омӯзиши забонҳо яке аз методҳои асосии таҳлили илмӣ махсуб меёбад. Дар мақола аз маводҳои илмӣ, илмӣ-методӣ, рисолаҳои илмӣ ва китобҳои бадеи фаровон истифода шудааст.

Натиҷаи таҳқиқот ва баррасии он. Нақши муқоиса дар таҳқиқоти илми забоншиносии тоҷик ва англис ниҳоят бузург буда ҳар қадар объект мураккабтар бошад, ҳамон қадар роли муқоиса чун методи таҳқиқотӣ меафзояд. Бо ҳамин маънӣ, илми наҳв аз мураккабтарин ва пурбаҳотарин бахши забоншиносӣ дар тамоми забонҳои олам ба шумор меравад, зеро аз худ қардани он бидуни муқоиса бисёр мушкил мебошад. Аз ин рӯ, таҳқиқи баъзе пуркунандаҳо бар эзоҳи пуркунандаи бевосита дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ бо роҳи муқоиса аз мақбултарин василаи шинохти ин масъала доништа мешавад.

Забон дар байни дигар ҳодисаҳои ҷамъиятӣ мавқеи махсусро ишғол қарда, ба гурӯҳи ҳодисаҳои мураккабтарин ва сераспортарини ҷамъиятӣ дохил мешавад. Шояд ба ҳамин сабаб бошад, ки ҳанӯз дар даврони ташаккулёбии илми забоншиносӣ методи

муқоисавии омӯхтани забонҳо чун яке аз методҳои асосии таҳлили илмӣ ба вучуд омада, ташаккул ёфт ва ҳоло ба муваффақиятҳои бузурги илмӣ ноил гардидааст. Маҳз методи таҳлили муқоисавии забонҳо имконият медиҳад, ки на танҳо барҷастатарин хусусияти забонҳо, балки хусусияти баъзан назарногири онҳо низ пурратар ва амиқтар муайян гарданд. Ин бошад, ҳам барои омӯхтани забонҳои хориҷӣ ва ҳам барои омӯхтани забони модарӣ аҳамияти махсусе пайдо мекунад ва ба меъёри фанҳои забоншиносӣ дохил қардани курси грамматикаи муқоисавӣ ва мутаносибии забонҳои гуногун аз тарафи омӯзгорони факултетҳои филологии мактабҳои олӣ бо хушнудӣ қабул қарда шуд.

Воқеан, чунин хели ҷумлаи пайрави пуркунанда аз нигоҳи сохтор ва алоқои наҳвӣ хеле қавию равшан аст:

Инро доништа монед, ки халифа ин қадар пулро барои шуморо ба худаш зан қардан сарф нақардааст [7]; Шумо, рафиқ Пӯлод, **ҳаминро** ҳам фаромӯш нақунед, ки бо кӣ гап зада истодаед [3]; Ту **ҳаминро** нағз дон ва аз хотират набарор, ки хандидан, завқидан ин хиёнат нест [8]. This car has a splendid engine **that** is very reliable. He was a man **who** knew no fair. He last saw you at Zebo's birthday partly but you tale so animatedly to one of her guests **that** she not dared interrupt! They said **that**, they translated the text for **these** hours yesterday [10].

Ҳамон тавре, ки аз мисолҳо равшан аст, ин ҷонишинҳо ба вазифаи пуркунандаи сарҷумла омада, мустақилияти нисбии сарҷумларо барҳам мезананд. Сарҷумла бо оҳанги махсус талаффуз

гардида, ба ҷумлаи пайрави пуркунанда ниёз доштани он равшан мегардад. Ба ин вазифа ҷонишинҳои ишоратӣ **/ин, он, ҳамин, ҳамон/ ва таъинии /ҳама/** истеъмол мешаванд: Шоҳ он чӣ буд, **ҳама** дар боргоҳ ба паҳлавонон бахшид ... ҳар чӣ дилат хоҳад, **ҳама** меёбӣ [4]. Дӯсти маро, **ки** чарроҳӣ карда буданд, аллакай худашро хеле нағз ҳис мекунад [6].

Ҳикояе, **ки** вай як моҳ кабл навишта буд, аллакай дар маҷалла нашр шуд [9]. The man **who** told me **this**, refuse to give me his name. There is something **that** I must tell you in **this** conference [11].

Ин ҷонишинҳо аз лиҳози муносибатшон ба хабари сарҷумла ва устувору ноустувор буданашон ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд:

1. Ҷонишинҳое, ки бештар аҳамияти услубӣ дошта, барои таъкид истифода мешаванд ва дар таркиби сарҷумла наомада ҳам метавонанд /ё истисно шуда метавонанд/.

2. Ҷонишинҳое, ки дар таркиби сарҷумла омаданашон ҳатмӣ буда, дар ташаккули хабари сарҷумла низ саҳмдоранд [1].

Дар ин намуди аввали ҷунин ҷумлаҳо ҳам нақши асосии тобеъкунӣ бар дӯши **хабари сарҷумла – феъл** аст, зеро он аз лиҳози маънӣ ноқис буда, шарҳу эзоҳ ё иҷрои амалу ҳолати дигар – ҷумлаи пайрави пуркунандаро тақозо мекунад. Ҷонишин барои таъкиду ифодакунии фикр истифода мешавад. Гӯянда ба вай задаи мантиқӣ дода, диққати шунавандаро маҳз ба ҳамон ҷалб намудан равона карда мешавад.

Аз ин рӯ ҷунин ҷонишинҳо дар алоқаи нахвию маъноии ҷумлаи пай-

рави пуркунанда ва сарҷумла хариҷаи факултативӣ дошта, нақши фараҳӣ дорад:

Агар мақсадат бойҳо ва кулакҳо бошанд, **инро** доништа мон, ки мо ҳеҷ вақт бойҳо ва кулакҳоро ба колхоз роҳ намедихем [5]; **Ҳаминро** аз хотир набарор, ки мо падару модари ту ҳастем [3]. I could not get home because I remembered **that** I lost the key [4]. **This** teacher knew **that** he had studied English [4]. He told me **that** he had bought a rare book.

Мисолҳо гувоҳи онанд, ки ҳиссаҷаҳо низ барои қувватнок кардани хусусияти ифоданокӣ – эмотсионалии ҷумла ва бештар таъкид намудани маъноии ҷонишини ишоратӣ истифода мешаванд.

Ҳиссаҷаҳои танҳо, фақат барои аз миёни ҳодисаю воқеаҳои зиёд ҷудо кардани он чӣ ки дар ҷумлаи пайрав гуфта шудааст ва барои таъкид кардани заруртар будани он истифода мешаванд:... фақат **ҳаминро** илова кардан мехоҳам, ки... амалдорон ва наварони we hope you will have forgotten **all this** by tomorrow. амир... ба муқобили стансияи Қизилтеппа ҳаракат сар карданд [8]. we hope you will have forgotten **all this** by tomorrow [10].

Ҳиссаҷаи ҳам барои таъкиди ҷонишини ишоратӣ истифода шудааст, ки тавассути он диққати шунаванда/хонанда/ ба ҷумлаи пайрав ҷалб мешавад [9]. **This** is the **same time that** they have written to us about **this**. **Ин маҳз** ҳамон вақтест, **ки** онҳо дар бораи **ин** китоб ба мо навишта буданд.

Хулоса. Нақши муқоиса дар таҳқиқоти илмӣ забоншиносии тоҷик

ва англис ниҳоят бузург буда, ҳар қадар объект мураккабтар бошад, ҳамон қадар роли муқоиса чун методи таҳқиқотӣ меафзояд.

АДАБИЁТ

1. Айнӣ С. Ёддоштҳо. /С.Айнӣ./қ. II-III - Сталинобод: нашриёти давл. Тоҷикистон, 1954. 325с.
2. Арендс А.С. Наҳви мухтасари забони муосири адабии форсӣ./А.К.Арендс/-М., Л.: Нашр. АИ ИҶШС, 1941, -С. 957с.
3. Грамматикаи забони тоҷикӣ. Синтаксис. Китоби дарсӣ барои мактабҳои олии Сталинобод, 1956.-саҳ 8-10.
4. Маслова А.М., ва диг. Забони англисӣ барои донишгоҳҳои тиббӣ./А.М.Маслова/- Москва, 2014.336с.
5. Молчанова Е.К. Асосҳои наҳви забони форсии миёна/Е.К.Молчанова/автореф: дис. ном. илм. филол. М., 1963.19с.
6. Расторгуева В.С. О формах конъюнктив/сослагательного наклонения/В.С. Расторгуева/. в современном таджикском литературном языке. Сталинобод, 1963, С. 20-25.
7. Рустамов Ш. Чумлаи пайрави пуркунада дар забони ҳозираи тоҷик./Рустамов Ш./ - Душанбе. 1988.101с.
8. Самаки айёр. Ҷ. VIII- Душанбе: Ирфон, 1985, 245с.
9. Тоҷиев Д.Т. Калимаҳои бо пайвандакҳо ҳамнисбат дар чумлаҳои мураккаби тобеи забони адабии тоҷик./Д.Т.Тоҷиев/- Душанбе, 1966, 224с.
10. Улуғзода С. Навобод./С.Улуғзода/-Сталинобод: нашр. давл. Тоҷикистон. 1953.

REFERENCES

1. Aini C. Joddoshtho./p./II-III- Ctalino-bod:publishing house.Tojikiston, 1954. 325p.

2. Arends A.C. Short syntax of modern and literature of farsi language// A.K.Arends. –M.,L.AS USSR, 1941, -P. 957p.

3. The grammar of Tajik language. Syntax. Textbook. Ctalino-bod, 1956. –P. 8-10.

4. Maslova A.M., and others. English for medical universities. /Maslova A.M./- Moskva, 2014. 336p.

5. Molchanova E/K/ the basic of syntax of middle farsi/ E/K/Molchanova/avtoref: dis.c.ph.s. m., 1963.19p.

6. Rastorgueva B.C. About conjunctive/aorist/V.B.Rastorgueva/, in modern tajik litret-eral Tajik language. Ctaliobod, 1963, P. 20-25/

7. Rustamov Sh. Object clause in modern Tajik language./ Rustamov Sh./- Dushanbe. 1988. 101p.

8. Camaki aijor. P. VIII- Dushanbe: Irfon, 1985, 245 p.

9. Tojiev DT. Conjunction phrases in compound subordinate modern literary language./ D.T.Tojiev/ - Dushanbe, 1966, 224p.

10. Ulugzoda S. Navobod./ - Ctalino-bod: publishing Edgar P.Six tales of fear. / Poe E./-Washington-1993.128p

11. Edgar P.Six tales of fear. /Poe E./-Washington-1993.128p

12. Leigh Michael. Taming a Tycoon./-Michael L/ - Canadian trade marks office. 1995.186p.

ВЫВОДЫ

А.Ш. Шарифова, Н.К. Нуралиева

НЕКОТОРЫЕ ПРЯМЫЕ ДОПОЛНИТЕЛЬНЫЕ ПРИДАТОЧНЫЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ В АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

Цель исследования. Утверждение некоторых дополнений, которые

появляются в предложении после дополнительного предложения, состоят в полной и частичной одновременности после дополнительных предложений английского и таджикского языков.

Материалы и методы исследования. В данной статье широко использовался метод сравнения так, как в период изучения языка мы сравниваем грамматику английского языка с таджикской, поэтому она становится более понятной слушателям или изучающим любой язык. Вот почему сравнительный метод изучения языка является одним из основных методов научного анализа. В статье использованы научные, диссертации, научные статьи, тезисы научных статей и большое количество научной и художественной литературы.

Результат исследования и их обсуждение. Роль сравнения в исследованиях таджикского и английского языкознания чрезвычайно важна, и чем сложнее объект, тем больше возрастает роль сравнения как метода исследования. В этом смысле грамматика — одна из самых сложных и ценных отраслей языкознания во всех языках мира, овладеть которой без сравнения очень трудно, поэтому исследование некоторых дополнений на основе объяснения прямого дополнения в английском и таджикском языках путем сравнения считается наиболее целесообразным способом выявления данного вопроса.

Язык занимает особое положение среди других социальных явлений и входит в группу наиболее сложных и за-

гадочных понятий возможно, именно по этой причине сравнительный метод изучения языков сформировался как один из основных методов научного анализа в эпоху становления языкознания и сейчас добился больших научных успехов. Именно метод сравнительного анализа языков позволяет полнее и глубже определить не только наиболее выдающиеся черты языков, но и их подчас упускаемые из виду особенности. Это имеет особое значение, как для изучения иностранных языков, так и для изучения родного языка, а включение курса сравнительной грамматики и соотношения разных языков в стандарт языкознания было принято преподавателями филологических факультетов высших учебных заведений с удовольствием.

Заключение. Сравнение некоторых дополнений, встречающихся на ноте прямых дополнений в английском и таджикском языках, показывает, что глагольные формы образуются в разных временах и в разных видах (видах) и напрямую связаны с придаточным, следующим за дополнением. Стоит отметить, что важнейшей отраслью грамматики является синтаксис, знание которого поможет любому, кто занимается переводом, переводить тексты, книги, а также журналы и газеты.

Ключевые слова: дополнение, сравнение, формы глаголов, времена глаголов, лингвистический аспект, придаточное предложение, различие, английский язык, таджикский язык и др.

ТДУ 81;811.222.8;811.111

И.Ф. Шехов

ТАҲЛИЛИ МУҚОИСАВИИ ПАСВАНДҲОИ ИСМСОЗ ДАР ЗАБОНИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

МТҒ «Донишгадаи тиббӣ-иҷтимоии Тоҷикистон»

Шехов Иззатулло Фаттоҳович – и.в. омӯзгори кафедраи забонҳои МТҒ «Донишгадаи тиббӣ-иҷтимоии Тоҷикистон». E-mail: izzatullo_1@mail.ru; Tel: +992 98 767 99 37.

Мақсади таҳқиқот. Бедор намудани шавқу завқи наврасон, ҷавонон ва мутахассисон ба омӯзиши забонҳо дар соҳаҳои гуногун барои ҷомеаи имрӯза муҳим мебошад.

Мавод ва усулҳои таҳқиқот. Дар раванди таҳқиқоти мазкур аз усули муқоисавии таърихӣ ва аз сарчашмаҳои ватанию хориҷӣ ба таври васеъ истифода бурда шудааст. Дар раванди наҷуҳии китобҳои илмӣ ба забони тоҷикӣ, англисӣ ва луғатномаҳои ду ва бисёрзабона истифода карда шуд.

Натиҷаи таҳқиқот ва муҳокимаи онҳо. Таҳқиқоти гузаронидашуда нишон дод, ки мавзӯи мазкур аз тарафи муҳаққиқони дохилӣ ва хориҷӣ бо усулҳо ва методи муқоисавии таърихӣ ба таври хос қарор карда нашудааст, хусусиятҳои тарҷумаи пасвандҳои исмсоз, усулҳои истифодаи онҳо муайян карда шуда, аз ҷиҳати назариявӣ ва амалии пасвандҳои исмсоз нишон дода мешаванд.

Хулоса. Натиҷаи таҳлилу баррасии маводҳои мазкур нишон дод, ки:

- усули морфологии дар калимасозии исм мавқеи асосиро ишғол мекунад;
- ҳар як пасванди исмсоз вазифадор мебошад, ки ӯ ба калимаи сохтаи маънои махсус бояд диҳад.
- ошкор карда шуд, ки пасвандҳо танҳо аз исм, баъзеи дигар аз сифат ва сеюмӣ аз шумора ё феъл исм месозанд.
- инчунин ошкор карда шуд, ки пасвандҳое ҳастанд, ки аз ҳиссаҳои гуногуни нутқ исм сохта, онҳо ба маънои исми сохта таъсир нарасонида наметавонанд.

Калимаҳои калидӣ: муқоиса, монандӣ, пасвандҳои исмсоз, сермахсул, тарҷума, фарқияти пасвандҳо, забонҳои муқоисаишаванда.

I.F. Shekhov

COMPARATIVE ANALYSIS OF NOUN SUFFIXES IN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

NEI “Medical - social institute of Tajikistan”

Shekhov Izzatullo Fattohovich - Teacher of the Department of languages of NEI “Medical - Social Institute of Tajikistan”. E-mail: izzatullo_1@mail.ru; Phone: +992 98 767 99 37.

The purpose of the study. Arousing the interest of teenagers, young people and professionals in learning languages in various fields is important for today's society.

Research materials and methods. In the process of this research, the historical comparative method and domestic and foreign sources have been widely used. Scientific books in Tajik and English languages and bilingual and multilingual dictionaries were used in the research process.

Research results and their discussion. The conducted study showed that this topic has not been specially studied by domestic and foreign researchers with historical comparative methods and methods, the features of translation of noun-forming suffixes, methods of their use are determined, and the theoretical and practical properties of noun-forming suffixes are shown.

Conclusion. The result of the analysis and review of these materials showed that:

- the morphological method occupies the main position in word formation of the noun;
- each noun-forming suffix is responsible for giving a special meaning to the word it creates.
- it was revealed that suffixes form nouns only from nouns, others from adjectives, and the third form nouns from numbers or verbs.
- it was also revealed that there are suffixes that make up nouns from different parts of speech, they cannot affect the meaning of the noun.

Key words: comparison, similarity, noun-forming suffixes, productive, translation, difference of suffixes, comparable languages.

Мухимият. Забон моли халқ, мероси миллӣ ва сармояи маънавии давлати соҳибистиклол аст. Фарҳанги суҳанварӣ ин фарҳанги асосии инсон мебошад. Сатҳи ташаккули маънавиёти инсон аз рӯйи нутқаш муайян карда мешавад. Омӯзиши муқоисавии забонҳо дар ҷомеаи имрӯза барои ҳадафҳои оянда зарур мебошад.

Забони тоҷикӣ ба гурӯҳи забонҳои ҳиндуаврупоӣ дохил мешавад ва таркиби луғавии забони тоҷикӣ аз ин забонҳо сарчашма мегирад. Тарҷума яке аз роҳҳои рушди забонҳо ва ояндаи дурухшони мутахассисон боқӣ мемонад. Технологияи навтарин барои забонмӯзон имкониятҳои (луғатномаҳои ду ва бисёрзабона, маводҳои электронӣ ва иттилооти ҳаррӯза) хеле хубро фарроҳам овардааст.

Мақсади таҳқиқот. Бедор намудани шавқу завқи наврасон, ҷавонон ва мутахассисон ба омӯзиши забонҳо дар соҳаҳои гуногун барои ҷомеаи имрӯза муҳим мебошад.

Мавод ва усулҳои таҳқиқот. Дар раванди таҳқиқоти мазкур аз усули муқоисавии таърихӣ ва аз сарчашмаҳои ватанию хориҷӣ ба таври васеъ ис-

тифода бурда шудааст. Дар раванди пажӯҳиш китобҳои илмӣ бо забони тоҷикӣ, англисӣ ва луғатномаҳои ду ва бисёрзабона истифода карда шуд.

Таҳқиқот нишон дод, ки дар мавриди пасвандҳои исмсоз дар забони тоҷикӣ ва англисӣ забоншиносони дохилию хориҷӣ фикру ақидаҳои зиёде пешниҳод кардаанд, аз ҷумла Коушанская В. Л. А., Клоуз Р. А., Бархударов Л., Ителинг Д. А., Барановская Т. В., Гордон Е.М., Крылова И.П., Бонк Н. А., Котий Г. А., Лукьянова Н. А., Бузова З. И., Качалова К. Н., Израилевич Е. Е., Мамадназаров А., Наврӯзшоев Б.Х ба муваффақиятҳо ноил гардиданд.

Натиҷаи таҳқиқот ва муҳокимаи онҳо. Таҳқиқоти гузаронидашуда нишон дод, ки мавзӯи мазкур аз тарафи муҳаққиқони дохилӣ ва хориҷӣ бо усулҳо ва методи муқоисавии таърихӣ ба таври хос кор карда нашудааст, хусусиятҳои тарҷумаи пасвандҳои исмсоз, усулҳои истифодаи онҳо муайян карда шуда, аз ҷиҳати назариявӣ ва амалии пасвандҳои исмсоз нишон дода мешаванд.

Мафҳуми пасванд дар омӯзиши сохти вожа муҳим ба шумор меравад

ва оид ба ин мавзӯ дар “Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик” чунин омадааст: «Таркиби морфемавии калима: 1. Морфемаи ёридиҳандае, ки ба охири асос ҳамроҳ шуда, барои сохтани калима хизмат мекунад, суффикс номида мешавад. 2. Суффиксу префикс, ҳам калима ва ҳам шакл, аммо интерфикс аксар калима месозад. 3. Суффиксу префикс маънои равшани мантиқиву грамматикӣ зоҳир мекунад, интерфикс танҳо маънои калимасозӣ дорад» [3].

Агар пасванд аз ҳиссаҳои гуногуни нутқ танҳо як хел исм (чунончи, исми шахс) созад, онҳо бо тобишҳои маъноӣ бояд аз ҳам тафовут дошта бошанд. Чунончи, пасванди **-чӣ** аз исми трактор исми тракторчӣ месозад, ки касбу шуғли шахсро далолат мекунад. Ҳамин пасванд аз сифати аъло низ исми шахси аълочӣ месозад, ки на касбу кор, балки ба сифате молик будани шахсро мефаҳмонад. Ба маънои исми сохта на танҳо аз ҳиссаҳои гуногуни нутқ, балки аз калимаҳои гуногунмаъноӣ як ҳиссаи нутқ сохта шудани он таъсир расонида метавонад [8].

Пасвандҳои исмсозии забони тоҷикӣ хеле бисёр ва гуногунвазифа мебошанд. Ҳар як пасванд мавқеи махсуси истифода дорад. Пасванди **-чӣ** яке аз пасвандҳои сермахсули забони адабии ҳозираи тоҷик мебошад. Ба воситаи он на танҳо аз калимаҳои аслан тоҷикӣ, инчунин аз калимаҳои иқтибосӣ, аз ҷумла, аз калимаҳои русӣ-интернатионалӣ, исми шахс сохта мешавад: тракторчӣ, танкчӣ, автоматчӣ, кооперативчӣ, миномётчӣ, табелчӣ, телефончӣ, телеграфчӣ ва ғайра.

Пасванди **-чӣ** аз исм, исмҳои шахс месозад, ки маъноҳои гуногунро ифода мекунад.

1) аз исмҳои конкрет ва маънӣ - исм месозад, ки ихтисос ва касбу ҳунари шахсро мефаҳмонад: карнайчӣ, рубобчӣ, тракторчӣ, танкчӣ, иқтисодчӣ, музикачӣ, шикорчӣ;

2) аз исмҳои маънӣ - исм месозад, ки хислату кирдори шахсро далолат мекунад: дурӯғчӣ, тухматчӣ, воҳимачӣ, ташкилотчӣ;

3) аз исмҳои конкрет ва маънӣ - исм месозад, ки шахсро вобаста ба мавқеи иҷтимоӣ номбар мекунад: хизматчӣ, колхозчӣ, маорифчӣ;

4) аз исмҳои маънӣ - исм месозад, ки шахсро аз рӯи амалу шуғл нишон медиҳад: ҳашарчӣ, ҳучумчӣ, кучманчӣ [4]

Пасванди **-гар** дар исмсозӣ сермахсул буда, исмҳои шахс месозад, ки маъноҳои гуногун доранд:

1) аз исмҳои конкрет - исмҳои шахс месозад, ки касбу ҳунаро мефаҳмонанд: шишагар, шамшергар, чармгар, сӯзангар, суратгар, ҳалвогар, оҳангар, наългар, мисгар ва ғайра. Ин гуна исмҳо аз шакли якуми сифати феълӣ ва исми амал низ бо пасванди **-гар** сохта шудаанд: шустагар, савдогар, коргар;

2) аз исмҳои маънӣ - исм месозад, ки шахсро аз рӯи хислату кирдораш номбар мекунад: ошӯбгар, размгар, имдодгар, ғоратгар;

3) аз исмҳои маънӣ - исм месозад, ки шахсро вобаста ба амалиёт, машғулият ва ҳаракаташ нишон медиҳад: тарбиятгар, созишгар, маслиҳатгар, даъвогар, варзишгар;

Пасванди – **зор** низ дар исмсозӣ сермахсул мебошад.

1) Ба воситаи ин пасванд аз исмҳои ифодакунандаи растанию наботот исмҳое сохта мешаванд, ки макон ва фаровонии асоси калимаро мефаҳмонанд: тутзор, токзор, себзор, саксавулзор, нокзор, ниҳолзор, найзор, лолазор, дарахтзор, гулзор, хадангзор, арчазор, анчирзор, анорзор, ангурзор, шафтолузор, пахтазор, хорзор, алафзор, сабзазор ва ғайра.

2) Бо ёрии пасванди -зор инчунин аз исмҳои ифодакунандаи предметҳои шумурданашаванда ва ё шумурданашон аз имкон дур исмҳое месозанд, ки макон ва фаровонии асоси худро далолат мекунанд: Қои ту шӯраю регзор, ба боғу чаман туро чӣ кор? [4]

Пасванди **-а (-я)** дар забони ҳозираи тоҷик сермахсул буда, аз ҳиссаҳои гуногуни нутқ исм месозад:

1) аз исмҳо бештар исми монандӣ: гӯша, дандона, дара, димоға, забона, шоха, ҳавза ва ғайра,

2) аз сифатҳо исме, ки предметҳоро аз рӯи аломаташон ифода менамояд: сабза, сафеда, талха, тунука, шӯра;

3) аз шумора исми ифодакунандаи воҳиди вақт ва узви инсон: ҳафта, даҳа, чилла, панча;

4) аз асоси замони ҳозираи феъл: а) предмети воситаи амал: мола, куба, овеза; б) исми ифодакунандаи натиҷаи амал: шукуфа, реза (резаи нон); в) исми амал ва ҳолат: бўса, нола, ханда:

5) аз калимаҳои тақлиди номи асбоб ва амалу ҳолат: Ғарғара, шақшақа, дағдаға, қаҳқаҳа, гулгула, шаршара.

Пасванди **-гор** дар забони ҳозираи тоҷик каммахсул буда, ба воситаи он

аз исму асосҳои феъл - исмҳои шахс сохта мешавад:

1) аз исмҳои маънӣ - исми нав сохта мешавад, ки шахсро аз рӯи амалиёту машғулияташ мефаҳмонад: хизматгор, мададгор, ситамгор;

2) аз асоси замони ҳозираи феъл бо пасванди -гор исме сохта мешавад, ки шахсро аз рӯи ихтисосу машғулият ифода менамояд: омӯзгор, талабгор, фурӯшгор; ин гуна исм аз асоси замони гузаштаи феъл низ сохта мешавад: хостгор.

Пасванди **-ор** дар забони ҳозираи тоҷик каммахсул аст. Вай аз асоси замони ҳозира ва гузаштаи феъл:

1) исми шахс месозад, ки онро аз рӯи амал ва шуғл мефаҳмонад: харидор, парастор;

2) исми амал ва ҳолат месозад: гуфтор, сӯхтор, падидор (шакли рехтаи кирдор), гирифтор.

Пасванди **-ур, -вар** дар забони ҳозираи тоҷик каммахсул аст. Он аз исмҳои маънӣ исми нав месозад, ки шахсро аз рӯи хислату қобилият мефаҳмонад: муздур, муздвар, суҳанвар, шиновар.

Пасванди **-она (-ёна)** дар исмсозӣ каммахсул аст, бештарини исҳо бо -она аз сифат гузаштаанд. Ин пасванд аз исмҳои конкрет ва маънӣ исме месозад, ки асбоб, музд, тухфа ва инъомро мефаҳмонад: тозиёна, шомииёна, бобоёна, моҳона, мӯҳрона, котибона, тӯёна, хизматона, идона, байёна, шукрона ва ғайра:

Пасванди **-сор** бемахсул аст, вай танҳо бо чанд исми конкрет омада, макон ва фаровонии онҳоро мефаҳмонад: кӯҳсор, чашмасор, шохсор.

Дар баробари он ки пасвандҳо дорои хусусиятҳои фарқкунанда мебошанд, боз дар навбати худ ба чунин гурӯҳҳо ҷудо мешаванд: сермахсул (Highly productive), каммахсул (Productive) ва бемахсул (Non-productive). Аз нигоҳи забоншиносӣ Качалова К.Н. ва Изроилевич Е. пасвандҳои серистеъмоли исм-сози забони англисиро дар китобашон «Практическая грамматика английского языка» чунин оварданд: *age, ance, ence, dom, er, hood, ion, ment, ness, ship, ty, ure* [6, 9].

Дар забони англисӣ аз ҷиҳати калимасозӣ исм доратарин ҳиссаи нутқ ба шумор меравад. Исмҳои забони англисӣ аз дигар ҳиссаҳои нутқ дида шумораи бештари пасвандҳоро доро мебошанд. Пасванд яке аз нишонаҳои хоси исм ҳамчун ҳиссаи нутқ, дар забони англисӣ мебошад. Яке аз пасвандҳои сермахсултариини исмсоз дар забони англисӣ ин пасвандҳои **-er -or** мебошанд. Онҳо ба феълҳо ҳамроҳ шуда, исми иҷрокундаи амал ва касбу корро месозанд. Пасвандҳои мазкур дар забони тоҷикӣ бо пасвандҳои **-чӣ, -гор, -гар, -бон** ифода мешаванд [5].

to buy - buyer
to direct - director
to invent - inventor
to produce - producer
to inspect - inspector
to sell - seller
to supply - supplier
to teach- teacher
to translate - translator
to visit - visitor
to work - worker
to write- writer

Пасвандҳои **- ist** ва **-ism** низ дар забони англисӣ сермахсул мебошанд. Онҳо барои нишон додани самти илмӣ ё ба ягон ҳизб тааллуқ доштанро ифода [7]:

idealist – идеалист
idealism - идеализм
terrorist – террорист
terrorism - терроризм
extremist - экстремист
extremism -экстремизм
physicist – физик
materialism - материализм

Пасванди **-dom** дар забони англисӣ яке аз пасвандҳои сермахсул мебошад. Аввалан он танҳо ба асоси сифатҳо ҳамроҳ шуда исм месохт, вале баъдан он аз асоси исмҳо низ калимаҳои навро ба вучуд меовард. Ҳоло пасванди **-dom** ба сифат ва исмҳо ҳамроҳ шуда, исм месозад:

free - озод
freedom - озодӣ
wise - хирадманд
wisdom - хирадмандӣ
king - шох
kingdom - шоҳигарӣ

Пасванди **-hood** дар забони англисии қадим калимаи мустақилмаъно, яъне **had** буд, ки он маънои «шарт, ҳислат» - ро доро буд. Он одатан ба асоси исмҳо пайваст шуда, исми нав месозад:

brother - бародар
brotherhood - бародарӣ
child - бача
childhood - бачагӣ

Пасванди **-ment** дар асри XII аз забони фаронсавӣ ба забони англисӣ иқтибос гардида буд. Ҳоло он танҳо аз феъл исм месозад:

agree – розӣ шудан

agreement - ризоият
develop – инкишоф додан
development - рушд
govern – идора кардан
government - идора
improve – беҳтар гардонидан
improvement - беҳбуд
pay – пардохт кардан
payment - пардохт
settle – ба низом даровардан
settlement - танзим

Пасванди – **ness** аз даврони қадим дар забони англисӣ сермахсул буд. Он ба сифатҳо ҳамроҳ гашта, исм месозад. Пасванди мазкур дар забони тоҷикӣ бо пасванди – **ӣ** ифода меёбад:

bitter - тунд
bitterness - тундӣ
cold - хунук
coldness – хунукӣ
dark - торик
darkness - торикӣ
kind - меҳрубон
kindness - меҳрубонӣ
weak - заиф
weakness - заифӣ

Пасванди - **ship** дар забони англисии муосир барои сохтани исмҳои абстрактӣ аз асоси исмҳо истифода бурда мешавад:

dictator - ҳукмфармо
dictatorship ҳукмфармоӣ
friend - дӯст
friendship - дӯстӣ
leader - роҳбар
leadership - роҳбарӣ
member - аъзо
membership – аъзогӣ

Хулоса. Натиҷаи таҳқиқот исбот намуд, ки дар усули морфологии кали-

масозии исм, пасвандҳо мавқеи асосиро ишғол мекунанд.

Калимаҳои калидӣ: муқоиса, монандӣ, пасвандҳои исмсоз, англисӣ, сермахсул, тарҷума, фарқияти пасвандҳо, забонҳои муқоисашаванда.

АДАБИЁТ

1. Арбекова Т. И. Лексикология английского языка (практический курс). // Арбекова. Т. И. Москва. «Высшая школа», 1977. 240с.
2. Аракин В. Д. История английского языка: Учеб. пособие. // Аракин В. Д. Москва. «ФИЗМАТЛИТ», 2003. 272с.
3. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. — Душанбе: Дониш, — 1985. — 350 с.
4. Забони адабии ҳозираи тоҷик. // Қисми I. Душанбе. «Ирфон», 1973. 445с.
5. Каращук П. М. Словообразование английского языка. // Каращук П. М. Москва. «Высшая школа», 1977. 303с.
6. Качалова К. Н., Изроилевич Е. Е. Практическая грамматика английского языка. К. Н Качалова., Е. Е Изроилевич, — Москва, 1957. – 160 с.
7. Мамадназаров А. Фарҳанги англисӣ – тоҷикӣ/ А. Мамадназаров. – Душанбе: Эр-граф, 2015. – 1016 с.
8. Рустамов Ш., Гаффаров Р. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик.- Душанбе, Дониш, 1986-371 с.
9. Ingo P. Word-Formation in English/ P Ingo. United Kingdom, – Cambridge University Press. – 2002 p.

REFERENCES

1. Arbekova T. I. Lexicology of the English language (practical course). // Arbekova. T.I. Moscow. “Higher School”, 1977. 240 p.

2. Arakin V.D. History of the English language: Textbook. Textbook. // Arakin V. D. Moscow. "FIZMATLIT", 2003. 272 p.

3. Grammar of modern Tajik literary language. - Dushanbe: Donish, - 1985. - 350 p.

4. Tajik modern literary language. // Part I. Monday. "Irfan", 1973. 445p.

5. Karashchuk P. M. Word formation in the English language. // Karashchuk P. M. Moscow. "Higher School", 1977. 303 p.

6. Kachalova K.N., Izroilevich E.E. Practical grammar of the English language. K. N. Kachalova., E. E. Izroilevich, - Moscow, 1957. - 160 p.

7. Mammadnazarov A. English-Tajik Dictionary/ A. Mamadnazarov. - Dushanbe: Ergraf, 2015. - 1016 c.

8. Rustamov Sh., Gafforov R. Grammar of the modern Tajik literary language. - Dushanbe, Donish, 1986-371 p.

9. Ingo P. Word-Formation in English/ P Ingo. United Kingdom, – Cambridge University Press. – 2002 p.

ВЫВОДЫ

И.Ф. Шехов

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ СУФФИКСОВ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Цель исследования. Пробуждение интереса подростков, молодежи и специалистов к изучению языков в различных сферах важно для современного общества.

Материалы и методы исследования. В процессе исследования широко использовался историко-сравнительный

метод, отечественные и зарубежные источники. В процессе исследования использовались научные книги на таджикском, английском языках, а также двуязычные и многоязычные словари.

Результаты исследования и их обсуждение. Проведенное исследование показало, что данная тема специально не изучена отечественными и зарубежными исследователями историко-сравнительными методами и приемами, определены особенности перевода существительных суффиксов, способы их употребления, а также теоретические и практические свойства существительных. показаны образующие суффиксов.

Заключение. Результат анализа и рассмотрения этих материалов показал, что:

- морфологический метод занимает главное положение в словообразовании существительного;
- каждый существительный суффикс отвечает за придание особого значения образуемому им слову.
- выявлено, что суффиксы образуют существительные только от существительных, другие – от прилагательных, а третьи – от чисел или глаголов.
- также выявлено, что существуют суффиксы, образующие существительные из разных частей речи, они не могут влиять на значение существительного.

Ключевые слова: сравнение, сходство, именообразующие суффиксы, продуктивность, перевод, различие суффиксов, сопоставляемые языков.

ТДУ: 81;811.222.8;811.111

И.Ф. Шехов, А.Ш. Шарифова

ТАҲЛИЛИ СОХТОРӢ ВА МАЪНОИ ҶУМЛАИ САВОЛӢ ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСӢ ВА ТОҶИКӢ

МТҒ “Донишкадаи тиббӣ-иҷтимоии Тоҷикистон”

Шехов Иzzатулло Фаттоҳович – и.в.омӯзгори кафедраи забонҳои МТҒ “Донишкадаи тиббӣ-иҷтимоии Тоҷикистон”. E-mail: izzatullo_1@mail.ru; Tel: +992 98 767 99 37.

Мақсади таҳқиқот. Муқоисаи забонҳо барои рушди малакаҳои забондонӣ дар байни наврасон, ҷавонон ва мутахассисони соҳаҳои гуногуни ҷомеа.

Мавод ва усулҳои таҳқиқот. Дар раванди пажӯҳиши мавзӯи мазкур аз маводҳои илмӣ бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ истифода бурда шуд. Фикру пешниҳодҳои забоншиносон ва мақолаҳои илмӣ олимони дар ин мавзӯ бознигарӣ шуда, барои таҳқиқи мақолаи мазкур методҳои таҳлилӣ, пурсиш, мусоҳиба, мушоҳида ва методи муқоисавӣ ба таври васеъ истифода шудааст.

Натиҷаи таҳқиқот ва муҳокимаи онҳо. Дар таҳқиқот аҳамияти махсус ба хусусиятҳои фарқунанда ва монандиҳои сарфию наҳви китобҳои грамматикаи забонҳои муқоисашаванда равона гардидааст. Хусусиятҳои фарқунандаи сохтори ҷумлаҳои саволӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ муайян карда шуда, калимаҳои саволӣ аз ҷиҳати сохторӣ ва маъноӣ дар ҷумлаҳои нишон дода шуданд. Роҳҳои истифодаи ҷумлаҳои саволӣ дар нутқи шифохӣ ва хаттӣ дар мақолаи илмӣ исбот карда шудааст.

Хулоса. Дар натиҷаи гузаронидани сӯҳбатҳо, саволу ҷавоб, санҷиш, тестҳо бо донишҷӯён ва таҳқиқи маводҳо бо забони тоҷикӣ ва англисӣ ба чунин хулоса омадем, ки дар баробари ҳифз ва аз худ кардани вожаҳои забони тоҷикӣ ва англисӣ, донишҷӯён хусусиятҳои корбурди он барои ҳар забонмӯз зарур мебошад, аз ҷумла:

- аз худ кардани лугатҳои серистифода аз таркиби ҷумлаҳо дар матнҳои гуногуни соҳа;
- инкишоф додани нутқи шифохӣ ва хаттӣ ба воситаи тарҷума бо ёрии лугатномаҳо ва айёниятҳо;
- баланд бардоштани огоҳии сарфӣ ва наҳвӣ дар зехни забонмӯз;
- тарзи дуруст ба роҳ мондани раванди омӯзиши забонҳо барои забонмӯз ва ғайра;

Калимаҳои калидӣ: муқоиса, монандӣ, ҷумлаи саволӣ, сохтор ва маъно, тарҷума, фарқияти ҷумла, сӯҳбат, забонҳои муқоисашаванда.

I.F. Shekhov, A.Sh. Sharifova

ANALYSIS OF THE STRUCTURE AND SEMANTIC OF THE INTERROGATIVE SENTENCES IN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

NEI “Medical - Social Institute of Tajikistan”

Shekhov Izzatullo Fattohovich - teacher of Department languages of the NEI “Medical - Social Institute of Tajikistan”. E-mail: izzatullo_1@mail.ru; Phone: +992 98 767 99 37.

The purpose of the study. Comparison of languages for the development of language skills among teenagers, young people and professionals from different fields of society.

Research materials and methods. Scientific materials in Tajik, Russian and English languages were used in the process of researching the subject. The opinions and suggestions of linguists and scientific articles of scientists on this topic were reviewed, and analytical methods, surveys, interviews, observations and comparative methods were widely used for the research of this article.

Research results and their discussion. In the research, special attention is paid to the distinctive features and similarities of grammar books of the compared languages. Distinctive structural features of interrogative sentences in Tajik and English languages were determined, and interrogative words were shown structurally and semantically in sentences. Ways of using interrogative sentences in oral and written speech are proven in a scientific article.

Conclusion. As a result of conducting interviews, questions and answers, testing, tests with students and researching materials in Tajik and English, we came to the conclusion that along with preserving and mastering the words of Tajik and English languages, it is necessary for every language learner to know the features of its use, including:

- mastering frequently used vocabulary from the composition of sentences in different texts;
- development of oral and written speech through translation with the help of dictionaries and dictionaries;
- increasing awareness of usage and grammar in the language learner's mind;
- the correct way to start the language learning process for the language learner;

Key words: comparison, similarity, interrogative sentence, structure and semantic, translation, sentence difference, conversation, comparable languages.

Муҳимият. Ҷумлаҳои саволи низ баробари ҷумлаҳои хабарӣ (**The affirmative sentences**), ҷумлаҳои инкорӣ (**The negative sentence**) дар нутқи ши-фои ва хаттӣ серистеъмол мебошанд. Ҷумлаҳои саволи (**The interrogative sentences**) бо тобишҳои маъноӣ ва сохторӣ бо баъзе хусусиятҳои харак-тернокии худ бағоят ҷолиби диққатанд. Роҳҳои ифодаи ҷумлаҳои саволии за-бони англисӣ қариб ба ҷумлаҳои саво-лии забони тоҷикӣ ё аз ҷиҳати сохторӣ ва маъноӣ ва ё дар тарҷума монандӣ ва фарқият доранд. Бинобар ин сабаб, бо мақсади дуруст баррасӣ намудани таҳлили сохторӣ ва маъноии ҷумлаи саволи дар ду забон то ҳол муҳимияти худро гум накардааст.

Мақсади таҳқиқот. Муқоисаи забонҳо барои рушди малакаҳои

забондонӣ дар байни наврасон, ҷавонон ва мутахассисони соҳаҳои гуногуни ҷомеа.

Мавод ва усулҳои таҳқиқот. Дар раванди пажӯҳиши мавзӯи мақур аз маводҳои илмӣ бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ истифода бурда шуд. Фикру пешниҳодҳои забоншиносон ва мақолаҳои илмӣ олимони дар ин мавзӯ бознигари шуда, барои таҳқиқи мақолаи мазкур методҳои таҳлилий, пур-сиш, мусоҳиба, мушоҳида ва методи муқоисавӣ ба таври васеъ истифода шудааст.

Натиҷаи таҳқиқот ва муҳокимаи онҳо. Дар таҳқиқот аҳамияти махсус ба хусусиятҳои фарқунанда ва монандиҳои сарфию нахвӣи китобҳои грамматикаи забонҳои муқоисашаванда равона гар-дидааст. Хусусиятҳои фарқкунандаи

сохтории ҷумлаҳои саволӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ муайян карда шуда, калимаҳои саволӣ аз ҷиҳати сохторӣ ва маъноӣ дар ҷумлаҳо нишон дода шуданд. Роҳҳои истифодаи ҷумлаҳои саволӣ дар нутқи шифохӣ ва ҳатгӣ дар мақолаи илмӣ исбот карда шудааст.

Дар ин самт забоншиносон фикру ақидаҳои зиёде пешниҳод кардаанд. Оид ба ҷумлаҳои саволӣ муҳаққиқони дохилӣ ва хориҷӣ аз ҷумла Коушанская В. Л. А., Клоуз Р. А., Бархударов Л., Ителинг Д. А., Барановская Т. В., Гордон Е.М., Крылова И.П., Бонк Н. А., Котий Г. А., Лукьянова Н. А., Бузова З. И., Качалова К. Н., Израилевич Е. Е., Мамадназаров А., Наврӯзшоев Б.Х ба мувафаксиятҳо ноил гардиданд.

Дар хусуси ҷумлаҳои саволӣ дар китоби “Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик” чунин оварда шудааст: «Дар ҷумлаи саволӣ фикр ва мақсади гӯянда ба тариқи пурсиши ифода мешавад. Ҷумлаи саволӣ аз дигар хели ҷумлаи сода бо он фарқ мекунад, ки шунавандаро ба додани маълумот водор мекунад. Дар ин гуна ҷумлаҳо гӯянда аз ҳамсухбати худ ягон чизро фаҳмидан мехоҳад», [2].

Ҷонишинҳои саволӣ (Interrogative pronouns) ҳам ҳамчун воситаи махсуси ифодакунандаи савол хизмат мекунад, ки ба воситаи онҳо ҷумлаҳои саволӣ тобишҳои гуногуни маъноиро ифода мекунад. Забоншиносон Качалова К. Н., Израилевич Е. дар хусуси ҷумлаҳои саволӣ дар китобашон «Практическая грамматика английского языка» чунин менависад: «ҷумлаи саволӣ ба **махсус** ва **умумӣ** ҷудо мешавад, ҷумлаи саволӣ аз шунаванда ҷавоби **ҳа** ё **не** - ро та-

лаб мекунад, ҷонишинҳои саволӣ *what, why, where, which, when, who, how many, how much* ба кор бурда мешаванд», [3].

Чунин савол ҳатман бо ҷонишини саволии «**who**» (кӣ) ё «**what**» (чӣ) оғоз меёбад. Баъди он хабар, пуркунанда ва ҳол ҷойгир мешаванд. Дар вақти сохтани онҳо дар ҷумла аввал калимаи саволӣ ва баъд феъли ёридиҳанда меояд, яъне тартиби саволҳои умумӣ тағйир наёфта, дар аввал калимаи саволӣ гузошта мешавад:

- **From that** height the sea looks like very beautiful.-Аз он баландӣ баҳр хеле зебо менамояд.-**What** the sea looks like from that height?-Аз он баландӣ баҳр чӣ намуд дошта бошад? [6,7].
- **He thought**, everything kills everything else in some way.-Вай фикр мекард, ки ҳар чиз чизи дигарро бо ягон роҳ мекушт [6,7] - **What** he thought?-Вай чиро фикр мекард?

Дар забони англисӣ «**what**» ва «**who**» дар чунин навъи савол шакли танҳои феъл-хабарро талаб мекунад. Саволи махсус инчунин барои пурсидани амал ё ҳолати мубтадо истифода мешавад. Дар ин ҳолат дар ҷои аввал ҷонишини «**what**» мавқеъ мегирад, баъди он сохтори саволи умумӣ, ки дар боло шарҳ дода шуд, ба кор меояд:

- **I will go** back, if they come in the night.-Агар онҳо шабона биёянд, ман бармегардам. -**What** will you do? - Ҳоло агар шабона онҳо баргарданд чӣ кор мекунӣ? [6].

I must let the first one get a good hold and hit him on the point of the nose or straight across the top of the head.- Ман бояд бигузорам, ки наҳанги якум хуб

наздики моҳӣ расад, он гоҳ рост ба нӯги бинияш ё ба фарқи сараш мекунам [6,7]. -**What** must I do?-Ман бояд чӣ кор кунам?

Ин навъи саволҳо дар забони англисӣ бо калимаҳои тартибии мустақим ба мубтадо, ба муайянкунанда ва ба қисме аз хабар дар чунин асосҳои ифода мешаванд. Дар саволи мушаххас мубтадо бо ёрии ҷонишини саволи **who** ~ кӣ, **what** ~ чӣ, ки ба шахс ва ашёи бечон тааллуқ доранд, сохта мешаванд. Хабар дар саволи мушаххас ба мубтадо, дар ҷойи дуум баъд аз калимаҳои саволӣ дар шахси сеюми танҳо дар шакли Present(ҳозира) ва Past(гузашта) Indefinite/Simple бидуни феъли ёридиҳандаи **to do**, гузошта мешавад [1]:

- **Who** wants to be a doctor?- Кӣ духтур шудан мехоҳад?
- **The boy** had given him two fresh small tunas.-Писарак ба ӯ ду самак дода буд [6].-**What** had given him the boy? Писарак ба ӯ чӣ дода буд?
- **What** will you do now if they **come** in the night? [6,7].-Ҳоло агар шабона онҳо баргарданд, чӣ кор мекунӣ? [6,7].

Дар шакли инкории саволи мушаххас, мубтадо бо ёрии ҳиссаҳои инкории **not** сохта мешавад, ки баъд аз феъли ёридиҳанда ё феъли модалӣ, хабари феълӣ дар шакли Present ё Past Indefinite/Simple гузошта мешавад, ки дар ин ҳолат феъли ёридиҳандаи **to do** истифода бурда мушавад [1]:

- **Who** doesn't want to be a doctor?-Кӣ духтур шуданро намехоҳад?

- Вақте ки дар хусуси кӣ ё чӣ будани мубтадо пурсида мешавад, саволи хусусӣ чунин шакл мегирад:

- The old man was a fisherman.- Пирамард моҳигир буд [6, 7]. **What** was the old man?- Пирамард чи қора буд?

- It is a beautiful and quite place.-Ин ҷойи зебо ва ором аст. **What** is it?- Ин чист?

- **What** the sea looks like from that height?-Аз он баландӣ баҳр чӣ намуд дошта бошад? [6, 7].

Ба пуркунанда тавассути ҷонишинҳои «**what**» ё «**whom**» (**who**) савол гузошта мешавад. «**What**» нисбати ғайришахс, вале «**whom**» (**who**) нисбати шахс истифода мешавад. Ин ҷонишинҳо дар аввали ҷумла мавқеъ мегиранд. Қисми боқимондаи ҷумла сохтори саволи умумиро менамояд. Саволи мушаххас ба пуркунандаи бевосита, ифодагари исмҳои бечон ба воситаи ҷонишини саволи **what** сохта мешаванд. Дар саволҳои ба чунин намуни ҷумлаҳо пешоянду пасоянд дар охири ҷумла ҷой мегиранд [6]:

- I am looking for my key.-Ман калидавро кофта истодам. **What** are you looking **for**?- Шумо чиро мекобед?
- She is afraid of disadvantage effect of internet.-Ӯ аз таъсири манфии интернет метарсад. **What** is she afraid **of**? -Шумо аз чӣ метарсед?

Мебинем, ки дар ҳолати пешоянд доштани пуркунанда он ҳангоми саволгузорӣ дар охири ҷумла қарор мегирад. Савол ба пуркунандаи бавосита, ифодагари исмҳои ҷондор ба воситаи калимаҳои саволи **whom/who** гузошта мешавад:

- I believe only me mother.-Ман фақат ба модарам боварӣ дорам. **Who/whom** do you believe? - Ба кӣ шумо боварӣ доред?
- We can borrow it from the older fisherman.-Мо метавонем аз пирамарди моҳигир қарз гирем.- **Who** can we borrow that from?-Аз кӣ қарз мекунем? [6,7].

Ба ҳолшарҳкунанда тавассути зарфҳои ҷонишинии навъи when(кай), **where** (дар кучо, ба кучо), **why** (чаро), **how** (чи тавр) **how long** (чанд муддат) ва ғайраҳо савол гузошта мешавад [5]. Ин воҳидҳо низ дар аввали ҷумлаи саволӣ мавқеъ мегиранд. Баъди онҳо савол зоҳиран сохтори саволи умумиро менамояд:

- The children use the computer at home.-Кӯдакон компютерро дар хона истифода мебаранд. -**Where** are children use the computer?-Дар кучо кӯдакон компютерро истифода мебаранд?
- I will stay here for a hours. -Ман дар ин ҷо дар муддати як соат хоҳам буд. **How** long you will stay here? -То кай шумо ин ҷо хоҳед буд?
- **How** would you like to see me bring one in that dressed out over a thousand pounds?-Дилат мехоҳад фардо як моҳии ҳазорфунта биёрам? [6,7].
- **Why** I am so thoughtless?-Чаро ман ин қадар беағзам? [6,7].
- I must go to the University on Monday.-Ман бояд ба донишгоҳ аз рӯзи душанбе биравам. **When** must you go to the University?-Шумо бояд кай ба донишгоҳ равед?
- **Why** are the lions the main thing that is left?-Чаро шерҳоро, магар онҳо

беҳтарин чизест, ки барои ман боқӣ монда? [6,7].

- **How many** did you ever kill, old fish?-Ту умуманд чандто наҳанг куштаӣ, моҳии пир? [6,7]

Савол бо муайянкунанда тавассути ҷонишинҳои «**what**» (кадом), «**what kind of**», (чӣ хел), «**which**» (кадом), гузошта мешаванд, ки онҳо ҳам дар аввали ҷумла ҷойгир мешаванд. Чунин савол шаклан аз дигар намудҳои саволӣ махсус фарқ мекунад ва қисми боқимондаи савол зоҳиран сохтори саволи умумиро менамояд, ба истиснои савол ба муайянкунандаи мубтадо. Агар савол ба муайянкунандаи мубтадо гузошта шавад, сохтори саволи махсус ба сохтори ҷумлаи ҳикоягӣ ҳамранг аст [6]:

- This work need for engineers.-Ин кор ба муҳандисон ниёз дорад.-**Which** specialists do you need for this work? – Кадом мутахассисон барои ин кор заруранд?
- It is an absorbing book.-Ин китоби шавқовар аст. **What kind of** book is it?-Ин чи гуна китоб аст?
- Her brother serves in the army.-Бародари вай дар артиш хизмат мекунад. **Whose** brother serves in the army?-Бародари ки дар артиш хизмат мекунад?

Дар саволи мушаххас ба ҳол бо пешояндҳо ба мисли **what for** барои чӣ, **where from** аз кучо, пешояндҳо дар охири ҷумла қарор мегиранд, мисол:

- **Where** are these entire girl **from**?-Ин ҳамаи духтарҳо аз кучо мебошанд?

Шакли инкории саволи мушаххас бо ёрии ҳиссаҳои инкории **not**, ки менамояд дар шакли пурра баъд аз мубтадо биёяд ва дар шакли кӯтоҳ бошад бо

фешлҳои модалӣ якҷоя навишта шаванд, мисол:

- **Which book don't you find the best?**
-Кадом китобро ту беҳтарин ҳисоб намекуни?

Ҷавоб ба саволи мушаххас характери эзоҳкунӣ дорад ва метавонад шакли пурра ва кӯтоҳи ҷумларо ифода намояд.

Хулоса. Аз омӯзиши мавзӯи мазкур ба чунин хулоса омадем, ки дар баробари ҳифз ва аз худ кардани вожаҳои забони тоҷикӣ ва англисӣ, донишмандони хусусиятҳои корбурди он барои ҳар забонмӯз зарур мебошад. Барои забонмӯз донишмандони унсурҳои зерин муҳим ҳаст:

- Аз худ кардани луғатҳои сериштифта аз таркиби ҷумлаҳо дар матнҳои гуногун соҳа;
- Инкишоф додани нутқи шифоҳӣ ва хаттӣ ба воситаи тарҷума бо ёрии луғатномаҳо ва айёниятҳо;
- Баланд бардоштани огоҳии сарфӣ ва наҳвӣ дар зехни забонмӯз;
- Тарзи дуруст ба роҳ мондани раванди омӯзиши забонҳо барои забонмӯз;

АДАБИЁТ

1. Беляева М.А. Грамматика английского языка. - Москва, «Высшая школа», 1978.
2. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. - Душанбе: Дониш, 1985. Ҷ. 2.- 356 с.
3. Качалова К. Н., Израилевич Е. Е. Практическая грамматика английского языка. - Москва: Стандарт, 2015. -717 с.
4. Парвона Ҷ, Толиби Розӣ. Фарҳанги Англисӣ – Тоҷикӣ/ Парвона ҷ, Толиби Розӣ.— Душанбе, 2005. - 1202с.
5. Наврузшоев Б., Низомова С., Кулматова Г. Савол ва роҳи воситаи гузориши он дар забони англисӣ.- Душанбе, 2014. - 40 с.

6. Хемингвей Э. “Пирамид ва баҳр” Э. Хемингвей.-Душанбе, 2013. 168с.

7. Hemingway E. The old man and the sea. E. Hemingway. Душанбе. -2013 167с.

REFERENCES

1. Belyaeva M.A. English grammar. - Moscow, “Higher School”, 1978.
2. Grammar of modern Tajik literary language. - Dushanbe: Donish, 1985. Vol. 2.- 356 p.
3. Kachalova K. N., Izrailevich E. E. Practical grammar of the English language. - Moscow: Standard, 2015. -717 p.
4. Parvana J, Talib Razi. English-Tajik culture/ Parvana, Talib Rozi.—Dushanbe, 2005. - 1202p.
5. Navruzshoev B., Nizamova S., Kulmatova G. Question and methods of reporting it in English. - Dushanbe, 2014. - 40 p.
6. Hemingway E. The old man and the sea. E. Hemingway. Dushanbe. -2013 167 p.
7. Hemingway E. “The old man and the sea” E. Hemingway.-Monday, 2013. 168p.

ВЫВОДЫ

И.Ф. Шехов, А.Ш. Шарифова

АНАЛИЗ СТРУКТУРЫ И ЗНАЧЕНИЯ ВОПРОСИТЕЛЬНОГО ПРЕДЛОЖЕНИЯ В АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

Цель исследования. Сравнение языков для развития языковых навыков у подростков, молодежи и специалистов из разных сфер общества.

Материалы и методы исследования. В процессе исследования темы использовались научные материалы на таджикском, русском и английском языках. Были рассмотрены мнения и

предложения лингвистов и научные статьи ученых по данной теме, а для исследования данной статьи широко использованы аналитические методы, опросы, интервью, наблюдения и сравнительные методы.

Результаты исследования и их обсуждение. В исследовании особое внимание уделяется отличительным особенностям и сходствам грамматик сравниваемых языков. Определены отличительные структурные особенности вопросительных предложений в таджикском и английском языках, а также структурно и семантически показаны вопросительные слова в предложениях. В научной статье обоснованы способы употребления вопросительных предложений в устной и письменной речи.

Заключение. В результате проведения интервью, вопросов и ответов, тестирования, тестов со студентами и изучения материалов на таджикском и

английском языках мы пришли к выводу, что наряду с сохранением и освоением слов таджикского и английского языков каждому изучающему язык необходимо знать особенности его использования, в том числе:

- освоение часто употребляемой лексики по составу предложений в разных текстах;
- развитие устной и письменной речи посредством перевода с помощью словарей и словарей;
- повышение осведомленности изучающего язык об использовании и грамматике;
- правильный способ начать процесс изучения языка для изучающего язык;

Ключевые слова: сравнение, сходство, вопросительное предложение, структура и значение, перевод, различие предложений, разговор, сопоставляемые языки.

ТДУ: 81;811.512.133;811.222.8

Л.А. Шодиева, Т.С. Курбонова

МАСЪАЛАҲОИ МУБРАМИ ЗАБОНШИНОСИИ ЁЗБЕКУ ТОҶИК

МТҒ “Донишқадаи тиббӣ-иҷтимоии Тоҷикистон”

Шодиева Латофат Абдуллоевна – и.в. ассистенти кафедраи забонҳои МТҒ “Донишқадаи тиббӣ-иҷтимоии Тоҷикистон”, тел.: (+992) 901-30-01-01

Мақсади таҳқиқот. Таҳлили истилоҳоти забони ӯзбекӣ ва тоҷикӣ, барои ба забони илм табдил ёфтани онҳо дар байни ду қавм тафтишот, наҷӯҳишҳо гузаронида шуд.

Мавод ва усулҳои таҳқиқот. Дар рафти таҳқиқот аз маълумотномаҳо, са- надҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ, инчунин аз маводҳои интернетӣ ва маҷаллаи Адабиёт ва санъат истифода бурда шудааст.

Натиҷаи таҳқиқот ва муҳокимаи онҳо. Дар натиҷаи таҳқиқот маълум гашт, ки таҳияи истилоҳоти илмӣ, ки барои ба забони илм табдил ёфтани забони тоҷикӣ аҳамияти

аввалиндараҷа дорад, масъалаҳои муҳим аст. Забони миллии давлатӣ дар мақоми забони илму фарҳанг омили оғаҳии соҳибзабонон аз таърихи қадимии забон, осори фаровони ниёгони бофазламон, ки дар давоми садсолаҳо бо сабки илмии ин забон таълиф ёфта, диққати аҳли илму фарҳанги ҷаҳониро ба худ ҷалб ва тасхир кардаанд, мебошад. Забон рукни муҳими давлатдорӣ ва тафаккури ҳувиёти милли ба шумор меравад.

Хулоса. Ҳадафи мо аз истифодаи вожаҳои иқтибосии ўзбекиву тоҷикӣ дар он аст, ки аз китоби “Лугат”-и С.Айнӣ, ду миллати бо ҳам дўсту бародар барои дарки мазмуну маънои чунин калимаҳо, барои бартараф сохтани мушкилӣ маҳз аз ин лугат баҳравар шуда ба душворӣ дучор нашаванд.

Калимаҳои калидӣ: Санғоб, тадбир, бурд, дорой, гумонишубҳа.

L.A. Shodieva, T.S. Kurbanova

IMPORTANT ISSUES OF UZBEKI AND TAJIK LINGUISTICS

Department of “Languages” of the Medical and Social Institute of Tajikistan

Shodieva Latofat Abdulloevna - assistant of the “Languages” department of the Medical and Social Institute of Tajikistan, (+992) 901-30-01-01

The purpose of the study. Analysis of the terms of the Uzbek and Tajik languages, in order to turn them into the language of science, investigations and researches were conducted between the two peoples.

Research materials and methods. In the course of the research, reference books, normative-legal documents, as well as Internet materials and the magazine Literature and Art were used.

Research results and their discussion. As a result of the research, it became clear that the development of scientific terminology, which is of primary importance for the Tajik language to become a scientific language, is an important issue. The national state language, as a language of science and culture, is a factor in the knowledge of native speakers about the ancient history of the language, the rich works of our noble ancestors, who were written in the scientific style of this language over the centuries and attracted and captured the attention of people of science and culture around the world. Language is an important pillar of statehood and national thinking and identity.

Conclusion. Our goal of using Uzbek and Tajik words is to use this dictionary to understand the content of the meaning of such words, to overcome the difficulties from the book “Lughat” by S. Ainy, two nations that are friends and brothers. not to be

Key words: rocky, action, won, wealth, guess.

Мубрамият. Забон ҳамчун ҷузъи фарҳанги милли сайри таърихӣ тӯлонӣ дорад. Забони тоҷикӣ аз оғоз то ба имрӯз дар баробари забони давлатдориву коргузорӣ вазифаи васли халқияту миллатҳои гуногунро низ ба ҷо овардааст. Забони тоҷикӣ забони ҳамдиӣ, забони илму фарҳанг ва забони сулҳу озоиштагӣ аст.

Асосгузори сулҳу ваҳдати милли – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мӯҳтарам Эмомали Раҳмон дар нахустсаҳифаи китоби хеш “**Забони миллат ҳастии миллат**” барҳақ фармудаанд. “Танҳо забон аст, ки дар ҳамаи давраи замон таърихи воқеӣ ва ростии миллатро дар ҳофизаи худ нигоҳ медорад”.

Хушбахтона, забони тоҷикӣ, ки имрӯз дар мақоми забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор дорад, тайи садсолаҳо, бо вучуди мушкилиҳои зиёди пешомада, зина ба зина ташаққул ва такомул ёфтааст. Дар замони соҳибистиклолии миллии кишварамон забони тоҷикӣ дар мақоми забони давлатӣ дар соҳаҳои сиёсӣ ва иқтисодӣ фарҳангӣ мартабаи олиро соҳиб гардидааст ва ҳамчун, забони давлатӣ омили муҳими иттиҳод ва ҳамбастагии миллатҳо ва халқиятҳои сокинон ҷумҳурии махсуб меёбад. Забони давлатӣ яке аз арзишҳои муқаддасест, ки шахрвандони мо дар баробари Ватан, Парчам ва Суруди миллий, Конститутсияи Тоҷикистон ба он арҷ мегузоранд.

Ҷаҳони муосир ҳоло дар ҷараёни бемисли ҷаҳонишавӣ қарор дорад. Дар ин росто робитаҳои гуногуни иқтисодӣ, сиёсӣ ва иҷтимоӣ дар миёни миллатҳо ва халқҳои гуногуни сайёраамон рӯз то рӯз кавитар мегарданд, ки забон ҳамчун василаи иртиботи байнифарҳангӣ дар ин раванд нақши муҳимро касб мекунад. Вобаста ба ин, донишмандони забонҳои гуногун, кашфи асрори ғановату вижагиҳои сохтори ҳар забон, таҳқиқи масъалаҳои мубрами равобити байнизабонӣ ва баҳрагирии забонҳои мухталиф аз ҳамдигар дар радифи муҳимтарин масоили рӯзмарраи зиндагии ҷомеаи муосир қарор мегиранд. Тақозои раванди мазкур иборат аз он аст, ки забони давлатӣ ба забони илм табдил дода шуда, ҳамагуна рисолаҳои илмӣ ба забони давлатӣ таҳия ва таълиф гарданд [1].

Мақсади таҳқиқот. Таҳлили истилоҳоти забони ўзбекӣ ва тоҷикӣ, барои ба забони илм табдил ёфтани онҳо дар байни ду қавм тафтишот, пажӯҳишҳо гузаронида шуд. Забони миллии давлатӣ дар мақоми забони илму фарҳанг омили оғаҳии соҳибзабонон аз таърихи қадимии забон, осори фаровони ниёғони бофазламон, ки дар давоми садсолаҳо бо сабки илмӣ ин забон таълиф шуда, диққати аҳли илму фарҳанги ҷаҳониرو ба худ ҷалб ва тасхир кардааст.

Мавод ва усулҳои таҳқиқот. Дар рафти таҳқиқот аз маълумотномаҳо, санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ, инчунин аз маводҳои интернетӣ ва маҷаллаи Адабиёт ва санъат истифода бурда шудааст.

Натиҷаи таҳқиқот ва муҳокимаи онҳо. Дар натиҷаи таҳқиқот маълум гашт, ки таҳияи истилоҳоти илмӣ, ки барои ба забони илм табдил ёфтани забони тоҷикӣ аҳамияти аввалиндараҷа дорад, масъалаҳои муҳим аст. Забони миллии давлатӣ дар мақоми забони илму фарҳанг омили оғаҳии соҳибзабонон аз таърихи қадимии забон, осори фаровони ниёғони бофазламон, ки дар давоми садсолаҳо бо сабки илмӣ ин забон таълиф ёфта, диққати аҳли илму фарҳанги ҷаҳониро ба худ ҷалб ва тасхир кардаанд, мебошад. Забон рӯзи муҳими давлатдорӣ ва тафаккуру хувияти миллий ба шумор меравад.

Забони ўзбекӣ яке аз қадимтарин забонҳои дунё буда, ба гурӯҳи забонҳои туркӣ дохил мешавад. Мавриди зикр аст, ки ҳеҷ як забони рӯйи олам дар танҳои рушду тараққӣ карда наметавонад. Забони ўзбекӣ низ аз ҳисоби гузаштани калимаю вожаҳои иқтибосӣ аз забонҳои дигар фонди луғавии

хешро ғанӣ гардонидааст. Аз ҷумла гузаштани иқтибоси тоҷикӣ ба забони узбекӣ барои инкишоф ва нашъунамои забони ўзбекӣ мусоидат менамояд. Муҳимияти ин зухурот дар осори лингвистии бисёр муҳаққиқони ватанию хоричӣ зикр гардидааст. Ғановатмандии таркиби луғавӣ аз ҳисоби калимаҳои забонҳои дигар дар натиҷаи таъсири тарафайни ба вучуд омада, ин қабил вожаҳо бештар зимни муносибатҳои дӯстӣ, хешутаборӣ, ҳамкорӣ, сиёсӣ, тичоратӣ ва иқтисодӣ ба забон роҳ меёбанд.

Маълум аст, ки дар лексикаи забони ўзбекӣ вожагони иқтибосшуда аз забони тоҷикӣ хеле зиёд аст, ки ин барои рушди забони ўзбекӣ аҳаммияти хосса дорад. Мисол, калимаи “майхона” дар забони тоҷикӣ маънои майкада, тарабхона, хонаи майфурӯширо ифода мекунад: Калимаи мазкур дар забони ўзбекӣ низ ба мушоҳида мерасад, ки ба ҳамин маънӣ ба қор бурдааст.

Забони ўзбекӣ, аз як тараф, бо роҳи хусусиятҳои калимаҳои тоҷикиро аз худ қардан, сохти овозию граматикии онҳоро ба низоми сохтори худ мувофиқ намудан ғанӣ шавад, аз тарафи дигар, ин калимаҳо аҳаммияти муайян ва махсус дошта, бо калимаҳои ўзбекӣ робита пайдо мекунанд. Ин ҳолат боиси он гаштааст, ки калимаҳои иқтибосии забони тоҷикӣ дар забони ўзбекӣ ба калимаҳои ўзбекӣ таъсир мерасонад ва дар натиҷа калимаҳои тоҷикӣ (дар забони ўзбекӣ) маънои нав, маънои иловагӣ мавқеъҳои нави истеъмоли пайдо мекунанд. Ин чиз дар забони осори нависандагони ўзбек баръало ба мушоҳида мерасад. Нависандагони ўзбек дар мад-

ди аввал, нисбат ба худ серталаб буда, тобишҳои маъноию нозуқиҳои услубии ҳар як калима ва ибораро ба инобат гирифта, калимаҳои иқтибосшударо дар мавқеи худ истифода бурдаанд. Ин гуна калимаҳои иқтибосии тоҷикӣ дар забони ўзбекӣ ба таври фаровон истифода шудааст. Калимаҳои иқтибосии тоҷикие, ки дар забони ўзбекӣ ба маъноҳои гуногун омада, онҳоро ба чанд гурӯҳ тақсим намуда, мавриди таҳқиқ қарор додан мумкин аст [4].

Калимаҳои иқтибосие, ки сурати овозӣ ва навишти онҳо бо калимаҳои ўзбекӣ як буда маъноҳои гуногундоранд.

Дар забони ўзбекӣ калимаи “гумона” вожаи иқтибосӣ буда, хусусияти омонимӣ дорад. Вожаи “гумона” калимаи тоҷикӣ буда, дар забони тоҷикӣ мафҳумҳои зеринро дорад: Маънои гумон қардан, шубҳа қардан. Ба маънои ҷоҳи озмоиши барои фаҳмидани будан ё набудани об дар зерин замин низ меояд.

Калимаи “гумона” дар забони ўзбекӣ танҳо ба маънои ҳомилаи дар батни модар бударо мефаҳмонад, ки дар забони ўзбекӣ ба мушоҳида расид: “Мендан буви Ҳилолнинг бӯйида олти ойлик гумона қолдӣ”. Ба ҳамин минвол, калимаҳои гуногунмаънии баромади тоҷикдошта дар забони ўзбекӣ дар натиҷаи муносибатҳои тўлонӣ ва ҳамсоияти қавмҳои тоҷику ўзбек пайдо шуда, аз қадим то инҷониб мақоми муайян пайдо қардаанд.

Калимаи бурд дар забони тоҷикӣ мафҳуми ғалаба дар мусобиқаро дорад. Ин калима дар забони ўзбекӣ ба маънои дар боло зикр шуда ба қор бурда намешавад. Вале калимаи бурд дар за-

бони ўзбекӣ хусусияти сермаъноӣ пайдо карда, ба маъноӣ эътиמוד, боварӣ ва ё итминон дида мешавад, ки ба ин маъно дар забони тоҷикӣ нест [2].

Калимаи “чора” ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони ўзбекӣ мафҳумҳои илоҷ, тадбир ва ғайраро ифода мекунанд. Калимаи номбурда дар забони тоҷикӣ ба маъноӣ маҷозӣ низ омада мафҳуми даво, дармон ва ҳилаю макрро дорад. Калимаи иқтибосии “чора” дар забони осори нависандагони ўзбек мафҳуми тағораи ҷӯбини калонро ифода мекунад, ки дар ин маъно дар забони тоҷикӣ дида намешавад.

“Дастурхон ёзилиб, каттагон чора тавокда архар гӯшти келтирилганда. Махсум меҳрубонлик билан сӯз бошладӣ”.

Ин ҷумла дар забони тоҷикӣ чунин тарҷума мешавад: Вакте ки дастархон мегуздоранду гуштро дар табаки калон месупоранд. Махсум ба сухани нек сар кард.

Калимаи “дорой” дар забони ўзбекӣ мафҳуми давлатдорӣ, тавонгарӣ ва боигариро ифода кардааст.

Илова бар ин як навъи ангури пешпазаки сафеду сурхчаранги пӯшташ тунукро низ мефаҳмонад. Дар ин маврид дар забони тоҷикӣ низ ба кор меравад. Аммо калимаи маскур дар осори нависандагони ўзбек маъноӣ як навъи матоъро додааст. “Хосият бибии оқ доройи рӯймолининг учларини икки елкасига ташлаб, гурунга аралашмай ўтирибди”. (Биби Хосият дар байни издиҳом менишаст, ки нуги руймоли сафедашро ба китфаш печонда буд.) [5].

Вожаи “сангоб” дар забони тоҷикӣ мафҳуми санглохи соҳили рӯд, анҳор ё

селхонаро медиҳад. Калимаи номбурда дар забони ўзбекӣ мафҳуми элементи химиявиро ифода кардааст. “Теринг сангобда чиригур сигир бирдан ирғиб ўрнидан туриб, думини хода қилиб бир қочиб берди-деди”. Ин ҷумла низ дар забони тоҷикӣ ба чунин маъно оварда шудааст. “Модагов ногаҳон дар теппаи чуқур бархост ва думашро ҷунбонд”.

Осори лексикографӣ дар забоншиносии тоҷик таърихи дуру дароз ва анъанаҳои дерина дорад. Ин осор ҳолати забонии давраҳои гуногуни ташаккули забони тоҷикиро нишон медиҳанд, ва ба ин восила барои нигоҳдоштани калимаю ибора ва воҳидҳои фразеологию зарбулмасалу мақол, ки дар онҳо сабт шудаанд, мусоидат мекунанд.

Ба луғати С. Айнӣ муҳаққиқи рус Е.Э. Бертелс, ки дастнависи онро таҳрир карда буд, баҳои баланд дода, менависад, ки “... як ганҷинаест, ки аз ҷавоҳири гаронбаҳо молломол, як асарест, ки ҳазоран мардум метавонанд солҳои дароз аз он истифода кунанд.” Яъне дар “Луғат калимаҳои шарҳ ёфтаанд, ки аз луғатномаҳои машҳур, осори давраи классикӣ ва забони зиндаи халқ маншаъ мегиранд. Дар ин асар на танҳо калимаҳои тоҷикӣ, балки вожаҳои тафсир ёфтаанд, ки ба забони тоҷикӣ дар давраҳои гуногун ворид шуда, имтиёзоти забонии халқро таъмин кардаанд. Ин нуқта мусаллам аст, ки бахши умдаи вожаҳоро калимаҳои забони арабӣ, туркӣ-ўзбекӣ ва русӣ-байналмилалӣ ташкил медиҳанд. Осори лексикографии асримиёнагӣ гувоҳи он аст, ки қисми асосии иқтибосотро калимаҳои арабӣ-туркӣ ташкил медиҳанд [3].

Ин андешаро калимаҳои дар луғатномаҳои “Ғиёс-ул-луғат”-и Муҳаммади Ғиёсуддин, “Фарҳанги Ҷаҳонگیرӣ”-и Ҳусайни Инҷу, “Бурҳони Қотеъ”-и Муҳаммадхусайн Халафи Табрезӣ, “Баҳори аҷам”-и Рой Текчанди Баҳор, “Мунтахабот-ул-луғот”, “Фарҳангнома”-и Ҳусайни Вафой, “Ҷароғи ҳидоят”-и Алихони Орзу, “Фарҳанги Рашидӣ”-и Абдурашиди Татавӣ, “Шамс-ул-луғот” ва ғ, сабтшуда, гувоҳӣ медиҳанд. Ин ҳолат дар “фарҳанги забони тоҷикӣ” (1969) ва “Луғат”-и С. Айни дида мешавад.

Ними калимаҳои “Луғат” аз забони зиндаи халқ ҷамъоварӣ шудааст. Дар “Дебӯча”-и “Луғат”, омадааст, ки “як хел луғатҳоро ғун кардан, ки онҳо аз ҳазинаи забони зиндаи имрӯзаи тоҷик буда, то ҳол ба ҷойе ғун нагардидааст”. Ин гувоҳӣ он аст, ки дар забоншиносии тоҷик аввалин шахсе, ки ба ҷамъоварӣ ва таҳқиқи диалектизмҳо даст задааст, устод С.Айни мебошад, ва эшон борҳо аҳли илму фарҳангро ба қорбурди “ҳазинаи забони зиндаи халқ” ҳидоят кардааст. Ба андешаи С.Айни “бояд китобҳои луғате дошта бошем, ки ба воситаи онҳо ҷавонон аз адабиёти нафисаи классикӣ фоида баранд ва низ китобҳои дошта бошанд, ки ба воситаи онҳо ҷавонон ба ҳазинаи забони зиндаи тоҷик роҳ ёбанд ва инчунин ин китобҳои луғат бояд забони зиндаи халқро пеши қорқунони илмӣ ва адабии тоҷик мисли як “метериал тайёр карда монанд” Ҷамъоварӣ ва дар луғат ҷой додани калимаҳои лаҳҷавӣ боиси он гардидааст, ки онҳо оммавӣ шуда аз маҳвшавӣ дар амон мондаанд. Аксарияти калимаҳои лаҳҷавии дар

“Луғат” зикргардида имрӯз умри дубора ёфта, дар адабиёти илмӣ бадеӣ ва забони адабӣ-гуфтугӯӣ роиҷанд. Яке аз нуқтаҳои муҳим ин аст, ки дар “Луғат” калимаҳои иқтибосии русӣ-байналмилалӣ, ки дар солҳои зиндагии устод Айни ниҳоят зиёд буданд, ворид намудаанд. Ин аз он гувоҳӣ медиҳад, ки устод Айни барои таҳқиқи онҳо заруратро намедид ва бо ин муборизи софу бегазанд мондани забони адабии тоҷикӣ буданашро исбот мекунад. Дар солҳои сӣ авҷи воридшавии калимаҳои русӣ-байнихалқӣ ба забони тоҷикӣ ба шумор меравад [4].

Махсусан, калимаҳои мурбут ба ҳизби коммунист ва режими сиёсии ҳамоноқта, аз қабилӣ комсомол, октябр, съезд, постановка, пленум, политбюро, политика ва садҳо унсурҳои луғавӣи дигар, ки ҷазаи забонии моро пур карда буданд, аммо устод С.Айни як вожаи ин гурӯхро ба луғатномааш роҳ надод ва гӯё медонист, ки онҳо умри дароз надоранд ва ҷояшон дар фарҳангномаҳо нест. Ҳарчанд дӯстони зиёде аз Ленинград ҳоло (Санкт-Петербург) ва Душанбе ба устод ин огоҳиро дода бошанд ҳам, устод аз роҳи пеш гирифтааш мунҳариф нагашт. Аз ҷумла метавон суҳанони Е.Э.Бертелсро намуна овард, ки дар ин хусус ба устод Айни навишта, гӯё дилсузона тавсия медиҳад, ки бояд калимаҳои русӣ –байни халқӣ вориди луғат шаванд. Ў менависад, ки дар луғати Шумо бо он ҳама сарват, ки дорои он аст, калимаҳои саветӣ ва интернационалӣ ҳеҷ ёфта намешавад. Агарчӣ шояд ман сабабашро мефаҳмам, вале метарсам, ки агар ин китоб дар ҳамоно шакли ҳозираш аз ҷоп мебарояд,

баъзе танқидчӣёни мӯшикоф як ҳаёҳуе хоҳанд баровард, ки он сараш нопаддо хоҳад буд. Хоҳанд гуфт, ки Шумо мухолифи дохил кардани чунин калимаҳо дар забони адабии тоҷик ҳастед чунон як ҷавоби қатъӣ бидиҳед, вале ба назарам аз он қисм гуфтугӯҳо ҳеч касро хушаш намеояд. Аз ин сабаб ман фикр кардам, ки бояд роҳе пайдо карда шавад, то барои чунин эътирозот дигар роҳ дода нашавад. Бо ин қаноат накарда, Е.Э.Бертелс чунин тавсия медиҳад, ки “Мо метавонем барои як мутахассис супориш кунем, муҳимтарин терминҳои русиро аз як луғатчаи сиёсии русӣ интихоб кунад ба шарҳи он терминҳо ба забони русӣ. Баъд аз он, ки ҳама луғатҳоро бо шарҳи он як мутарҷими забардаст аз қабилӣ Ёлуғзода ба забони тоҷики тарҷума кунад. Ин калимаҳо барои Шумо фиристода хоҳад шуд ва агар ба дохил кардани он ба китоби шумо илова карда шавад”.

Билохира, луғатнома дар шакле, ки устод С.Айнӣ пешниҳод карда буд, ба чоп тавсия мешавад. Ин гувоҳи он аст, ки устод С.Айнӣ пешниҳод карда буд, ба чоп тавсия мешавад. Ин гувоҳи он аст, ки устод С.Айнӣ ба арзишҳои миллӣ арҷ мегузошт, онҳоро ҳифз мекард ва барои нигохдошти онҳо ҳатто ҳаёти худро дар хатар мегузошт. Ворид накардани калимаҳои русӣ-байналхалқӣ ба луғатнома шояд барои сиёсати он давра баробари хиёнат ба арзишҳои Октябр шумурда мешуд ва ин хатари зиёде ба муаллифи китоб шуда метавонист. Ин ҳолат намунаи барҷастаи худогоҳию худшиносӣ, ватанпарастӣ, дӯстдории фарҳанг ва арзишҳои миллӣ ба шумор меравад [1].

Аз барасии “Луғат маълум мегардад, ки калимаҳои тафсируда ба мавзуоти ҳаётии мардум марбутанд. Аз ҷумла, калимаҳои марбут ба ҳешовандӣ, мақому манзалат, дӯстиву рафоқат, қавму миллат, тоифа ва гурӯҳҳо мафҳумҳои ифодакунандаи ғарибону корафтодагон, машғулияти одамон, сифатҳои бади инсонӣ, вожаҳои ифодакунандаи хонаю манзил, мактабу мадраса, кушку қалъа, деҳа, шахру кишвар, вожаҳои марбут ба сатҳи замин мавҷудоти осмонӣ, об, асбобу анҷом ва чизҳои мардумӣ, ашёи хона, ашёи қиматбаҳо, хӯрданию нӯшидани, лавозимоти низомӣ, ашёи марбут ба дафтардорӣ, ҳайвонот, тиб, дарахтон, калимаҳои ифодакунандаи маънии андуҳҳо ва ҳодисаҳои ногувор, ниятҳои нек ва мачзуб (ҷазбшуда), фикру андешаю хислат ва донишу суҳан, мафҳуми дини, мафҳуми замон ва вақт, мафҳуми шумора, сифатҳои гуногун, нидоҳои инсонияю ҳайвонияю аҷсоми табиат ва ғайра”.

Ин луғатнома то имрӯз китоби бо-лоимизии ҳар соҳибфарҳанг буда, дар таҳияи луғатҳои минбаъда самаранок истифода шавад [3].

Ин гуна ҳодисаҳо барои рушди ҳарду забон, яъне забони тоҷикӣ ва забони ўзбекӣ аҳамияти махсус дорад. Хотиррасон бояд кард, ки дар баробари ба забони ўзбекӣ гузаштани калимаҳои тоҷикӣ, инчунин калимаҳои дигар забон, амсоли калимаҳои арабӣ, русӣ ва ғайра гузаштааст. Дар натиҷаи пешрафтаи илму технологияи ҳозиразамон садҳо ва ҳазорон калимаҳои иқтибосии забонҳои хориҷӣ ба воситаи забони русӣ вориди забони ўзбекӣ гаштааст, ки дар ғанӣ гардидани таркиби луғавии

забони ўзбекӣ саҳм гузошта истодааст. Гарчанд ин падида аз як тараф дар забондонии мардуми ўзбек мадад расонад, аз тарафи дигар, боиси омехта гардидани забони ўзбекӣ мешавад. Дар шароити имрӯза пеши роҳи чунин чараёнро гирифтани мушкил, зеро замон ҳаминро тақозо карда истодааст. Ба ин раванд нигоҳ накарда моро мебояд, ки дар баробари хуб ба кор бурдани вожаю, калимаҳои иқтибосӣ, забони модарии худро беолоиш нигоҳ дорем. Барои бартараф намудани ин хатар моро зарур аст, ки бояд аз якҷанд забонҳои хориҷӣ низ бархӯрдор бошем, то ки дарк кардани калимаҳои иқтибосии аз дигар забонҳо ба захираи луғавии забони ўзбекӣ воридшуда дар намонем.

Хулоса. Ҳадафи мо аз истифодаи вожаҳои иқтибосии ўзбекиву тоҷикӣ дар он аст, ки аз китоби “Луғат”-и С.Айнӣ, ду миллиати бо ҳам дӯсту бародар барои дарки мазмуну маънои чунин калимаҳо, барои бартараф сохтани мушкилӣ маҳз аз ин луғат баҳравар шуда ба душворӣ дучор нашаванд.

АДАБИЁТ

1. Гадоев Н. Имконоти услубӣ ва бадеии вохидҳои фразиологӣ дар лаҳҷаи ҷанубии Қўлоб. Маҷаллаи илмӣ ДМТ “Забон –руки тоат”, №10, Душанбе, 2017. С.82-91.
2. Шукуров М. Тарҷума ва услуби ҳоси нависанда. // Садои шарқ, 1970, №11, С.115-124.
3. Шокиров Т. Адиб, Забон ва услуб. - Душанбе, 2001, -174с.
4. Шукурова М. Доир ба хусусиятҳои семантикии калимаҳои такрори забони адабии тоҷик. // М. Забоншиносии тоҷик. - Душанбе: Дониш, 1976. - С.71-76.
5. Галкина Е.М. Русский язык. Лексика. - М., 1957. -153с.

6. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (18-уми декабри соли 2023).

REFERENCES

1. Gadoev N. Stylistic and artistic possibilities of phraseological units in the southern dialect of Kulob. Scientific magazine of DMT “Language - column of obedience”, No. 10, Dushanbe, 2017. P. 82-91.
2. M. Shukurov. Translation and writer’s special style.
3. Shokirov T. Adib, Language and style. - Dushanbe, 2001, - 174 p.
4. Shukurova M. On the semantic features of the repeated words of the Tajik literary language.
5. Galkina E.M. Russian language. Lexika.-M., 1957.-153p.
6. Message of the President of the Republic of Tajikistan, Leader of the Nation Emomali Rahmon to the Supreme Assembly of the Republic of Tajikistan.

ВЫВОДЫ

Л.А. Шодиева, Т.С. Курбанова

ВАЖНЫЕ ВОПРОСЫ УЗБЕКСКОЙ И ТАДЖИКСКОЙ ЛИНГВИСТИКИ

Цель исследования. Анализ терминов узбекского и таджикского языков, с целью превращения их в язык науки, проводился между двумя народами.

Материал и методы исследования. В ходе исследования использовались справочники, нормативно-правовые документы, а также материалы Интернета и журнала «Литература и искусство».

Результаты исследования и их обсуждение. В результате исследования

стало ясно, что важным вопросом является развитие научной терминологии, которая имеет первостепенное значение для того, чтобы таджикский язык стал научным языком. Национальный государственный язык, как язык науки и культуры, является фактором познания носителей языка о древней истории языка, богатых произведениях наших благородных предков, написанных в научном стиле этого языка на протяжении веков. веков и привлекал и захватывал внимание деятелей науки и культуры

всего мира. Язык является важной опорой государственности, национального мышления и идентичности.

Заключение. Наша цель использования узбекских и таджикских слов – с помощью этого словаря понять содержание значения таких слов, преодолеть трудности из книги «Лугат» С. Айни, двум народам, которым друзьями и братьями не быть.

Ключевые слова: каменистый, действие, выиграл, богатство, догадка.